

O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY VA O`RTA MAXSUS TA`LIM VAZIRLIGI

NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI

“MADANIYATSHUNOSLIK”
KAFEDRASI

“O`ZBEKISTONDA (XORIJDA) KUTUBXONACHILIK
ISHI TARIXI”
fanidan

O`QUV-USLUBIY MAJMUA

Bilim sohasi:	300000	–	Ishlab chiqarish-texnika soha
Ta`lim sohasi:	350000	–	Aloqa va axborotlashtirish, telekommunikatsiya texnologiyalari sohasi
Ta`lim yo`nalishi:	5350600	–	Kutuxona-axborot faoliyati (faoliyat turlari bo'yicha)

Namangan – 2021

O`quv-uslubiy majmua O`zbekiston Respublikasi Oliy va o`rta maxsus ta`lim vazirligining 2020 yil 29 avgustdagi 452-sonli buyrug`i bilan tasdiqlangan o`quv dasturi asosida ishlab chiqilgan.

Tuzuvchi:

O.Topildiyev – tarix fanlari nomzodi, dotsent

Taqrizchi:

Z.Xaydarov – tarix fanlari nomzodi, dotsent

O`quv-uslubiy majmua Namangan davlat universiteti
Kengashining 2021 yil _____dagi ____ -
sonyig`ilishidako`ribchiqilganvafoydalanishgatavsiyaetilgan.

MUNDARIJA

Ma'ruza matni	
Seminar mashg'ulotlar topshiriqlar.....	
Mustaqil ta'lim mashg'ulotlari.....	
Glossariy.....	
Ilovalar:	
Fan dasturi	
Ishchi fan dasturi	
Tarqatma materiallar	
Testlar.....	
Nazorat uchun savollar (J.N., O.N., Ya.N.).....	
Baholash mezonlari	

**O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O`RTA MAXSUS TA`LIM VAZIRLIGI**

NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI

**“MADANIYATSHUNOSLIK”
KAFEDRASI**

**O`ZBEKISTONDA (XORIJDA) KUTUBXONACHILIK ISHI
TARIXI
fani bo`yicha**

MA`RUZALAR MATNI

NAMANGAN -2021

Ushbu ma`ruzalar matni Namangan davlat universiteti «Madaniyatshunoslik» kafedrasining 2021 yil \_\_\_\_\_dagi №\_\_\_\_-sonli bayonnomasi bilan muhokama qilingan va Namangan davlat universiteti Musiqa ta`limi va madaniyat fakul'teti kengashining 2021 yil _____dagi №____-sonli bayonnomasi bilan tasdiqlangan va Namangan davlat universiteti Kengashining 2021yil _____dagi №____-sonli bayonnomasi bilan tasdiqlanib, foydalanishga tavsiya etilgan.

Tuzuvchi:

O.Topildiyev – tarix fanlari nomzodi, dotsent

Taqrizchi:

Z.Xaydarov – tarix fanlari nomzodi, dotsent

O`ZBEKISTONDA (XORIJDA) KUTUBXONACHILIK ISHI TARIXI FANINING QISQACHA TAVSIFI.

1-Mavzu: O`zbekistonda kutubxonachilik ishi tarixi faniga kirish

Reja:

1. O`zbekistonda kutubxonachilik ishi tarixining rivojlanish davrlari
2. Kutubxonachilik ishi tarixi va nazariy asoslarining umumlashtirilishi

Tayanch so`z va iboralar

O`zbekistonda kutubxonachilik ishi tarixining rivojlanish davrlari, Kutubxonachilik ishi tarixi va nazariy asoslarining umumlashtirilishi, O`zbekiston mustaqilligi qo`lga kiritilganidan so`ng kutubxonachilik ishi tarixi.

Insoniyat tarixi kurashlardan, aql va ma`rifatning rivojidan, uning nodonlik ustidan g`alabasidan, yaxshilik va yomonlikning kurashidan iborat. Insoniyat doimo muntazam taraqqiyot yo`lidan borgan. Inson tafakkurini o`zida aks ettirib, saqlab kelayotgan ijtimoiy xotira shu taraqqiyot negizini tashkil etadi. Ijtimoiy xotira insoniyat taraqqiyotining hamma davrlarida biron-bir axborotni yoki ma`lumotni qayerdadir qayd etish, ro`yxatga olish, saqlash, qayta ishlov berish, kimgadir, avloddan avlodga yetkazishning o`sha davrga xos shakllaridan iborat bo`lgan. Bu shakllar ma`lum bir sifatga, qiyofaga yoki vositalarga ega bo`lgan. Jamiyatlar taraqqiyotining dastlabki bosqichlarida tilning paydo bo`lishi dastlabki tajribalarni o`zlashtirib, tahlil qilib, mehnat quollarini takomillashtirish, ulardan foydalanish jarayonlarida ko`zga tashlangan. Eng muhim belgilar tuzilmasidan iborat yozuvning paydo bo`lishi esa fikrlarni uzoq vaqt davomida saqlab qolish, bir kishidan ikkinchi kishiga yetkazish, avloddan avlodga yetkazish imkonini kengaytirdi. Avval xalq og`zaki ijodi ko`rinishida, keyinchalik yozma shaklda paydo bo`lgan ma`lumotlar almashinuvi og`zaki va yozma adabiyotning paydo bo`lishiga olib keldi. Natijada, avval og`zaki ko`rinishdagi matnlar yozma shaklga aylandi.

Insoniyat tomonidan yaratilgan ikkinchi kashfiyot – kitob yuzaga keldi va hamma bilim sohasida adabiyotning mavjudlik shakllariga aylandi. Davrlar davomida kitobning shakl-shamoyili, sifati, bezatilishi, tashqi ko`rinishi, ishlab chiqarilishi takomillashib bordi. Antik davrda o`rama kitoblar shakllangan bo`lsa, keyinchalik eramizning IV asriga kelib, muqovaga ega qo`lyozma kitoblar paydo bo`ldi. XV asrga kelib esa qo`lyozmalarni qo`lda ko`chirib yozishdan kitob chop etishga o`tildi. XX asr oxiriga kelib esa ilg`or mamlakatlarda elektron shakldagi kitoblar yuzaga keldi. Ammo har qanday shaklda bo`lmasin, kitobning mohiyati o`zgarmaydi. Qo`lyozma holida ham, matbaa holida va elektron shaklda ham kitob o`zining tub mohiyatini, ahamiyatini yo`qotmaydi, uning o`rnini boshqa narsa egallay olmaydi.

Kitob insoniyat va jamiyat madaniyatining ajralmas bir qismi bo`lib, insoniyat taraqqiyotining hamma davrlarida kishilarni tarbiyalash, ularning aqliy rivojlanish vositasi bo`lib keldi. Kitob barcha sohaga oid bilimlarni to`plash, saqlash usuli sifatida ijtimoiy ishlab chiqarishni rivojlantirishda, barcha formatsiyalarning almashinuvida va taraqqiyotida katta ahamiyatga ega bo`ldi. Inson tafakkurining rivojlanishida kitob va yozuv doimo hamroh bo`lgan. Ba`zi madaniyat va ma`rifat shakllari og`zaki aloqa munosabatlariga asoslangan bo`lsa-da, yozuv paydo bo`lgandan so`nggina hozirgi kungacha yetib keldi va voqelikka aylandi.

Insoniyat yaratgan muomala vositalari ichida eng ishonchlisi, eng qulayi kitobdir. Barkamol inson tarbiyasi, odamlar ma`naviyati, madaniyati, odob-axloqi, bilim saviyasi, jamiyatda o`ziga xos o`rinni egallashi faqat kitobdan olgan bilimiga bog`liq, chunki u inson aql-zakovati va bilimlarini saqlash hamda keng yoyishning eng mukammal qurolidir. Kitob kishilarga insoniyat erishgan yutuqlarni bilish imkonini beradi, xalqlar o`rtasidagi munosabatni, hamjihatlikni, o`zaro mehr-oqibatni tiklaydi. Dunyoda tinchlikni o`rnatishga, mustahkamlashga xizmat qiladi.

Insoniyat yaratgan yozuvlar, kitoblar bo`lmaganda odamzod o`zining o`tmishini, bilim, donolik va hikmatlarini ham bilmagan, ilm-fanni ham taraqqiy ettira olmagan bo`lardi. Jami ixtirolar, kashfiyotlar, taraqqiyot darajasi ham kitoblar tufaylidir. “Kitob har

qanday bilimning joni va yuragi, har qanday fanning ibtidosidir”, degan edi nemis yozuvchisi S. Sveyg. Kitoblar barcha zamonlar uchun eng zarur narsa, qalblar malhami, bilimlar xazinasi, donishmandlik chashmasi bo`lgan va bo`lib qolaveradi.

Kitoblar tufayli qadim davrlardagi kutubxonalar, ulardagi fondning mazmuni, katalog va kartotekalar tizimi, kutubxona xizmati ko`rsatishning sifati haqidagi ma`lumotlarni bilish bilan o`sha davr kishilarining qiziqishlari, intilishlari, hayot darajasi haqida ma`lumotga ega bo`lamiz. Eramizdan avvalgi asrlarda kutubxonalarning sopol taxtachalarda bitilgan qo`lyozma boyliklari Ossuriya-Bobil madaniyatini tushunishga yo`l ochib berdi. Boshqa topilmalar kabi Mesopotamiyaning qadimgi madaniyati tarixini, uning yozuvi, saroy, cherkov va boshqa kutubxonalari sirlarini ochishga yordam qildi. Ular sababli bizgacha yetib kelgan juda ko`p turk, fors, arab tillaridagi qo`lyozma kitoblar, tarixiy shaxslar haqidagi adabiy manbalar jonli guvohligida O`rta Osiyoning qadimgi sulolaviy kitob fondlari, masjid va madrasalarning kutubxonalari, shaxsiy kitob to`plamlari bo`lganligidan xabardor bo`lamiz. Somoniylar, xorazmshohlar, qoraxoniylar va mo`g`ullarning O`rta Osiyoga bostirib kirgan davrida saljuqiylar davlatidagi juda boy kitob xazinalari, Shahrisabz, Samarqand va Hirotidagi Temur va temuriylar kutubxonasi, Buxoroda shayboniylar va ashtarxoniylar kutubxonasi, Qo`qon, Xiva va Buxoro xonliklari kutubxonalari musulmon olamiga mashhur bo`lganligini bilib olamiz.

Yozma axborot manbalari bo`lgan kitob, gazeta, jurnal va boshqalar jamiyat taraqqiyotini, ma`naviy, ijtimoiy-maishiy talabehtiyojlarini to`la qondirishga qaratilgan va butun insoniyat taraqqiyoti davomida shu vazifani ham bajarib kelgan. Yozma hujjatlar kishilarning o`zaro fikr almashuv imkoniyatlarini kengaytirgan bo`lsa, kutubxonalar yozma asarlar umrini uzaytirish vositasi hisoblangan. Boshqa ijtimoiy muassasalar kabi kutubxonalar ham jamiyatning eng zaruriy ehtiyojlari asosida vujudga keldi va turli davrlarda turlicha shaklda rivojlanib keldi. Buning sababi, ma`lumotlarni qayd qilish, uzatish vositasi sifatida ijtimoiy talabga javob beradigan yozuvning paydo bo`lishi bilan o`z-o`zidan tabiiy holda ana shu yozuvlarni saqlay oladigan muassasalarni vujudga

keltirishga ehtiyoj paydo bo'lgan edi. Shu tufayli ham kutubxonalar avval-boshdanoq jamiyatning mo'tadil mavjudligini ta'minlaydigan ajralmas qismi hisoblangan.

Kutubxona – kitoblar va kishilik jamiyati tarixi yig'indisi bo'lgani uchun insonparvar muassasadir. Bunda insoniyat erishgan barcha ilmlar, turli fan sohalari bo'yicha shaklidan, xilidan, turidan, tilidan qat'i nazar, adabiyotlar to'plangan. Kutubxonalar zulmatga, nodonlikka, jaholatga qarshi kurashda faol bo'lgan, kishilar qalbiga ezgulik, yaxshilik, sahovat, sadoqat, mehr-muhabbat, oqibat urug'larini singdirgan. U insoniyat butun borlig'ining buyuk hujjatlashgan guvohi sifatida yashab kelmoqda. Unga zarurat sezgan har bir kishi bemalol foydalana olishi va, o'z navbatida, kutubxonalar shu maqsadda hammabop bo'lishi kerak.

Bora-bora madaniyatning takomillashuvi ijtimoiy va moddiy madaniyat taraqqiyotining tarixan rivojlanishiga asos bo'lib, kutubxonalar, kitob fondi, ularni tashkil etish va boshqarishning, kitobxonlarga xizmat ko'rsatishning muhim omiliga aylanib qoldi.

Qadimgi davrlardagi Shumer va Nineviya sopol taxtachalaridagi yozuvlardan Misrdagi papirus o'rma kitoblarigacha, o'rta asrdagi masjid va madrasalardagi taqchil qo'lyozmalardan to dastlabki maktablar uchun yaratilgan darsliklargacha bo'lgan hamma davrda kutubxonalar ko'plab tarixiy o'zgarishlarni boshidan kechirdi va o'sha davr jamiyat talablariga, taraqqiyotiga javob berib keldi. Har bir jamiyatning g'oyalari, yangiliklari, oliy maqsadlari kutubxonalarning rivojlanishiga, mazmun-mohiyatiga ta'sir etdi. Shu tufayli, kutubxonalarning jamiyatda tutgan o'rni, maqsad va vazifalari shunga qarab o'zgarib, rivojlanib bordi. Hamon kutubxonalar jamiyat ma'naviy kamolotining ajralmas tarkibiy qismi bo'lib qolmoqda. Zero, ma'naviyat kitoblar, axborot resurslarining boshqa turlari orqali shakllanadi. Buni jamiyat taraqqiyotining har bir bosqichida ko'rish mumkin. Shuning uchun kutubxonalarning ijtimoiy roli aniq tarixiy sharoitda namoyon bo'ladi. Kutubxonachilik ishi hech qachon makondan va zamondan tashqarida mustaqil rivojlana olmaydi, jamiyat taraqqiyotining umumiy qonuniyatlariga bo'ysunadi. Kutubxonalar ijtimoiy hodisa sifatida o'zi ishlab turgan ijtimoiy muhit doirasiga bog'liq ravishda shakllanishi buyuk haqiqatdir. Jamiyat

kutubxonaning vasiysi bo'lgani uchun ham kutubxonalar jamiyat oldida o'z faoliyatiga javobgardir va uning ehtiyojiga javob berishi shart, ya'ni jamiyat a'zolarining axborotga bo'lgan talabini to'la va sifatli qondirishi axloqiy, ma'naviy, ijtimoiy qoidalar darajasiga ko'tarildi. 1892–1972-yillarda yashab ijod etgan hindistonlik kutubxonashunos olim Sh.R. Ranganatanning kutubxonachilik ishining besh qoidasi hozirgi davrda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Bular:

- kitoblar o'qish uchun xizmat qiladi;
- har bir kitobning o'z kitobxoni bo'lsin;
- har bir kitobxonning o'z kitobi bo'lsin;
- kitobxonlar vaqtini asra;
- kutubxona o'sayotgan organizmdir.

Bunday fikrlar judako'p va ulardan xulosa qilib shuni aytish mumkin ki, kitob ma'naviy kamolotning mahsuli, ma'lumbir bosqich yakunidir. Kitob o'qish esa, o'sib borayotgan ma'naviy ehtiyojni qondirish yo'li, ma'naviyatni boyitish vositasi, ma'naviy kamolot kalitidir.

O'tgan davr mobaynida O'zbekistonda kutubxonachilik ishi katta yo'lni bosib o'tdi. Bu davrda kutubxonalarning xilma-xil tarmoqlari vujudga keldi. O'zbekistonda kutubxonachilik ishining rivojlanish davrini 6 ta bosqichga bo'lib o'rganamiz. 1-bosqich 1917-1924 yillar, 2-bosqich 1925-1941 yillar, 3-bosqich 1941-1945 yillar, 4-bosqich 1946-1958 yillar, 5-bosqich 1959-1974 yillar, 6-bosqich 1974-1990 yillar¹, O'zbekiston mustaqillikka erishgandan keyingi davr alohida o'rganiladi. Mamlakatimiz mustaqillikka erishgandan keyin yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, hamda ularda milliy iftixor, milliy g'urur ruhiyatini shakllantirish masalasi dolzarb bo'lib turar edi.

Milliy merosimiz bo'lgan qadriyatlarimiz yurtimizdan yetishib chiqqan, buyuk shaxslarning hayoti va ijodlarini o'rganishga respublikamiz tarixchilari, adabiyotshunoslari va boshqa soha mutasaddilari ham o'z faoliyatiga tarixni yoritishda fidoyilikni

¹Ўзбекистонда кутубхоначилик иши: олий ва Ўрта махсус кутуб студ.учун қўлланма/О.Қосимова таҳририда.-Т.:Ўқитувчи, 1989.-192 б.

namayon eta boshladi. Shular qatorida mamlakatimiz hududida tashkil etilib, faoliyat olib borgan kutubxonalar tarixini yoritishni va ular haqidagi manbalarni o'rganishga ham yangicha yondashuv talab etildi. Kutubxona-bosma va qo'lyozma asarlardan aholining keng foydalanishini ta'minlovchi ma'naviy-ma'rifiy va madaniy muassasa hisoblanadi. Kutubxonalar bosma asarlarni yig'ish, saqlash ularni targ'ib qilish va foydalanuvchi qiziqishlari va ularga tabaqalashtirilgan holda xizmat ko'rsatish bilan shug'ullanadi. Kutubxonalarning asosiy maqsadi yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, ularga milliy istiqlol g'oyasining mazmun - mohiyatini targ'ib qilish hamda aholining huquqiy, madaniy hayotida estetik saviyalarini oshirishga yordam berishdan iboratdir. Kutubxonalar qo'lyozma yodgorliklar saqlanadigan joy sifatida qadim zamonlarda paydo bo'lgan miloddan avvalgi VIIasr o'rtalarida Sharqdagi ko'pgina mamlakatlar podshohlari saroylarida sopol va pergamentdan iborat hujjatlar to'plamlari saqlangan kutubxonalar mavjud bo'lgan. Masalan, tarixiy manbalarga qaraganda O'rta Osiyoning ko'p davlatlarida, jumladan, Qadimgi Baqtriya, So'g'diyona, Xorazmda III asrlardayoq ancha yozma manbalarga boy bo'lgan kutubxonalar mavjud bo'lgan. Lekin arablar istilosi (VII—IX asrlar) davrida talon-taroj qilingan (IX-X asrlar) O'rta Osiyoda dunyo tarraqqiyoti rivoji uchun bitilgan kitoblarni o'zida mujassam etgan ko'plab kutubxonalar mavjud bo'lgan. Muhammad Al-Xorazmiy, Al-Farg'oniy, Abu Nasr Farobiy, Al-Beruniy, Ibn Sino, Mahmud Qoshg'ariy, Abdurahmon Jomiy, Amir Temur, Alisher Navoiy, Mirzo Ulug'bek kabi ulug' siymolar o'sha davrning boy kutubxonalaridan foydalanganliklari, kitob to'plash ishiga homiylik qilganliklari hamda boshqa tillardagi, kitoblarni kutubxonalar qoshida hattotlar va tarjimonlarni yig'ib, lotin va arab tillaridagi kitoblarni tahlil qilib, tarjima qilganlar va ulardan nusxa ko'chirish ishlari bilan mashg'ul bo'lganlar.

Jumladan, XIV asrda Samarqandda buyuk Sohibqiron Amir Temur rahnamoligida oq marmardan bino qilingan juda katta kitob zahiralariga ega bo'lgan kutubxona tashkil etilgan.

Bu an'analar keyinchalik Buxoro amirligi, Xiva va Qo'qon xonliklari tasarrufida bo'lgan xon saroylarida, shaharlarda, madrasalarda ko'plab nodir qo'lyozmalar saqlanadigan kutubxonalar barpo etilgan. Ushbu

kutubxonalarning ko'pi nafaqat kutubxona vazifasini o'tagan, balki u yerda kitob tayyorlashning barcha jarayonlari amalga oshirilgan (hattotlik ishi, muqovalash ishlari). Lekin o'zaro nizolar natijalarida juda ko'p kutubxonalar talon-taroj etilgan va dunyoviy bilimlarga asoslangan noyob kitoblar xurofot ramzi sifatida yoqib yuborilgan.

Nazorat savollari

1. O'zbekistonda kutubxonachilik ishi tarixining rivojlanish davrlari xaqida nimalarni bilasiz?
2. Kutubxonachilik ishi tarixi va nazariy asoslarining umumlashtirilishi xaqida nimalarni bilasiz?
3. Elektron katalog xaqida nimalarni bilasiz?

2-Mavzu: O'zbekiston hududida arablar istilosiga qadar vujudga kelgan yozuv dastlabki kitob va kutubxonalar

Reja:

1. O'zbekiston hududida dastlabki kutubxonalar paydo bo'lishi.
2. Markaziy Osiyo hududida yirik sulolaviy kutubxonalar, masjid-madrasalar qoshida kutubxonalar.

Tayanch so'z va iboralar:

O'zbekiston hududida dastlabki kutubxonalar paydo bo'lishi, Markaziy Osiyo hududida yirik sulolaviy kutubxonalar, masjid-madrasalar qoshida kutubxonalar, Buxoro kutubxonasi. Avesto

Mamlakatimiz hududi o'tmishdan dunyodagi madaniyat va ma'naviyat markazlaridan biri bo'lib, o'z davrida shu hududda yuksak va rivojlangan madaniyat vujudga kelgan. Sharq qo'lyozmalarini saqlovchi dastlabki kutubxonalar arablar istilosidan avval ma'naviy va madaniy jihatdan yuqori darajada rivojlangan edi. Jumladan, So'g'd, Baqtriya Xorazm davlatlarida dehqonchilik, bog'dorchilik, uzumchilik taraqqiy etgan, hunarmandchilik yuksak darajaga ko'tarilgan. Masalan, O'rta Osiyo savdogarlarining karvonlari Hindistonga, Vizantiyaga, Xitoyga yo'l olar edi. Savdo-sotiqning keng rivoj topishi savodxonlik va yozuvning tarqalishiga olib keldi. Yurtimizning hozirgi hududida yozuv ancha oldin paydo bo'lgan, buni

o'tkazilgan arxeologik qazilmalar tasdiqlaydi. Xorazmshohlarning Tuproq qal'adagi (Qoraqalpog'iston Respublikasi) qasrlariga taalluqli inshootlardan qazib olingan namunalari, ko'p sonli uy anjomlari va san'at ashyolari bilan bir qatorda saroy arxivi hujjatlarida eramizning III asriga tegishli ma'muriy-xo'jalik mazmunidagi 80 ga yaqin matn borligi aniqlandi. Bu hujjatlar teri va yog'ochga tush bilan chiroyli xusnixatda bitilgan va akademik S.P. Tolstov ko'rsatib o'tganidek, til jihatidan «ular so'g'd tiliga yaqin hamda X-XI asrlarda aniqlangan, xorazmliklar tilining bevosita o'tmishdoshi hisoblanadi» 1932-1933 yillarda Zarafshon daryosining so'l qirg'og'ida topilgan Mug'tog'laridagi so'g'd hujjatlari tahlili So'g'diyonaning fuqarolar ma'muriyati va moddiy madaniyati tarixini aks ettiradi va hozirga qadar so'g'dlarning chinakam qo'lyozma hujjatlarining birdan-bir qimmatli namunasi hisoblanadi. Ular VIII asrning 30-yillariga taalluqlidir. Qadimgi hujjatlar qal'a vayronalari orasida ming yildan ortiq yotgan bo'lsa-da, ularni bemalol mutolaa qilish mumkin. Akademik I.Y. Krachkovskiyning fikricha, bu topilmalarning hammasi «hukmdor Divashti arxivi yoki ko'chma devonxonasi bo'lib, uning egasi asir olib ketilgandan keyin vayron qilingan qal'ada qolib ketgan. Xorazmda, Panjikentda va boshqa joylarda amalga oshirilgan qazilma ishlari vaqtida topilgan Buxoro tangalari V asrdan va undan keyingi davrlardagi so'g'd yozuvi namunalari o'zida saqlab qolgan. Bu tangalardagi yozuvlar va ularning tili so'g'd yozuvlariga mos keladiki, buni 1876 yildayoq rus oriyentalist olimi P .P Lerx isbotlab bergan edi.

O'zbekiston hududidagi yozma yodgorliklarning ilk namunalari ostrakonlar -eramizdan oldingi II asrga taalluqli sopol idishlarning bo'laklaridagi yozuv qoldiqlaridir. Bular arxeologlarning (qadimshunoslar) ikkinchi jahon urushi yillari olib borgan qazilmalari vaqtida topilgan va ular «Parfiyaning o'z tub yerlaridagi mahalliy yozma tarixiy manbalari va ayni vaqtda parfiya tili va yozuviga doir eng qadimgi yodgorliklardir». O'rta Osiyo xalqlari orasida yozuv ancha oldin rivoj topgan bo'lib, u haqda Xitoy olimi va sayyohi Syuan-Tzyann o'zining (VII asr) yozma manbalarida, (Markaziy Osiyo orqali Hindistonga ketayotgan vaqtida) So'g'dda va Xorazmda ana shu vaqtda o'ziga xos rasmiy taqvim (kalendar) bo'lganligini

yozib qoldirgan. Samarqandda savdo-sotiq maqsadlari uchun bolalarni besh yoshidan boshlab yozishga, hisoblashga o'rgatishgan, kattaroq yoshdagi bolalarni karvonlar bilan birga tijorat ishlarini o'rganish uchun boshqa mamlakatlarga yuborishgan. Markaziy Osiyo hududida Urxun yozuvi mavjud bo'lib, u asosan sharqiy Turkiston, Yettisuv, g'arbiy Pomir tog'lari hududida, Talas vodiysi va boshqa joylarda qal'a tomlaridagi yozuvlarda saqlanib qolgan. Bu vaqtda qadimgi turkiy yozuvning bir turi bo'lgan uyg'ur yozuvi ham mavjud edi. Arablar istilyosining dastlabki yillarida arab yozuvi bilan bir qatorda Markaziy Osiyo hukmdorlarining idora ishlarida uyg'ur yozuvi ham qo'llanilgan. Shunday qilib, O'rta Osiyoning hozirgi hududida so'g'd, xorazm, urxun, uyg'ur va boshqa yozuvlarning mavjudligi bu hududlarda o'sha davrlarda madaniyat ancha yuksak darajada rivojlanganligidan darak beradi.

Markaziy Osiyo xalqlarining tili va madaniyati juda katta hududlarga, sharqda Qozog'istondan tortib janubda Turkmanistongacha, Qizilqumdan shimoli-sharqiy Hindistongacha keng yoyilgan edi. Turli yozuv namunalarining mavjudligi qo'lyozma asarlarning vujudga kelishiga zamin bo'ldi, ulardan dastlabkilari ancha uzoq o'tmishga mansubdir. Bundan qariyb 1790 yil burun xristian dini «Manixeyov» sektasining asoschilaridan biri kohin Mani uzoq vaqt mobaynida g'orda yashab, yolg'iz o'zi kun kechirar ekan. diniy ta'limot asoslari bayon qilingan rasmlı kitob yozishga muvaffaq bo'lgan.

Aholi orasida yozuv va kitoblarning tarqalishi u vaqtlarda diniy e'tiqod bilan bog'liq bo'lib, kitoblardan asosan badavlat xonadon egalari bahramand edi. Aholining mutlaq ko'pchiligi savodsiz bo'lganligi sababli ular o'z orzu-o'ylari va muddaolarini og'zaki poetik ijodda tarixiy voqealar bilan bog'liq ravishda aks ettirgan. Ko'pgina epik dostonlar va rivoyatlarda Markaziy Osiyo xalqlarining ajnabiy bosqinchilarga qarshi kurashi kuylangan. Ahmoniylar davlatining sharqiy viloyatlarida birinchi marta «Shohnoma» nomli mashhur doston yaratilgan. Xuddi shu yerda bir vaqtlar zardo'shtiylarning kitobi - «Avesto» vujudga kelgan edi. Bu asar qahramonlari o'z jasoratlarini Baqtriya, So'g'd, Marg'iyona va Xorazm tomonlarda ko'rsatgan. Keyinchalik epik mazmundagi

asarlarni adabiy jihatdan qayta ishlab, ularni tarixiy shaxslarga bag'ishlash urfga aylangan. Ma'naviyat-ma'rifatning rivojlanishi va kitoblarning to'planib borishi, avvalo, diniy muassasalar: masjid va madrasalarda, ayrim hukmdorlarning saroylari qoshida kutubxonalar vujudga kelishiga sabab bo'ldi. Abu Rayhon Beruniyning tarjimai holida bosqinchi arablarning zolimligi va qattiqqo'lligi haqida, ularning muqaddas qasr va saroylarni, mahalliy xalqlarning madaniy yodgorliklarini shafqatsizlarcha yo'q qilib tashlanganligi haqida hikoya qilinadi. Ular olimlar va ruhoniylarni ta'qib qilib, yozma yodgorliklarni yo'q qildilar. Natijada Markaziy Osiyo xalqlarini shunday ahvolga olib keldilarki, bu xalqlar «mutolaa va yozish san'atini esdan chiqarib yubordilar, ilm fan sohasidagi bilimlarning ko'plaridan bebahra qoldilar».VIII asrning boshlariga kelib Markaziy Osiyo davlatlari feodal taraqqiyot bosqichiga kirdi, bu vaqtda feodal tarqoqlik Markaziy Osiyo hududida ko'pgina ayrim mustaqil mulkdorlarning paydo bo'lishiga turtki bo'ldi. Ular doimiy ravishda o'zaro urushlar olib bordilar. Bu hol arablarga Markaziy Osiyoni bo'ysundirish, bu yerlarda yashovchi xalqlarga esa islom dinini majburan qabul qildirishni osonlashtirdi. Ayniqsa, Movarounnahr (Amudaryoning o'ng sohil tomonida joylashgan viloyatlar), Buxoro (709), Samarqand (712) singari madaniy markazlar, Termiz, Xorazm va Farg'ona vodiysidagi shaharlar Xuroson noibi Qutaybaning jangovar yurishlari vaqtida ko'proq vayronaga aylandi. Bosqinchilarning qadami yetgan hamma joyda ko'p sonli madaniyat yodgorliklari va boyliklari bilan bir qatorda Markaziy Osiyo xalqlarining diniy va dunyoviy kitoblari yo'q qilindi va yoqib yuborildi. Bosqinchilar o'zlarining istilochilik siyosatini «chinakam» din uchun muqaddas urush olib borish zarurligi bilan oqladilar. Akademik T. N. Qoriniyoziyning so'zlari bilan aytganda, «arab bosqinchilarining dinga toqatsizligi Markaziy Osiyo xalqlarining yaratgan va islomdan oldingi o'tmishi bilan bog'liq bo'lgan ko'pgina madaniy boyliklari inkor qilishda namoyon bo'ldi, O'rta Osiyo xalqlari madaniyatiga qaqshatqich zarba berdi». Bordi-yu qandaydir qo'lyozma, kitoblar va kutubxonalar saqlanib qolgan ekan, bunga sabab yog'iyarning qo'li yetmaganligidir (Masalan, sharqiy Turkistonda). 642-643 yillarda so'nggi sosoniylar avlodi bo'lgan

Yazdigard III arablar ta'qibidan qochib Marvga ketib qoladi, o'zi bilan birga kutubxonasidagi qimmatbaho boshqa boyliklar bilan bir qatorda pahlaviylarga mansub ko'p miqdordagi qo'lyozmalarni ham olib ketadi. Tarixchi Ahmad ibn Tohir va geograf Yoqutning hikoyalari qaranganda, bu qimmatbaho qo'lyozmalar Marvda IX asr boshlariga qadar saqlangan. Bu qo'lyozmalardan keyinchalik Firdavsiy «Shohnoma» dostonini yozishida foydalangan. ArablarbosqinchiligiMarkaziyOsiyoxalqlarigajudakattatalafotyetskazga nbo'lsada, lekinuqadimgima'naviyatnibatamomyo'qqilaolmadi.

Nazorat savollari

1. O'zbekiston hududida dastlabki kutubxonalar paydo bo'lishi xaqida nimalarni bilasiz?
2. Markaziy Osiyo hududida yirik sulolaviy kutubxonalarxaqida nimalarni bilasiz?
3. Masjid-madrasalar qoshidagi kutubxonalarxaqida nimalarni bilasiz?
4. Buxoro kutubxonasi xaqida nimalarni bilasiz?

3-Mavzu: O'rta Osiyoning qadimgi kutubxonalari

Reja:

1. Markaziy Osiyo hududida yirik sulolaviy kutubxonalar, masjid-madrasalar qoshida kutubxonalar.
2. IX – X asrlarda arab xalifaligi va XI asrning oxiriga kelib O'rta Osiyo hududida Somoniylar davlatidagi kutubxonalar

Tayanch so'z va iboralar:

Markaziy Osiyo hududida yirik sulolaviy kutubxonalar, masjid-madrasalar qoshida kutubxonalar.IX – X asrlarda arab xalifaligi va XI asrning oxiriga kelib O'rta Osiyo hududida Somoniylar davlatidagi kutubxonalar

Kutubxona (arab. *kutub* -"kitoblar", fors. *xona* - "uy") axborotyig`iladigan joydir. Bunda axborotkitob,gazeta,jurnal,videovaaudiotasma,optik disk va hk shaklda bo'lishi mumkin. Kutubxonalar tashkilot (jamoat) yoki

jismoniy shaxs (shaxsiy kutubxona) tomonidan tashkil etilishi mumkin.

Kutubxona – bosma va ayrim qo‘lyozma asrlardan ommaviy foydalanishni ta‘minlovchi madaniy- ma‘rifiy va ilmiy muassasa hisoblanib, unda muntazam ravishda bosma asarlarni to‘plash, saqlash, targ‘ib qilish va kitobxonlarga yetkazish, shuningdek, axborot bibliografik ishlar olib boriladi. Kitobxonlarga xizmat ko‘rsatish kutubxonaning asosiy faoliyati bo‘lib, qolgan barcha faoliyatlar (kitob fondini butlash, uni tashkil etish, to‘ldirish va h.k) asosiy faoliyat uchun xizmat qiladi. Kitobxonlarga xizmat ko‘rsatishning asosiy maqsadi ularni axborot va adabiyotga bo‘lgan talablarini imkoni boricha to‘liq qondirishdan iborat.

Markaziy Osiyo hududida yirik sulolaviy kutubxonalar, masjid-madrasalar qoshida kutubxonalar bo‘lganligi haqida aniq tarixiy manbalar mavjud. IX – X asrlarda arab xalifaligi tarqoqlashib, XI asrning oxiriga kelib O‘rta Osiyo hududida Somoniylar davlati yuzaga kelgan. Somoniylar davrida Movarounnaxr, Samarqand, Buxoroda fan va madaniyat rivojlana borgan. Bu davrda ushbu davlatda juda ko‘p mashhur qomusiy olimlar yashab ijod etgan. Buxoroning mahobatli markazi, keng maydonning kunchiqar tarafida muhtasham ark turadi. Ark darvozasidan kirganda to‘g‘ridagi yo‘l bir ko‘hna binoga eltadi. Uning qalin devorlari boy xazinani qo‘riqlaydi. Bu bebaho boyliklar jam bo‘lgan xazina Buxoro kutubxonasi, bu kutubxona X asrdagi mashhur kutubxonalardan biridir. O‘sha davrda Buxoro kutubxonasi juda boy fondga ega bo‘lib, u O‘rta Osiyoning siyosiy va madaniyat markazi hisoblanardi. Buxorodagi ushbu kutubxona amir saroyida joylashgan bo‘lib, kitoblar fan sohalari bo‘yicha sandiqlarda saqlangan. Unga faqat amir Nuh ibn Mansurning ruxsati bilangina kitobxon kirardi. Kutubxona ichida qator terilgan sandiqlarda kitoblar taxlab qo‘yilgan, har bir sandiqda bor kitoblarning ro‘yxati mavjud bo‘lib, u sandiq ichida turardi. Tibbiyotga oid kitoblar ichida qadimgi yunon tabiblaridan Gippokrat asarlari, Malaziyada I asrda yashagan tabib Disquridus (Pedaniy Dioskorid), II asrda yashagan pergamlik tabib Jolinus (Klavdiy Galen) asarlari, II asrda yashagan rimlik tabiblardan Arxigen, Troyan Rufus, iskandariyalik Bavlus (VII asr) asarlari saqlanib kelingan. Bulardan tashqari yana Abu Bakr

Muhammad bin Zakariyyo ar Roziy (865- 925), Abbosiylar sulolasining saroy tabibi Ibn Musovayh, bag‘dodlik Iso ibn Ali (IX asr), Iso bin YAhyo (IX asr), hind tabibi Charak Hindiy (I asr), YAhudiy tabiblardan Basrali Ibn Mosarjovayh (IX asr) va boshqalarning asarlari bo‘lgan. Yana boshqa sandiqda falsafiy kitoblar, ular ichida Arastu asarlarining asl nusxalari, ularning arab tilidagi tarjimalari, yunon faylasuflarining Husayn bin Ishoq tomonidan arab tiliga qilingan tarjimalari; arab tilida yozgan faylasuflar Abu Yusuf YOqub bin Ishoq al – Kindiy, Abu Nasr Forobiy va boshqa mutafakkirlarning asarlari saqlangan.

Somoniylar poytaxti bo‘lgan Buxoroda juda ko‘p kutubxonalar va kitob bozorlari bo‘lgan. Yirik sulolaviy kutubxonalar Xorazmda ham mavjud bo‘lgan. Urganchda xorazmshohlar, mamuniylar va anushtageniylar zamonida kutubxonalar barpo etilgan. Xorazm shohi Ma‘mun ibn Ma‘mun kutubxonasida kitob yig‘ish arablar kelishidan ancha oldin boshlangan. Bu kutubxonani boshqarishni shoh Ma‘mun mashhur adabiyotshunos va tarixchi as – Solibiyya topshiradi.

Xorazm shohi Ma‘mun II caroyda juda ko‘p olimlarni birlashtirgan «Ma‘mun akademiya»sini tashkil qiladi. 1010 yillarda barcha xorazmlik olimlar qatori bu yerda Beruniy ham ishlay boshlaydi va shu yerda Abu Ali ibn Sino bilan uchrashadi. Ular shundan so‘ng anchagacha birgalikda ijod qiladilar. Xorazmda juda ko‘p ilmi kishilar yashagan, XI–XII asrlarda bu yurtida olimlar ishlashi uchun sharoit yaxshi edi. Faxriddin ar Riyozi o‘zining ensiklopedik mazmundagi «Ilmlar to‘plami» (Sobraniye nauk) asarini yozgan.

Xorazm kutubxonalaridan yana biri bu Xivadagi Shaxobuddin kutubxonasidir. «Bunday kutubxona bundan oldin ham, keyin ham bo‘lmagan, chunki undagi qo‘lyozma asarlar fondi Marvdagi kutubxonadan qolishmas edi», deb aytgan edi Nasafiy.

«G‘aznaviylar davrida Xorazm, Hamadon, Isfaxon singari yirik shaharlarning kutubxonalari Xurosondagi barcha iste‘dodli va o‘qimishli kishilarni o‘ziga tortuvchi markaz bo‘lib qolgan edi», deb yozadi yirik olim A.A. Semyonov.

Mo‘g‘illar istilosi arafasida Marvda o‘nta yirik kutubxona bo‘lgan, birgina Aziziya madrasasi kutubxonasida 12 ming jildga yaqin kitoblar saqlangan. XI asr boshlarida Mahmud G‘aznaviy G‘aznada

madrasa qurdiradi, madrasaning barcha xonalarida kitob saqlash uchun maxsus joylar mavjud bo'lib, ularda qo'lyozma asarlar chiroyli qilib terib qo'yilgan. Boy kutubxonalarga ega bo'lgan davlatlarda qadimdan fan va madaniyat yaxshi rivojlangan, buyuk alloma va mashhur kishilar yetishib chiqqan. Iskandar Zulqarnayning jahongir bo'lishi uchun ustozlari Arastuning xizmati qancha bo'lsa, Rumda turib butun dunyo sirlarini bilgan Arastuning donishmand darajasiga yetishishida unga bosib olgan yurtlardan kitoblarni yuborib turgan shogirdi Iskandarning xizmati ham kattadir. Buxoroda Ibn Sino davrigacha ham dunyoga dong'i ketgan mashhur kutubxona bo'lgan, keyinchalik bu kutubxona yong'inga uchraganini tarixdan yaxshi bilamiz.

IX-X asrlarga kelib ulkan arab halifaligi mustaqil viloyatlarga bo'linishi oqibatida XI asrning oxirgi choragida Markaziy Osiyo yerlari arablardan ajraldi va mustaqil Somoniylar davlati tashkil topdi. Mustaqil davlatlarning tashkil topishi davlat tuzilishining birmuncha markazlashuviga, feodal o'zaro urushlarning kamayishiga olib keldi. Bu hol ko'pgina sohalarning rivojlanishiga va madaniyatning o'sishiga yordam berdi. Arab xalifaligining barcha mamlakatlaridan Movarounnahrda olimlar, shoirlar, musavvirlar va boshqa san'at namoyondalari kela boshladi. Mashhur fors shoiri va adabiyotshunosi ibn Muhammad Saolibiyning so'zlariga qaraganda, X asr oxiri XI asrning boshlarida Markaziy Osiyo va Xurosonda 119 nafar shoir yashab, ijod qilgan, ular orasida g'arbiy Erondan va arab xalifaligidan 25 muhojirning nomi eslatib o'tiladi. Bu vaqtda Samarqand, Marv, Urganch va boshqa shaharlar madaniy jihatdan ancha rivojlangan edi, lekin somoniylar davlatining poytaxti Buxoro shahri bu jihatdan alohida ahamiyatga egadir. Somoniylar sulolasining ko'plab namoyondalari adabiyot, xususan she'riyatga, ilm-fanga homiylik qildilar. Davlatning asosiy ilmiy va adabiy amaliy idora tili arab tili hisoblanardi, ammo u sekin-asta mahalliy fors tili tomonidan siqib chiqarila boshlandi, fors tilida adabiy, shu jumladan, she'riy asarlar tobora ko'proq yaratila boshlandi. Mazkur davrda dunyoviy madaniyat, ilm-fan rivojlandi, badiiy adabiyot gurkirab o'sdi. Markaziy Osiyoda ko'pgina mashhur olimlar yetishib chiqdi. Buxoroning Afshona qishlog'ida tavallud topgan Abu Ali ibn Sino

(980-1037) tomonidan tibbiyot, matematika, fizika, astranomiya, falsafa, etika, ritorika (notiqlik san'ati) va boshqa fanlar bo'yicha 450 ta asar yaratilgani ma'lum. Ibn Sino ijodining tadqiqotchilari hali hanuz uning tobora yangi-yangi asarlarini izlab topib, ma'naviyatimiz xazinasini boyitmoqdadir. Ibn Sinoning zamondoshi bo'lgan buyuk olim Abu Rayhon Beruniy Kat shahrida dunyoga kelgan bo'lib, u o'z davrining mashhur qomusiy olimi sifatida dunyoga tanildi. Uning haddan tashqari mehnatsevarligi va bilimlarning sirini egallashga bo'lgan beqiyos intilishi uning tangri ato qilgan tug'ma qobiliyati bilan birga qo'shib, buyuk muvaffaqiyatlarni qo'lga kiritishiga olib keldi. Olim deyarli sakson yilga yaqin umri davomida 150 ga yaqin salmoqli asarlar yaratdi, bular astronomiya va matematika, gcologiya, tarix, geografiya va boshqa fanlarga doir edi. Beruniy kitoblarni o'lmas asarlar deb atagan bo'lsa, o'z asarlarini bamisoli o'z farzandlari singari e'zozlar edi. Allomaning o'ta mehnatsevarligini ta'kidlar ekan, uning zamondoshi Shahrazuriy Beruniy vafotidan (1053-54) keyin oradan ko'p o'tmay bunday deb yozgan edi: «Uning qo'li deyarli sira yozishdan, ko'zlari doimo kuzatishdan to'xtamasdi, qalbi esa mulohaza yuritishga intilardi. Faqat bir yilda ikki kun-yangi yil kuni, Mehrjon bayrami kunini oziq- ovqat va kiyim -bosh sotib olishga bag'ishlardi».

Beruniy ma'naviy madaniyatni ehtiros bilan o'rganar, kitoblarni jon-dilidan sevar, kitobga bo'lgan muhabbat va hurmat unda hali yoshlik chog'laridanoq tug'ilgan va butun umr bo'yi saqlanib qolgan edi. Yuqorida aytib o'tilgan buyuk olimlar va mutafakkirlarning barchasi o'zining shaxsiy kutubxonasiga ega bo'lgan. Samarqandda, VIII asrda o'ta sifatli qog'oz ishlab chiqarishning yo'lga qo'yilishi Markaziy Osiyo hududida kutubxonalar va ulardagi noyob kitoblar sonining ko'payishiga yordam berdi. X asr saroy kutubxonalari kitob jamg'armalarining yaratilishi bilan ajralib turardi. Saroy kutubxonalarida bu vaqtga kelib kitoblarni tasniflash usullari qo'lanilib, ular qo'riqlana boshlandi. X asrning oxiriga kelib esa qo'lyozma, kitob omborlarida asarlarni saqlashning mehnat taqsimoti ko'zga tashlanadi: bu yerda mudirlar (vakillar), saqlovchilar (xazinachilar), nazoratchilar (mushriflar) va boshqalar bor edi. O'z davri uchun ancha salmoqli bu qo'lyozmalarni jamg'arish o'z

mazmuniga ko'ra bilimlarning turli sohalarini aks ettirar edi. Barcha adabiyotlar tegishli ro'yxatlarga kiritilgan bo'lib, shular asosida tegishli asar qidirib topilardi. YA'ni qidirish tizimi ishlab chiqilgan edi. Kutubxona xodimlari faqat kitoblarni qabul qilish va berish bilan emas, balki ularning saqlanishi, ta'mirlanishi va qayta tiklanishi to'g'risida ham g'amxo'rlik qilishardi. O'sha davrda juda ko'p kitob boyliklariga ega bo'lgan Buxoro kutubxonasi juda mashhur bo'lib, mazkur kutubxonani hech mubolag'asiz Markaziy Osiyoning yetakchi siyosiy va madaniy-ma'rifiy markazlaridan biri edi, deb aytish mumkin. Buxoro atoqli kishilar to'planadigan, adabiyot yulduzlari uchrashadigan, o'sha davr ilm-fan ahlining muloqot, mashvaratlar olib boradigan joyi bo'lib qolgan edi.

Buxoro amirining saroyida ham boy kutubxona bo'lib, bu yerda ayrim fan sohalariga doir kitoblar alohida-alohida xonalarda sandiqlarga solingan holda saqlanardi. O'rta asrning buyuk mutafakkiri Abu Ali ibn Sino 17 yoshidayoq somoniylar amiri Nuh ibn Mansur saroyi mulozimlari orasida tibbiyot sohasida nufuzli mavqeni egallab, saroy kutubxonasidagi kitoblarni mutolaa qilishga ruxsat olgan va bu kutubxonani quyidagicha ta'riflagan: «Men ko'p xonalarda tashkil topgan kutubxonaga kirganimda har bir xonada kitoblar bilan liq to'la sandiqlar bor edi. Bitta xonada arabcha kitoblar va she'rlar, boshqasida esa qonunshunoslik haqidagi kitoblar bor edi va shu tariqa har bir xonada ham qandaydir ilm-fan tarmog'iga doir kitoblar mavjud edi. Men o'zimning fandagi salaflarim kitoblari ro'yxatini o'qidim va menga keraklarini olib berishni so'radim. Men u yerda nomlarini ko'rdim, o'zim ham ilgari ularni uchratmagan edim. So'ngra men bu kitoblarni o'qib chiqib, ulardagi foydali narsalarni bilib oldim va har bir muallifning o'z bilim sohasidagi olimlik darajasini anglab yetdim». Bu ta'rifga qarab kutubxonaning boyligi haqida xulosa chiqarish, unda kitoblarni saqlashdagi belgilangan tartib haqida, ko'p miqdordagi nodir kitoblar to'g'risida ma'lumotga ega bo'lish mumkin. Xorazmshohlar saltanatida ham davlatga qarashli boy kutubxonalar bo'lgan. XI-XII asrlarda Xorazm har jihatdan ravnaq topayotgan, bu yerdagi Xiva, Kat, Gurganj (Urganch) shaharlari shiddat bilan rivojlana boshlagan, ularda o'qimishli kishilar ko'plab topilardi. Taxminan 1000 - yilda bu yerga sulolalar urushidan

va qoraxoniylar zulmidan qochib, Ibn Sino ham qochib ketgan edi. Urganchda taniqli olim Faxriddin ar-Roziy «Fanlar to'plami» nomli qomusiy asarini yozib tugatgan, bu asarda ilmning 57 xil sohasi bo'yicha ma'lumotlarni to'plagandi. Xorazmda mashhur filolog va adib Abdulqosim az-Zamaxshariy yashab ijod qilgan, u yirik lug'at va grammatika kitoblarining muallifi edi. XII asrning buyuk olimi, shifokor Zayniddin abu Ibrohim ad-Jurjoniy batafsil tibbiy ensiklopediya tuzib chiqqan.

Nazorat savollari

1. O'zbekiston hududida dastlabki kutubxonalar paydo bo'lishi xaqida nimalarni bilasiz?
2. Markaziy Osiyo hududida yirik sulolaviy kutubxonalar xaqida nimalarni bilasiz?
3. Masjid-madrasalar qoshidagi kutubxonalar xaqida nimalarni bilasiz?
4. Buxoro kutubxonasi xaqida nimalarni bilasiz?

4-Mavzu: O'rta Osiyoda bibliografiyani paydo bo'lishi

Reja:

1. Bibliografiya tushunchasi.
2. Bibliografiyaning tarkibiy qismlari
3. Bibliografik faoliyat

Tayanch so'z va iboralar.

Bibliografiya tushunchasi. Bibliografiyaning tarkibiy qismlari. Bibliografik faoliyat

Bibliografiya - bu kitoblarni, ilmiy [maqolalarni](#), nutqlarni, shaxsiy yozuvlarni, jurnallarni, veb-saytlarni va [mavzuni](#) tadqiq qilish va qog'oz yozishda foydalanadigan boshqa manbalar ro'yxati. Bibliografiya qog'ozning oxirida paydo bo'ladi. Bibliografiya ba'zan "Buyurtma qilingan" yoki "ishlaydi" deb nomlanadi. Bibliografiya yozuvlari juda aniq formatda yozilishi kerak, ammo u format siz foydalanadigan yozishning o'ziga xos uslubiga bog'liq bo'ladi. Bibliografiyaning tarkibiy qismlari

Bibliografiya yozuvlari tuziladi:

Muallif

Manbaning nomi

Chop etish to'g'risidagi ma'lumot

Sana

Buyurtma va formatlash

Yozuvlaringiz muallifning familiyasi bo'yicha alifbo tartibida ko'rsatilishi kerak. Agar siz bir xil muallif tomonidan yozilgan ikkita nashrdan foydalansangiz, tartib va format yozma uslubga bog'liq bo'ladi.

"Bibliografiya" qadimgi yunoncha so'zdan kelib chiqqan so'z bo'lib "kitob yozish" degan ma'noni anglatadi. Miloddan avvalgi V asr atrofida Yunonistonda "bibliograflar" kitob ko'chirgan odamlarni chaqira boshladilar. Bibliografik faoliyat barcha turdagi kutubxonalarda, ularning idoraviy mansubligi, o'quvchilar tarkibi, fondlar hajmi va ish profilidan qat'i nazar amalga oshiriladi. Bibliografik faoliyat kutubxonaning "o'zaro faoliyat vazifasi" deb ayta olamiz, chunki bibliografik birlik bo'lsa ham, u o'z ishining barcha asosiy yo'nalishlarida amalga oshiriladi. So'nggi yillarda ushbu "o'zaro faoliyat funktsiya" ning kuchayishi bibliografik bo'limlarga kompyuter texnologiyalarini kiritish bilan bog'liq. Bu mahalliy va jahon axborot resurslariga masofadan turib kirish imkoniyatini ochdi. Aynan bibliografik jarayonlar kutubxonani va ilmiy axborot faoliyatini birlashtirgan holda olimlar va mutaxassislar hamda aholining boshqa guruhlarining jadal rivojlanib borayotgan axborot ehtiyojlarini qondirish uchun xizmat qiladi. Barcha turdagi kutubxonalarda, ayniqsa yirik ilmiy kutubxonalarda bibliografik faoliyatga qo'yiladigan talablar, birinchi navbatda, hujjatli aloqa tizimidagi miqdoriy va sifatiy o'zgarishlar tufayli doimiy ravishda o'sib boradi. Har tomonlama faollashtirish, kutubxona bibliografiya ishlari sifati va samaradorligini oshirish zarurati uning tashkil etilishini takomillashtirishni taqozo etadi. Umuman kutubxonaning samaradorligi va sifati va uning jamiyatni axborotlashtirish jarayonlariga qo'shgan hissassi ko'p jihatdan bibliografik faoliyatni to'g'ri shakllantirishga bog'liq. Qanday qilib kitoblarning boyligini "boshqarish" kerak? - bu savol odamlarni uzoq vaqtdan beri tashvishga solmoqda. Eng yaxshi asarlar to'plamlari va antologiyalari va to'plangan asarlar to'plandi. Masalan, Qadimgi Rossiyada XI

asrdan beri kitob savdosi bilan shug'ullanadigan odamlar. chiroyli izohli so'z - "izborniki" deb nomlangan antologiyalarni yozishni va yozishni boshladi.

Qadimgi dunyoda allaqachon kutubxonalar shu qadar keng ediki, vazirlar u erda saqlangan papirus varaqlarini yoki gil lavhalarni eslay olmaydilar - ularning soni minglab kishiga etdi. Kutubxonalar zaxiralari yordamga keldi, ular asta-sekin takomillashib va rivojlanib, zamonaviy kartochkalar katalogiga aylandi. Vaqt o'tishi bilan ro'yxat, indekslar, kitoblar va maqolalarning sharhlari, xilma-xilligi, mavzusi, hajmi, shakli turlicha bo'lib, kutubxona kataloglariga qo'shildi. Ularning barchasi odatda bibliografiya deb nomlangan va zamonaviy terminologiyada bular bibliografik qo'llanmalardir.

Qadimgi dunyo qulashi bilan u yaratgan kitob madaniyati yo'q bo'lib ketdi, "bibliografiya" so'zi g'oyib bo'ldi. Uyg'onish davri boshlangan vaqtga to'g'ri keladigan bosib chiqarish ixtiro qilinganidan ko'p o'tmay ular uni esladilar. Tipograflarni ba'zan bibliograflar deb atashgan. Faqatgina 17-asrning birinchi yarmida frantsuz olimlari Gabriel Gabriel va Nekod Jeykob "adabiyotlar ro'yxati" ma'nosida "bibliografiya" so'zini birinchi marta ishlatishgan. Keyin u yanada keng ma'noga ega bo'ldi: "kitob tavsifi". Keyinchalik, uzoq tarixiy amaliyot davomida, "bibliografiya" atamasidan foydalangan holda, u aniq polisemiya xususiyatlariga ega bo'ldi. Eng muhim va barqaror qadriyatlardan beshtasini ajratish mumkin:

- 1) "bibliografiya" alohida bibliografik ish, adabiyotlarning bibliografik ko'rsatkichi sifatida;
 - 2) "bibliografiya" har qanday asosda yoki davriy nashrlarning bibliografiyasida tanlangan bibliografik asarlar to'plami sifatida;
 - 3) "bibliografiya" fan sifatida, uning predmeti va vazifalari har xil davrlarda va har xil mualliflar tomonidan har xil shaklda shakllangan;
 - 4) "bibliografiya" bibliografik ma'lumotlarning turli manbalarini va axborot iste'molchilari uchun bibliografik xizmatlarni tayyorlash bo'yicha amaliy (yoki ilmiy-amaliy) faoliyat sohasi sifatida;
 - 5) "bibliografiya" yuqoridagi va boshqa har qanday bibliografik hodisalarni o'z ichiga olgan eng keng jamoaviy tushuncha sifatida.
- So'nggi ikkita ta'rif zamonaviy bibliografiya fanida va amaliyotida ustunlik qilmoqda.

Bibliografik faoliyatning tarixiy murakkablashuvi jarayonida uning vazifalari va funktsiyalari, tashkiliy shakllari va usullari tobora xilma-xil bo'lib boradi va bibliografik faoliyatning o'zi doirasida mehnat taqsimoti jarayoni muqarrar ravishda boshlanadi. Bibliografik faoliyatning ikkita asosiy jarayoni ajralib turadi: bibliografiya va bibliografik xizmatlar. Natijada "bibliografiya" va "bibliografik faoliyat" atamalari sinonim bo'lib qoldi. Aynan shu "bibliografiya" va "bibliografik faoliyat" tushunchalarining o'ziga xosligi tufayli ikkinchi atama GOST 7.0 - 77 dan chiqarildi. Shu bilan birga, faol ma'no "bibliografik faoliyat" atamasi bilan yanada yaxshiroq etkaziladi. Amaldagi GOST 7.0 - 84 amaliy bibliografik faoliyatning asosiy terminologiyasini qamrab oladi. Bibliografik faoliyatning o'zi unda "bibliografik ma'lumotlarga bo'lgan ehtiyojni qondirish uchun axborot faoliyati sohasi" deb ta'riflanadi. So'nggi yillarda "bibliografiya" atamasini bibliografik atamashunoslik tizimida mantiqiy asosli joy topish tendentsiyasi kuzatilmoqda. Shu ma'noda "bibliografiya" jamiyatdagi bibliografik ma'lumotlarning ishlashini ta'minlaydigan har xil faoliyat turlari (amaliy, tadqiqot, ta'lim, boshqarish) tizimi sifatida ta'riflanishi mumkin. Shunday qilib, "bibliografiya" atamasi, bibliografik terminologiya tizimini sarlavha ostiga olgan va birlashtirgan, ushbu tizimning biron bir elementi bilan ma'nosiga to'g'ri kelmaydi. Xususan, "bibliografiya" va "bibliografik faoliyat" tushunchalarining o'ziga xosligi yo'q qilinadi.

Bibliografiya (yun. *biblion* kitob va ... *grafin*) — matbuot hamda yozuv asarlari haqida axborot tayyorlash va berish hamda ularni ma'lum ijtimoiy maqsadlarda targ'ib qilish bilan shug'ullanadigan ilmiy va amaliy faoliyat sohasi. Bibliografiya mahsulotlari, nazariyasi, tarixi, faoliyatini tashkil etish va uslubiyati bilan shug'ullanadigan fan B. fani deb ataladi. B. taraqqiyotini turli xil bibliografik ma'lumotnoma adabiyotlarini tuzadigan maxsus tashkilotlar (B. xizmati) tizimi ta'minlaydi. Bibliografiya tuzish qadimgi dunyoda paydo bo'lgan (jumladan miloddan avvalgi 3-asrda Aleksandriya kutubxonasida Kallimax rahbarligida tuzilgan bibliografik jadval). "B." termini dastlab kitob ko'chirib yozishni anglatgan, vaqt utishi bilan (17-asr o'rtalaridan) kitoblar bayonini bildiradi. B. tarixi kitob bosish yuzaga kelishi bilan boshlandi. Bosma

asarlarning barcha turlari, qo'lyozmalar, ijtimoiy ilmiy ahamiyatga ega bo'lgan eng yangi qo'lyozmalar (dissertatsiyalar, saklashga topshirilgan qo'lyozmalar) B.ning o'rganish sohasidir. Texnika taraqqiyoti, mikrofilm, ovoz yozish (gramplastinka) va boshqalarning paydo bo'lishi, matn yozishning o'zgarishi B. ko'lamini kengaytirmoqda. B. taraqqiyotiga fan va madaniyat yutuqlari, jamiyatning qiroatxonlik talabining o'sishi katta ta'sir etadi. O'z navbatida B. ham ilmiy, adabiy va texnik ijodiyotga, nashriyot va kutubxonashunoslikka, kitob savdosi, ta'lim va mustakil ta'limga ta'sir ko'rsatadi. B. bosma asarlarni .anikdash, saralash va izoxlash bilan fan taraqqiyoti yutuklarini jamlashga va keyingi tadqiqotlarga zamin yaratadi, madaniyat rivojiga ayrim shaxs, xalq yoki mamlakatning qo'shgan hissasini o'zida aks ettiradi; masalani o'rganishga oid zarur tarixiy asarlarni ko'rsatadi. Kutubxonalarda to'plangan yoki yangi bosmadan chiqqan bosma asarlarni targ'ib qilib, B. alohida ilmiy muxit, siyosiy, falsafiy va estetik qarashlarni tarqalishiga, shuningdek texnikaviy malakani oshishiga ta'sir etadi. B. ilmiy va texnika xabarlarini bilan yaqin alokada. Ulardan farqli o'laroq, ilmiy nazariya, g'oya, dalillar hakida emas, balki ular haqidagi bosma asarlar to'g'risida ma'lumotlar berib, ilmiy xabar bilan birga ilmiy, ma'rifiy va tarbiyaviy vazifani bajaradi. Ko'pgina mamlakatlarda, jumladan O'zbekistonda ham bosma asarning majburiy (kontrol) nusxasi joriy qilingan bo'lib, shu asosda bosma asarni hisobga olish, so'ng kitobxonlarga mo'ljallab saralash yo'lga qo'yilgan. Bosma asarlarni ularning ilmiy va g'oyaviy ahamiyati, shuningdek mazmunini yoritib guruhlariga ajratish muhim ahamiyatga ega. Bosma asarlar turlar (kitoblar, davriy nashrlar va boshqalar), rasmiy belgilar (alfaviti, nashr joyi yoki sanasi), mazmuni (mavzu, fan va tarmoklar) bo'yicha guruxlanadi. Bu bosma asarlarni guruhlariga ajratishning umumiy asosidir, bibliograflar har bir alohida hollarda o'zlarining tarmoklar rejasini yaratadi. Bosma asarlarning tavsifnomasi muhim ahamiyatga ega. Uning asosiy qismi tasvirlash bo'lib, unga muallif familiyasi, asar sarlavhasi, sarlavhachasi, nashr joyi, nashriyot nomi, nashr vaqti (yili), hajmi (sahifa va bezaklar soni), zarur bo'lganda adadi, narxi va boshqa haqidagi ma'lumotlar kiradi. Tasvirlash elementlari, odatda, o'rnatilgan qoidalar, shuningdek standartlar

asosida belgilanadi. Bosma asarlar mazmuni tavsifnomasining asosiy shakllari — annotatsiya, referat, guruh axborot (obzor).

Ijtimoiy vazifasiga ko`ra, davlat B.si, ilmiy yordamchi B. va tavsiya B.siga; mazmuniga ko`ra, umumiy, soha va mavzuli B.ga bo`linadi. B.ning alohida turini bibliografiya bibliografiyasi, biobibliografiya (shaxs B.si), va o`lkashunoslik B.si tashkil etadi. Bu bo`linish nisbiydir. Nashr shakliga ko`ra, bibliografik qo`llanmalar, bibliografik jurnallar, byulleten, gazeta, kitob va maqolalar ko`rsatkichlari va adabiyotlar ro`yxati kabilar farqlanadi.

Turkistonda bibliografiya ishi 9 — 15-asrlardayoq rivojlana boshlagan. Fan va adabiyotimizning yirik vakillari (Abu Ali ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy va boshqalar)ning asarlarida saroy kutubxonolari tomonidan o`z jamg`armalarining B. ruyxati va ularni tasnif qilish ishlari olib borilganligi haqida ma`lumotlar bor. Jumladan, Beruniy "Fihrist kutub Muhammad ibn Zakariyo arRoziy" ("Muhammad ibn Zakariyo arRoziy kitoblarining ro`yxati") nomli Muhammad ibn Zakariyo Roziy ijodiga oid B. tuzadi. Ko`rsatkichda Roziyning 184 asarining ro`yxatini berish bilan birga Beruniyning 1036 yilgacha yozgan 113 asarining ro`yxati ham keltiriladi. B. qo`llanmalari tuzish keyingi davrlarda ham davom etdi: Ibn Abdullahab Yoqutning "Ismlar lug`ati va fanlar mazmuni" (12-asr); Xoja Xalifaning "Kitob va fan nomlaridagi shubxaning bartaraf etilishi" (18-asr) va boshqa

Turkistonni Rossiya bosib olgandan keyin B. bilan rus bibliograflari (N. V. Dmitrovskiy, V. I. Mejov va boshqalar) shug`ullangan. 20-asr 20 — 30-yillaridan Bibliografiya ishiga jiddiy ahamiyat berila boshlandi va hozirgi kunda muhim davlat ishiga aylangan. 1926 yil dan O`zbekiston Respublikasi Kitob palatasi, [1930-yildan Alisher Navoiy](#) nomidagi O`zbekiston Respublikasi davlat kutubxonasi B. bo`limining tashkil qilinishi o`zbek milliy B.sining rivojlanishiga zamin yaratdi. O`zbek tilida tuzilgan dastlabki ko`rsatkich S. Dolimov va F. Ubaydullayevning "Mukammal ilmiy bibliografiya" (1934) asari bo`lib, unda 3 ming kitobning tavsifi berilgan.

O`zbekiston Respublikasi milliy kitob palatasi respublika davlat Bibliografiyasining asosiy markazidir. O`zRda Bibliografiya

ishi bilan, shuningdek O`zbekiston Davlat kutubxonasi, O`zbekiston FA asosiy kutubxonasi va boshqa kutubxonalar ham shug`ullanadi. B.ishiga oid ilmiy ishlar asosan Abdulla Qodiriy nomidagi Toshkent davlat madaniyat in-tining "B." kafedrasida olib boriladi.

Nazorat savollari.

1. O`rta Osiyoda bibliografiyaning paydo bo`lishi xaqida nimalarni bilasiz?
2. Bibliografiya nima?
3. O`zRda Bibliografiya ishi bilan qaysi tashkilot shug`ullanadi?

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Kutubxonadagi bibliografik ish: tashkil etish va metodikasi: darslik / Ed. O.P. Korshunov. - M. : "Kitob palatasi" nashriyoti, 1990 y. - 254p.
2. Kutubxonashunoslik: Jamiyat. kurs: qo'llanma Injil uchun yuz. Madaniyat instituti / - M.: Kitob palatasi, - 1988 y.
3. Vaneev A.N. Kutubxonachilik. Nazariya.Metodika. Amaliyot: muallifning 80 yilligi munosabati bilan. - SPb.: Kasb. - 2004 yil.
4. Kartashov NS Umumiy kutubxonashunoslik: Talabalar uchun darslik. yuqori. o'rganish.muassasalar: soat 2 da / N.S. Kartashov, V.V. Skvortsov. - M.: Mosk. davlat Madaniyat universiteti, 2002. - 1-jild: Kutubxonashunoslikning nazariy asoslari.
5. Kartashov NS Qiyosiy kutubxonashunoslik: Talabalar uchun darslik. yuqori. o'rganish.muassasalar. - M.; XMT Profizdat, - 2000 yil.
6. Kogotkov D.Ya. Kutubxonaning bibliografik faoliyati: tashkil etish, texnologiya, boshqarish: darslik / D.Ya. Kogotkov. - SPb. : Kasb, 2005 yil.
7. Leonov VB Bibliografiya kasb sifatida. - M, - 2005, - 321 b.
8. Matulskiy R.S. Umumiy kutubxonashunoslik: universitetlar uchun o'quv qo'llanma. - Liberiya, - 2004 yil.
9. Morgenstern IG kutubxonachilik va bibliografiya // Sov. kutubxonashunoslik. - 1986.-№ 1.-S. 99-104.
10. Morgenstern IG Jamg'armalar bo'yicha yangi darslik // Sov. kutubxonashunoslik. - 1992. - 5-6-sonlar. - S. 77-84.

11. Umumiy kutubxonashunoslik: antologiya / komp. R.A. Trofimova. - M.: Liberiya - Bibinform, 2007. - 1-qism: KBKning nazariy asoslari
12. Markazlashtirilgan kutubxona tizimi ishini tashkil etish: Ko'rsatmalar va yozuvlar. shakllari. - 2-nashr, Rev. va qo'shing. / Ed. R.Z.Zotova. - M.: Kniga, 1985. - 192 p.
13. Kutubxonachining ma'lumotnomasi / Ed. A.N. Vaneeva, V.A. Minkina. - SPb.: "Professiya" nashriyoti, 2000. - 432 p. - ("Kutubxona" seriyasi).
14. Kutubxonachilik standartlari: To'plam / Tuzma. Zaxarchuk T.V., Petrova L.I., Zavadovskaya T.A., Zusman O.M. - SPb: "Kasb" nashriyoti, 2000. - 512 b. - ("Kutubxona" seriyasi).
15. Stolyarov Yu. N. kutubxonasi - ikki elektronli tizim // Ilmiy. va texnik. b-ki. - 2002. -№11.-S. 5-24.
16. Kutubxonashunoslik bo'yicha ishlar. Jamoat kutubxonalari uchun qo'llanma: Amaliyot. nafaqa. - M.: Liberiya, - 2002 yil.

5-Mavzu: Amir Temur va Temuriylar davrida madaniy hayot, kutubxonalar

Reja:

1. Amir Temur va temuriylar davridagi kutubxona va kitoblar
2. Xoja Muhammad Porso kutubxonasi
3. Mirzo Ulug'bek kutubxonasi
4. Boysunqur mirzo kutubxonasi
5. Iskandar mirzo va Ibrohim mirzo kutubxonasi
6. Husayn Boyqaro kutubxonasi
7. Madrasalar qoshidagi kutubxonalar
8. Shaxsiy kutubxonalar
9. Xoja Ahror Vali kutubxonasi

Tayanch so'z va iboralar

Amir Temur va temuriylar hukmronlik qilgan davrlarda qo'lyozmalar saqlanadigan kutubxonalar. Amir Temurning Shahrisabzdava Samarqanddagi saroy kutubxonasi, Hazrat Alisher Navoiyning kitob san'ati tarixida o'ziga xos o'rni. Kutubxonadagi kitoblar fan sohalari, Amir Temur va temuriylar davridagi kutubxona va kitoblar, Xoja Muhammad Porso kutubxonasi, Mirzo Ulug'bek

kutubxonasi, Boysunqur mirzo kutubxonasi, Iskandar mirzo va Ibrohim mirzo kutubxonasi, Husayn Boyqaro kutubxonasi, Madrasalar qoshidagi kutubxonalar, Shaxsiy kutubxonalar, Xoja Ahror Vali kutubxonasi.

Amir Temur va temuriylar hukmronlik qilgan davrlarda qo'lyozmalar saqlanadigan kutubxonalarning ko'p asrlik tarixi ko'p miqdorda qo'lyozma fondlarining shaklanishi, bilimlarning turli tarmoqlariga doir asarlar mavjud bo'lgan yangi kutubxonalar tashkil etilishi bilan tahsinga sazovor .XIV asrning ikkinchi yarmida XV asrning boshlarida Movarounnahrda me'morchilik va amaliy san'at keng rivoj topdi. Amir Temur davlatining poytaxti bo'lgan Samarqand ulkan shaharga aylandi, bu yerda ko'plab saroylar, masjidlar, madrasalar, maqbaralar va boshqa jamoat inshootlari barpo etildi.

Mamlakatda tibbiyot sohasidagi bilimlar, astronomiya, matematika, tarix, adabiyot va boshqa fanlar qadr topdi. Bu esa qo'lyozma fondlari, saroylar, madrasalar huzurida kutubxonalar tashkil etilishi va xususiy kutubxonalarning paydo bo'lishiga yordam berdi. Amir Temur hukmronlik qilgan yillarda (1370-1405) qo'lyozmalarni saqlash va kutubxonalar tashkil etish to'g'risida katta g'amxo'rlik qilindi. Sohibqironning o'zi adabiyot va san'atni yaxshi ko'rardi. Masalan, uning hukmronlik qilgan davrining birinchi yarmida zabt qilingan hududlarda to'plangan kitoblar va qo'lyozmalar Shahrisabzga yuborilgan. Bu yerda esa katta saroy qo'lyozmalar kutubxonasi tashkil etilgan. Ayniqsa, mamlakat poytaxti Samarqanddagi saroy kutubxonasi mashhur bo'lib, bu yerda yunon, lotin, suriya, arman, fors va boshqa tillardagi eng nodir qo'lyozmalar saqlanardi. Bu qo'lyozmalarning ko'pi Amir Temur zabt etgan mamlakatlardan keltirilgan. Turkiyaning Bursa shahridagi mashhur kutubxonadan Samarqandga ko'pgina qimmatli va nodir qo'lyozmalar keltirilgan. Bursa kutubxonasi antik davrdagi mashhur kutubxonalardan biri-Pergam kutubxonasining merosxo'ri edi. Qadimgi bu buyuk kutubxonada antik davrning eng mashhur olimlari mutolaa qilishgan. Bu yerda Arximedning zamondoshi matematik Apolloniy, faylasuflardan Antigon Karistskiy, Kichik Nenaf va boshqa ko'pgina kishilarishlagan. Bursa

kutubxonasida saqlayotgan Ptalamey, Gipparx, Diafant va boshqa iskandariyalik mualliflarning asarlari Pergam kutubxonasidan keltirilgan degan fikrlar asoslidir.

Ma'lumki, ko'plab olimlar Amir Temur davlati poytaxtiga u yerdagi kutubxonada ishlash uchun kelgan. Ulardan biri matematik Qozizoda Rumiylar Ulug'bekning va Alovuddin Ali ibn Muhammad (Ali Qushchi)ning ustozlari bo'lgan.

U Samarqandga Bursadankelgan edi. Temur Armaniston dano qo'lyozma kitoblarni olib ketgan. Arman tarixchisi S.A.

Babayanning ma'lum qilishicha,

Tayevsk monastirida huzuridagi kutubxonakitob fondining bir qismi Samarqandga tashib ketilgan.

Bu kitoblarning asosida Suriyalik Murabas Gadinning qo'lyozmalari ham bo'lib

unimullif arman podshosi Bagarshkning farmoyishi gabin o'ngidan Xalday,

Eron va boshqa sharq mamlakatlarida to'plangan va ularga ramizdan oldingi 150-yilgacha bo'lgan tarixni qamrab olgan edi. M. A.

Godintomonidanyozilgan Armanistantarixi keyinchalik Moisey Xarenskiyning va boshqa arman tarixchilari gao'zlarining tarixiy asarlarini yozishga manba bo'lib xizmat qilgan.

Amir Temurning arman kutubxonalari dano kitoblarni olib ketgan to'g'risida arman tarixchisi M. X. Chamchyan quyidagilarni ma'lum qiladi:

«Ubarcha arman va fors kitoblari ni ulgur gan icha to'plab,

ularni Samarqandga yuborgan va u yerda bitta minorada joylashtirgan.

Minorada dano kimdano olib chiqib ketishini qattiq qo'rqitish bilan ta'qiqlab qo'ygan, kitoblarni o'qimoqchil bo'lganlarga minorada shug'ullanishga, biroq buyerdano juda uzoq vaqt qolmaslikka ruxsat bergan». Tarixiyma'lumotlarga tayanib xulosachiqariladigan bo'lsa,

Amir Temurning Samarqanddagisaro ykutubxonasi faqat kitob saqlanadigan o'ng bo'lib qolmay,

uyergaba'zan foydalanuvchilarni ham qo'yishgan.

Kutubxonaga kirish juda o'zchilik kishilar uchun ruxsat etilgan.

Kutubxonaning qanday ko'rinishdano bo'lganligi,

kitoblarning qanday saqlangan va ulardan qanday foydalanilgan to'g'risida gibo

atafsilma'lumotlarhozirchatopilmagan. Biroqaytishmumkinki,
saqlovchilarqo'lyozmalarniyuksakdarajadaqadrlaganlarvachamasiular
gato'g'rimunosabatdabo'lishnibilganlar, kutubxona
uchunmaxsusbinoqurilganligihambufikrntasdiqlaydi.
Shunihamaytishkerakki,
buyerdahamkitoblardaniboratboyliklarxuddiXI-XII
asrlardagimashhurkutubxonalarsingarifanlarbo'yichajoylashtirilib,
maxsussandiqlardasaqlangan. Shakshubhayo'qki,
barchakitoblarfaqathisobgaolishuchunemas,
balkiyaxshiroqfoydalanishuchunhimoyalangan.

Amir Temur va temuriylar davridagi kutubxona va kitoblar

Amir Temur va temuriyzodalar davrida turli sohalarida qanchadan-qancha yutuqlar qo'lga kiritilgan bo'lsa, insonning ilmiy va badiiy tafakkuri natijasi bo'lmish kitoblarni yaratish, ularni ko'chirish, saqlash sohasida ham katta ishlar amalga oshirilgan. Ma'lumki, u davrlarda nashriyot hali yo'q edi, shuning uchun qo'l yordamida qilinardi. Natijada bu davrda xat va kitob ko'chirish, uni bezaklar bilan ziynatlash bilan bog'liq bo'lgan mashhur siymolar -hattotlar yetishib chiqdilar. Ulardan Mir Ali Tabriziy, Sulton Ali Mashhadiy, Mir Ali Xiraviy, Mir Imod, Sulton Muhammad Xandon, Mavlono Ma'ruf, Abdujamil kotib, Darvesh Muhammad Samarqandiy, Pir Muhammad So'fi Buxoriy va boshqalarning nomlari hurmat bilan tilga olinadi. Bu hattotlar, asosan xatning nastaliq xilida shunchalik go'zal yozardilarki, ularni mutolaa nihoyatda oson edi. Kitoblarni muqovalash, oltin suvi va rasmlar (minyuaturalar) bilan bezashning nodir san'atkorlari Kamoliddin Behzod, Mahmud Muzahhiblar ham ana shu davrda voyaga yetgan siymodirlar. Bunday yuqori malakali hattot va rassomlar tomonidan tayyorlangan qo'lyozmalar moliyaviy jihatdan iqtidorli shaxslar buyurtmasi bilan amalga oshirilardi yoki podshohlar kutubxonasi qoshida bajarilar edi. Bunday kitoblar har jihatdan nodir va qimmatbaho hisoblanadi. Shuning bilan bir qatorda kundalik ehtiyoj madrasalarda mutolaa, uylarda, masjid va xonagohlarda mutolaa «kitob nashr ettirish» yoki kitoblarni avlodlarga qoldirish vazifasini mohir hattotlar bajarardilar. Ana shu jihatdan kitoblarning nusxalari kam bo'lgan, hattoki bir nusxadan, ya'ni muallifning o'z qo'lyozmasi tarzida bo'lardi. Shuning uchun kitoblar

juda katta e'tibor bilan saqlanardi va ularni ko'chirish uchun nihoyatda malakali hattot kotiblar jalb qilish uchun oddiyroq, bezaksiz qo'lyozmalar tayyorlanardi. Har ikki tarzda tayyorlangan qo'lyozma kitoblar turli xildagi kutubxonalarda, ya'ni saltanat kutubxonalari, shaxsiy kutubxonalar, madrasa, xonaqohlardagi kutubxonalarda saqlanardi. Saltanat kutubxonalari va mashhur siymolar kutubxonalari alohida manzilda, ularni saqlovchi, yangisini ko'chiradigan, shikastlangan (varaqlari yo'qolgan yoki satrlari o'chgan) kitoblarni ta'mirlovchi mutaxassislar bilan ta'minlanganlar. Hatto kitoblar o'ziga xos tartib bilan saqlangan. Uning boshqaruvchisi kitobdor deb atalgan. Mashhur madrasalarda ham kutubxona uchun alohida hujralar ajratilgan va uning mas'ul xodimlari ham bo'lgan. Biz so'z yuritayotganimiz davrda saltanat kutubxonalari, shaxsiy kutubxonalar, madrasalardagi kutubxonalar haqida ma'lumotlar, hikoyat va rivoyatlar bor. Ammo bunday kutubxonalarning birortasi aynan saqlanmagani tufayli ular to'g'risida aniq ma'lumot berish qiyin. Shunday bo'lsada, manbalarda ularning mavjud bo'lganiga doir ishoralar asosida bunday kutubxonalarning ayrimlari haqida umumiy tarzda ma'lumot berishga jur'at etdik. Shu davrda yaratilgan va bizgacha yetib kelgan kitoblar haqida esa bizga ma'lum bo'lganlari to'g'risida muxtasar fikr yuritish foydadan holi bo'lmasa kerak, deb o'yladik. Chunki bu o'tmish ta'lim-tarbiya tizimi, madrasa va oliy madrasalar faoliyati bilan bevosita daxldor bo'lgan mavzudir. Amir Temur kutubxonasi Amir Temur ta'lim-tarbiya ishiga alohida e'tibor qaratib, madrasalar qurishga farmon bergan ekan, bu jarayonning kitoblarsiz bo'lishi mumkin emasligini ham yaxshi tushunadi. Faqat bu emas, balki o'zi va arkoni davlatning ham ma'rifatli, ma'lumotli bo'lishini istardi. Chunki Amir Temur, ibn Arab-shohning guvohlik berishicha, «men azaldan ilm shaydosiman» va «men olimlar bilan doim suhbatda bo'lib, ular ishidan xabardorman» degan ekan, bunday kishining olimlar va adiblar ijodiy ishining mahsuli bo'lmish kitoblar taqdiriga befarq qarashi mumkin emasdi. Bunga qo'shimcha ravishda Amir Temur tuzuklarida bayon etilgan ayrim fikrlar aytilganlarning haqiqat ekaniga dalolat beradi. Tuzuklarda yozilishicha, Amir Temur hakimlar, tabiblar, munajjimlar, muhaddislarni o'z atrofiga to'plagan. Shuning bilan birga «muhaddislar, tarixchilar hamda qissaxonlarni

o'zimga yaqinlashtirdim va avliyolar haqidagi qissalarni, o'tgan podshohlar to'g'risidagi xabarlarni, ularning saltanat taxtiga qanday yetishganliklarini, davlatlarining qanday sabablarga ko'ra zavol topganligini bulardan so'rab bilardim».Bulardan ko'rinadiki, Amir Temur atrofida to'plangan hakim va tabib, munajjim va muhaddis, tarixchi, qissaxon va boshqalar «ilm shaydosi» bo'lgan Sohibqironning savollariga asosli va ilmiy javoblar topish uchun kitoblarga murojaat etganlarki, ular, shubhasiz, Amir Temur to'plagan kitoblar xazinasi kutubxonada saqlangan, ayrimlari esa safar vaqtida birga olingan, ya'ni «ko'chma kutubxona»da bo'lgan. Amir Temur asos solgan saltanat kutubxonasida (uni Samarqanddagi Ko'ksaroyda joylashgan deb faraz qilish mumkin) Samarqand, Buxoro, Xorazm va Movarounnahrning boshqa shaharlarida bo'lgan nodir kitoblar bilan bir qatorda turli mamlakatlarga yurish vaqtida qo'lga kiritilgan arab, turk va fors tillaridagi kitoblar ham to'plangan deyish mantiqiy ko'rinadi. Shuning bilan birga bu vaqtda Samarqandda yashab faoliyat ko'rsatgan allomalarning kitoblari ham bu kutubxonani boyitib borgan. Chunki Amir Temur devonida mavlono shayx Muhammad ibn xoja Bandkor Termiziy, Amir Muhammad Badriddin, Xoja Abdulla Keshiy kabi ajoyib hattot va adiblar ham faoliyat ko'rsatar edilar.

Shunday qilib, aytilganlar e'tiborga olinsa, unda Amir Temur kutubxonasida Qur'oni karim va unga bag'ishlangan tafsirlar, hadisi-sharifning ishonchli to'plamlari, fikh, falakiyot, muhaddislik, tibbiyot, nujum, jo'g'rofiya, falsafa, tarix, mantiq, tilshunoslik va adabiyotga oid asarlar to'plangan ko'rinadi. Ular orasida Imom al-Buxoriy, Imom at-Termiziy, Abu Mansur Moturudiy, Burhoniddin Marg'iloniy, Mahmud Chag'mini, muarrix Rashididdin, ibn Batutta, Sayyid Sharif Jurjoniy alloma Taftazoniy, Xoja Ahmad Yassaviy, Abu Sayyid Abulxayr, Abdulloh Ansoriy, Muslihiddin Sa'diy. Qutb ul-orifin Sadriddin Ardabeliy, Zayniddin Tayobodiy, Mir Sayid Baraka kabilarning asarlari, maktublari, ular haqidagi asarlar, xorijiy Sharq va G'arb mamlakatlari podshoh va qirollariga yozilgan maktublarning nusxalari bo'lganligi haqiqatga yaqindir. 1403 yilda Samarqandga tashrif buyurgan Ispaniya elchisi Ryui Gonzales de KlavIXo o'zining kundalik daftariga kutubxona to'g'risidagi ayrim ma'lumotlarni qayd

qilgan edi. 1863 yilda venger sharqshunosi Armeniy Vamberi Markaziy Osiyo bo'ylab sayohat qilar ekan, Samarqandda mashhur arman-yunon kutubxonasining «izlari»ni topishga intildi. Markaziy Osiyoni Rossiya bosib olgandan keyin ko'pgina sharqshunoslar va turli mamlakatlarning olimlari o'z nazarlarini Amir Temurning mashhur kutubxonasiga qaratdilar, uning taqdirini bilishga qiziqdilar. Turkiya poytaxti Anqarada istiqomat qilayotgan armanlar 1868 yilda Samarqand va Buxoro arman-yunon kutubxonasini topish to'g'risidagi iltimos bilan hukumatga murojaat qildilar. Bu kutubxonani Amir Temur Armanistondan olib kelgan edi. Rus diplomat N. Stremouhovdan Turkiston general-gubernatori Kaufman nomiga o'sha yili arman arxiyepiskopi Sarkisyaning xati tushgan bo'lib, unda Temur kutubxonasini izlab topish choralari ko'rishni iltimos qilgan. Xatda aytilishicha, mazkur kutubxona tarkibida ossuriyalik Marabas Godinning qo'lyozmalari bor edi. Stremouhov Samarqandga kelgach, mazkur kutubxonaning ayrim qo'lyozmalari hali ham xususiy shaxslarda ekanligini aniqladi. O'sha yiliyoq Tashqi ishlar vazirligining Osiyo departamenti direktori nomiga yozilgan xatda general -adutant A. P. Ignatyev Amir Temur kutubxonasini izlab topishni iltimos qildi. Bu kutubxona so'nggi vaqtgacha Samarqandda yoki uning yaqin atrofida saqlanmoqda, deb hisoblanardi.

Zarafshon uezdining boshlig'i general Abramov general-gubernator K. P. Kaufmanning buyrug'i bilan jiddiy qidirish ishlarini olib bordi. Samarqand kutubxonasining mavjudligi to'g'risidagi ma'lumotlarni qo'lga kiritdi, buning uchun ko'plab qariyalarni sinchiklab so'roqqa oldi. Oradan sakkiz oy o'tgandan keyin Abramov Kaufmanga: «Samarqandning aholisi Temur kutubxonasini faqat mahalliy kitoblar orqali biladi, lekin kutubxona rasadxona huzurida saqlanmoqda», deb xabar berdi.

Turkistonlik taniqli bibliograf va Markaziy Osiyo tarixining katta bilimdoni N.V. Dmitrovskiy Temur kutubxonasining tarixi haqida ma'lumotlar to'plagan bo'lib, u Samarqandga mashhur arman kutubxonasi va Mirabas Godinning qimmatli qo'lyozmalari tashib ketilgani haqida yozgan edi. N. V. Dmitrovskiy shu narsani qayd qiladiki, Samarqand olingandan keyin armanlar general Kaufmanga Markaziy Osiyoda bu qo'lyozmalardan ayrimlarini qidirib topishni

iltimos qilgan. N. V. Dmitrovskiy kutubxona tarixiga katta qiziqish bilan qarab, «Samarqand kutubxonasi» (Bibliografik ekskursiya) nomli maxsus maqolani bosmaga tayyorlagan, unda Temur kutubxonasi to'g'risidagi batafsil ma'lumotlarni bayon qilgan. Biroq bunday maqola bosilib chiqmadi. 1873 yilda ingliz Yevgeniy Skayler chor Rossiyasi bosib olgan Turkiston bo'ylab sayohat qilar ekan, Buxoro va Qo'qonda bo'ladi, shuningdek, Temur kutubxonasi bilan qiziqib ko'radi. Skayler Buxoro kutubxonalaridagi ma'lumotlar asosida quyidagicha yozadi: «Men mashhur Temur kutubxonasi hali mavjuddir, deb o'ylashimga asos bor. Bu yerda amirning xazinasida ko'pgina kitoblar borki, ularning tili buxorolik mullalarga tanish emas, shu sababdan kitoblarga e'tibor berilmasdan yotibdi: ular Qarshida ham bor». U Qarshida bo'lgan vaqtda amirning boy kutubxonasi bilan tanishish imkoniga ega bo'lmaganidan afsuslanadi. 1889 yilda taniqli ingliz adibi Makenzi Uolles Zakaspiy viloyatida bo'lgach, Samarqandga kelib Temurning kutubxonasini sinchiklab izlab ko'radi, lekin «shaharni yoppasiga axtarib, hech narsa topa olmaydi».

Temur kutubxonasini keyingi qidirish ishlari mashhur rus oriyentalisti A.L.Kun (1840—1888)ning faoliyati bilan bog'liqdir. U Turkistonga 1868 yilda xizmatga kelgan bo'lib, uning muhim vazifalaridan biri Temurning mashhur kutubxonasini qidirib topishdan iborat edi. Sharq tillarini yaxshi bilgan Kun mahalliy yozma manbalardan bemalol foydalanar va kutubxona to'g'risidagi og'zaki hikoyalarni to'plardi. Lekin A.L. Kun kuch-g'ayrat sarflashiga qaramay, Temur kutubxonasi to'g'risida hech qanday aniq ma'lumotlar to'play olmadi, uning ko'p vaqti mullalar va Samarqandning boshqa ma'lumotli kishilari bilan suhbatlar o'tkazishga sarflandi. Biroq u Temurning kutubxonasini topish umididan voz kechmadi. Uning taxminiga ko'ra, mashhur kutubxonaning barcha kitoblari hali yo'q bo'lib ketmagan, ayrim qo'lyozmalar esa mahalliy aholining qo'lida saqlanayotgan bo'lishi mumkin. A.L. Kun mullalar va imomlar qo'lida «Tarixi Narshaxi» («Buxoro tarixi»), «Tavor IX Mir Baraki» kabi ancha nodir qo'lyozmalar borligiga ko'zi tushadi, ulardan keyingisida Botuning Rusga qilgan yurishi tasvirlangan edi. Shuningdek, boshga ko'pgina qo'lyozma asarlar ham borligi ma'lum bo'ladi. 1870 yilda Kun

«Kavkaz» gazetasiga tayanib, «armanlar o'rtasida shunday rivoyat tarqalganki, unga ko'ra Temur Armanistondan ko'p miqdordagi kitoblarni Samarqandga olib ketgan va bu kitoblarni bir minoraga joylashtirgan va hozir ham o'sha yerda saqlanmoqda», deb yozadi.

XX asrning boshlarida Temurning kutubxonasi bilan turkistonlik publisist D. N. Lagofet qiziqib qoldi. Uning yozishicha, Temur hukmronlik qilgan dastlabki yillarda kutubxona Shahrisabzda bo'lgan, keyin Samarqandga ko'chirilgan. So'ngra Lagofet KlavIXo va buxorolik tarixchi Kamoliddin Abdurazzoqning fikrlariga tayanib, Samarqanddagi katta kutubxona 1448 yilgi qo'zg'olon vaqtida ancha shikast ko'rganligini ma'lum qilgan. Samarqandni Shayboniynxonning ko'chmanchi qo'shinlari bosib olgan vaqtda kutubxona talon - taroj qilinadi va uning qoldiqlari 1580 yilda Buxoroga olib ketiladi va amirning Mashhadga qilgan yurishida qo'lga olingan kitoblarga qo'shib yuboriladi. 1860 yilda kutubxona Qarshi shahriga keltiriladi. Lagofet general Jo'rabekning hikoyalari havola qilingan holda mo'jaz rasmlar (miniatyuralar) bilan bezatilgan ko'p miqdordagi qo'lyozmalar Qarshidan Buxoroga tashib keltirilgan, deb qayd qilgan. Devonbegi Ostanaqulning fikricha, amirning Buxorodagi kutubxonasida xitoy, uyg'ur, arab, fors tillarida, shuningdek, pushtun va rus tillaridagi qo'lyozmalar bo'lgan. Maqolaning oxirida, Lagofet amir kutubxonasining qimmatli tomonlarini qayd etish bilan birga, «Temur kutubxonasi to'g'risidagi barcha ma'lumotlarni to'plash hozir ham kech emas», deb uqtiradi. 1911 yilda «Turkestan-skiye vedomosti» gazetasida ismi ko'rsatilmagan bir muallifning Temur kutubxonasi haqidagi xabari bosilib chiqadi. Muallif moskvalik mashhur felyetonchi Pavuk Vovchenkovning maqolasiga tayanib, Samarqandda eshitgan bir afsona haqida hikoya qiladi. Afsonadan ma'lum bo'lishicha, « Temur kitoblarni juda sevar va shu sababdan dunyoda eng katta kutubxona tashkil etgan emish. U o'limi yaqinlashayotganini his qilgach, kutubxona haqida ko'proq qayg'ura boshlabdi. Kitob durdonalari nodon merosxo'rlar qo'lga tushib qolishidan qo'rqib, kutubxonani shahar yaqinidagi g'orga yashirib qo'yib, uning ustiga quyidagicha dahshatli la'natlovchi so'zlarni bitgan ekan: «Yer yuzida yomonlik va jaholat yo'q bo'lib ketmas ekan, kutubxona kitoblariga qo'l tekkizmaslik lozim». Temur bir yilda

bir necha marta, ayniqsa, yangi oy chiqqan vaqtda kutubxonani borib ko'rib kelar ekan. U tashrif buyurganda shamoldan yer yuzidagi ahvolni so'rab-surishtirar ekan, yovuzlik va nodonlik xalq orasida hamon hukmron ekanligiga ishonch hosil qilg'ach, g'azabidan oyog'i bilan shunday tepar ekanki. bundan butun yer yuzi larzaga kelarkan...». Hikoya muallifi bu afsonaga unchalik ishonqiramaydi. «Afsona shak-shubhasiz qiziqarli, lekin uning tabiiy holda shunday bo'lishi shubhalidir». Shundan ko'rinib turibdiki, 1868 yildan 1911 yilga qadar mashhur kutubxonaning izlarini aniqlashga muvaffaq bo'linmagan. Temur kutubxonasidan bizning kunlarimizgacha saqlanib qolgan birdan-bir qo'lyozma bu Usmon Qur'onidir. U pergament qog'ozga kufiy yozuvida ko'chirilgan. A.L. Kun mazkur qo'lyozmani Temur kutubxonasining eng yaxshi bezagi deb hisoblagan. Usmon Qur'oni Rossiya Markaziy Osiyoni bosib olgandan keyin Samarqandning Xo'ja Ahror masjidida saqlangan. 1869 yilda mazkur Qur'on nusxasi borligidan qo'shin starshinasi Serov xabar topib, Zarafshon okrugining boshlig'i general-mayor Abramovning buyrug'i bilan qadimgi qo'lyozmalar to'g'risidagi ma'lumotlarni to'plab yurardi. Serov Xo'ja Ahror masjidida Qur'on saqlanayotganini masjidda ko'p muxlislar to'plangani sababli bilib oladi. So'ngra bu Qur'on musulmonlar uchun ahamiyatsiz narsa, uni hech kim o'qiy olmaydi, Xo'ja Ahror masjidi imomlari ham unga bu kitobni sotishga rozi ekanligini ma'lum qiladi. Qur'on general-mayor Abramov tomonidan 125 so'mga sotib olinadi va Toshkentga yuboriladi. Kaufman uni Buxoro amirining vakili Yahyoxo'jaga ko'rsatganda, u Temur kutubxonasining birdan-bir saqlanib qolgan qo'lyozmasidir, deb tasdiqlaydi. Kutubxonaning qolgan kitoblari esa mazkur mamlakatdagi o'zaro qonli urushlar vaqtida nobud bo'lgan edi. 1876 yilda Kaufman Qur'onni Sankt-Peterburgdagi imperator xalq kutubxonasiga topshiradi. Kutubxonaning 1904 yilgi ishi haqidagi hisobotida Samarqandning kufiycha Qur'oni kutubxonaning sharq bo'limida eng muhim boylik ekanligi aytilgan edi. 1887 yilda Usmon Qur'onini Sankt -Peterburg xalq kutubxonasida samarqandlik savdogar va qadimgi narsalarni to'plovchi Mirza Buxarin ko'rib qoladi. Mirza Buxarin Sankt-Peterburgdagi xalq kutubxonasida turli xalqlarning bir necha yuz ming qadimgi va yangi kitoblari hamda

qo'lyozmalarini ham ko'radi. Bu yerda Alisher Navoiyning asarlari, «Shohnoma», «Ravzat us -safo» va boshqa tarixiy asarlarning qo'lyozmalari, shuningdek, mahalliy xonlarning yorlig'lari saqlanardi. Kutubxonada arabcha, forsha, turkcha va boshqa tillardagi lug'atlar ham bor edi. Mirza Buxarin Qur'onning juda ehtiyotlab, xuddi yangidek saqlanganini ko'rib hayratlanadi: «Xuddi yangidek, butun zarhal bilan bezatilgan holda oyna tagida g'ilofda turibdi», deydi u Usmon Qur'oni bilan mashhur rus san'atshunosi va qadimgi sharq qo'lyozmalarining katta IXlosmandi V. V. Stasov ham qiziqib qoladi. 1886 yilda u Sankt-Peterburg kutubxonasiga VIII asrning arabchada yozilgan Qur'oni keltirildi, juda katta hajmdagi bu kitob Samarqanddagi bosh masjidga mansub bo'lgan...» deb yozgan edi. Taniqli sharqshunoslar V.V. Bartold va Krachkovskiyning fikricha, bu kufiychada yozilgan Qur'onlar I-II asrdagi hijriy hisobda bo'lib, qo'lyozma to'plamlarda kamdan kam uchraydi, Usmon Qur'oni ham ana shu davrga mansubdir. Usmon Qur'oni rus sharqshunosi A.F. Shebunin tomonidan sinchiklab o'rganib chiqilgan. U kitobning sirtqi ko'rinishini, mazmunini tasvirlab beradi va yoshini hamda kelib chiqish joyini aniqlaydi. XIX asrning oxirida Sankt-Peterburgda Qur'onning tabiiy hajmdagi faksimile nashri amalga oshiriladi. «Uning hajmi juda katta bo'lib, og'irligi bir yarim pud kelardi», deb yozgan edi eski kitobshunos F. Stiilov.

SHo'ro hukumatining dastlabki yillarida Markaziy Osiyo musulmonlarining iltimosi bilan Usmon Qur'oni Toshkentda saqlash uchun qaytarib keltirildi. Ibn Beytamning «Farmakopiya» sining arabcha qo'lyozmasi katta qiziqish uyg'otadi, uni N .F. Petrovskiy sharqshunos V.R. Rozenga hadya qiladi. Unda mazkur qo'lyozmaning mashhur Temur kutubxonasiga mansub ekanligidan dalolat beruvchi yozuv mavjuddir. Bu ma'lumotlarni xabar qiluvchi (muallif) mazkur kutubxonaning qolgan qo'lyozmalari va boshqa kitoblari bu mamlakatda bo'lib turgan o'zaro urushlar vaqtida nobud bo'lgan, deb hisoblaydi. Ayniqsa, 1448 yilda Eralibekning temuriylarga qarshi ko'targan isyoni vaqtida ko'p kitoblar yo'q bo'lib ketgan. Buxorolik tarixchi Kamoliddin Abdurazzoq o'zining «Matlai Sadayin» nomli kitobida bu haqda quyidagilarni yozgan: «Kitoblar va qo'lyozmalarning sahroyi chavandozlar ko'z o'ngida hech bir

qimmatga ega bo'lmashdan o'z joyidan ulotqirib tashlangan va oyoq osti qilingan». Kutubxonaning qoldiqlari 1560 yilda Buxoroga tashib ketilgan va Mashhaddan keltirilgan kitoblar bilan to'ldirilgan.

Temuriylar davrida Samarqanddagi ulkan kutubxona bilan bir qatorda boshqa saroy kutubxonalari ham bo'lgan. Ulardagi kitoblar, chamasi Samarqanddagi kutubxona kitoblaridan kamroq bo'lsa ham, ular qimmatli kitob xazinasi hisoblangan.

Ayrim amirlar, hukmdorlar va oliy tabaqa vakillari ancha boy va qimmatli kitoblarni o'z ichiga olgan kutubxonalariga ham ega edilar. Ko'p sonli masjidlar, madrasalar, xonaqolar, hurmatli zotlarning dafn etilgan maqbaralarida ham kutubxonalar bo'lardi. O'sha davrlarda ko'pchilik foydalanuvchilar uchun ancha qulay, jamoatchilik kutubxonalariga o'xshash kutubxonalar ham bo'lgan. Ana shunday kutubxonalardan biri mashhur shayx Muhammad Porsoning (1419 — yilda vafot etgan) Buxoroda tashkil etilgan kutubxonasidir. XV asrning boshlarida tashkil topgan mazkur kutubxonadagi turli nomdagi qo'lyozmalar soni, ayrim tarixiy ma'lumotlarga qaraganda, qariyb yuz ming nusxadan iborat bo'lgan. Albatta, bu raqam oshirib ko'rsatilgan bo'lishi mumkin, biroq bu kutubxona Makka, Madina va boshqa shaharlardan keltirilgan kitoblar bilan to'ldirilgan, ularni Muhammad Porso o'z safarlari vaqtida to'plagan. Uning bu to'plagan kitoblarining ko'pchiligi Sharqdagi turli mamlakatlarda undan oldingi davrlarda va u hayot vaqtida yozilgan asarlar edi. Mazkur kutubxonada etikaga, tarixga doir g'oyat nodir va qimmatli asarlar ham topilardi. Unda mashhur faylasuf, filolog va tabib Ibn Miskavayxning (1030 yilda vafot etgan) qalamiga mansub jahon tarixi saqlanardi. Bu tarixiy asarning birinchi jildi sho'ro davrida 1924 yilda Qozon shahridan topilgan. Kitob Buxoroda bitilgan bo'lib, unda geograf Ibn Yoqutning o'z qo'li bilan hijriy 600 yilda yozilgan dastxati bor. BadiiykitoblarorasidaAbuTamamning (hijriy 729 yili) qo'lyozmalaridamuchraydi. SharqshunosA.E.

Shmidtningfikrigaqaraganda,

buyerdajahontarixininguchinchijildihambo'lgan.

IbnMiskavayxqalamigamansubbukitobqo'lyozmasi	227
varaqdaniboratbo'lib,	104-109 (hijriy 722 - 305)
yillarniqamrabolganedi.	

Mazkur kutubxonakitoblari vaqo‘lyozmalari O‘zbekiston Fanlar Akademiyasining Sharqshunoslik instituti qo‘lyozmalar fondida saqlanmoqda. Ular Buxoroning Markaziy kutubxonasidava Markaziy Osiyoning boshqa kutubxonalari dahan mavjud edi.

Kutubxonadabo‘lgankitoblarning tarkibi ga qarab Muhammad Porsoning madaniy qiyofasini aniqlab olish mumkin.

Xoja Muhammad Porsokutubxonasi

Muhammad bin Mahmud al-Hofizal – Buxoriy-melodiy
Xoja Muhammad Porso (vafoti 1419 melodiy)
tarzidashuhrat ratgan bushaxs Xoja Bahouddin Naqshbandning eng kuchli shogirdlaridan bo‘lib, xojagon-naqshbandiyasilsilasining hazrat Bahovuddin Naqshbanddan keyingimurshididir.

Xoja Muhammad Porso xojagontariqatimurshidi Xoja Bahovuddin Naqshbandhaqidahamd xojagontariqatiga oid bir necha risolalarning muallifidir.

Jumladan, «Makomoti Xoja Bahovuddin Naqshband», «Risolayiqudsiya», «Silsilayitariqoxojagon», «Maqomotixoja Alouddin Attor» vaboshqalar. Anashutabarrukzoto‘zuylari Buxorodabirshaxsiy kutubxonatashkiletgan ki, undao‘zlarining asarlaribilan birgalom, fikh, tafsir, mantiq, sahvanahv, tarix, aqliy ilmlarga doir ko‘pginakitoblarmavjud bo‘lgan. Xususan, xojagontariqatimurshidlari Xoja Yusuf Hamadoniy, Abduxoliq G‘ijduvoniy vaboshqalarning asarlari unda saqlangan.

U Markaziy Osiyodagi islohqilinganso‘fizmning rahbari va o‘z davriningyirik siyosiy arbobi edi.

Uning o‘zihambir qatormustaqil asarlari yozganligima‘lum.

Ko‘pginakitoblarning qo‘lyozmalarisahifalariga o‘zining rombsimon muhrini hambosgan.

Bukutubxonagako‘plab ma‘lumotlikishilar vama‘rifatli shaxslardan va qfyo‘libilan ham ko‘pmiqdordagi qo‘lyozmalar kelib tushgan. Afsuski, bukutubxonadagiko‘pgina qo‘lyozmalar o‘g‘irlab ketilgan.

Ular jahonning turli kitob bomborxonalari gatarqalib ketgan.

Mashhur kutubxonao‘zidan arakberib turadi. 1955 yilda

«Pravda Vostoka» gazetasidama‘lum qilinishicha, hatto 1930-1940 yillarda Buxorodagi Muhammad Porsokutubxonasi ning muhribosilganayrim qo‘lyozmanusxalari yomabozordasotilgan.

Kutubxonalarning shundan keyingi yanadaroivojlanishi Amir Temurni ngmerosxo‘rlari, xususan, nabiralaridavridasezilarlitusoldi. Shunarsama‘lumki, Ulug‘bekning Samarqand dahukmronlik qilgan yillaridamadaniyyuksalis hsezilarlidarajadao‘sgan.

Kutubxonalar vaxususiy shaxslarning kitobjovonlari ilmlarning turlisohal arigadoirkitoblarbilanto‘ldirilibborilgan.

Buxoroning kutubxonalari ham yangi-yangikitoblarbilanboyigan.

Ayniqsa, Ulug‘bekning Samarqand dagimashhur rasadxonasidagikutubxonaajoyi bbo‘lib, u 1428-1429 yillardatashkiletilgan, ichkitomoniturlinaqshlarbilanbezatilganko‘pqavatlibinobo‘lib, fazotuzilishinieslatgan.

Rasadxonahuzuridagikutubxonao‘shadavrnuqtai-nazaridananchaginakitobjamg‘armasigaegaedi, ya’ni undailm-fanning turlisohalaribo‘yicha 15 mingjilddanortiq turlikitoblarsaqlanardi.

Ko‘plab asarlar orasida Ulug‘bekning o‘zituzibchiqqanyulduzlarjadvalij udamashhur edi. Kutubxonada Amir Temurning mashhur kutubxonasidan olingan kitoblar ham saqlanardi, desak xato qilmagan bo‘lamiz. Ulug‘bekning o‘limidan keyin sevimli shogirdi Ali Qushchi hayoti xavf ostida qolganligini bilib, rasadxonani tark etishga va yashirinishga majbur bo‘ladi. Zamondoshlarining bergan xabariga qaraganda, Ali Qushchi Samarqanddan jo‘nab ketar ekan, o‘zi bilan birga bir qancha qo‘lyozma kitoblarni, shu jumladan, Ulug‘bek tomonidan yozilgan Astronomik jadvaliga yozilgan so‘z boshini olib ketgan. Ulug‘bek kutubxonasining asosiy jamg‘armasi qayerda saqlangani hozirga qadar aniqlangan emas. Kutubxona qayerda joylashganligi: rasadxona ichidami yoki shahar bog‘idami, Samarqandning janubiy qismidagi saroydami yoki Darg‘om yaqinidami, hech kim bilmaydi. Respublika gazetalarida kutubxonani qidirib topish haqidagi masala bir necha marta ko‘tarib chiqildi. O‘zbek olimlari kutubxonani qidirib topishni jadallashtirishga ko‘p marta da‘vat qilib chiqdilar, toki hozirgacha saqlanib qolgan va ilm-fan uchun katta ahamiyatga ega bo‘lgan nodir qo‘lyozmalarni yo‘q

bo'lib ketishdan saqlab qolish uchun kutubxonani qidirib topish ishlari 1962 yil oxirida boshlangan edi. Maxsus ekspedisiya bir yil mobaynida Niyoz Tepada, Hazrat Bashir qishlog'i yaqinida qizg'in ish olib bordi. Chunki bu joy Ulug'bekning shogirdi Ali Qushchi Samarqanddan qochib borib joylashgan manzil edi. Bizning fikrimizcha, ko'pgina asarlar hozirgi vaqtda ham ayrim shaxslarning qo'lida saqlanmoqda, bu haqda «Ulug'bek kutubxonasi qayerda yashiringan?» maqolasi muallifi ham fikr yuritgan. Maqolada aytilishicha, Uning muallifi faqat diniy kitoblarni emas, balki ilmiy mazmundagi ko'pgina eski qo'lyozmalarni ko'p marta ko'rishga muvaffaq bo'lgan.

XV asrda temuriylarning Xuroson davlatiga qarashli shaharlari madaniy jihatdan rivojlanishga erishgan. Shohruh (1409-1447) hukmronlik qilgan yillarda davlat poytaxti Hirot bo'lib, u yuksak darajada rivojlangan, Shohruh tarixiy asarlarga katta qiziqish bilan qaragan, Hafizi Abro'ning jo'g'rofiy asarini arab tilidan fors tiliga tarjima qilishni va uni boshqa manbalar bilan to'ldirishni topshirgan. 1417 yilda bu jo'g'rofiy asar tugallanishidan oldinroq Shohruhning topshirig'iga muvofiq jahon tarixi bo'yicha ma'lumotlar to'plami tuzib chiqildi. Unga Forobiy asarlari, Rashididdinning «Solnomalar to'plami» va Amir Temurning rasmiy tarixi kiritilgan edi. Shohruhsaroyidajudakattakutubxonatashkiletilganbo'lib, u yerda qo'lyozma kitoblar ustaxonasi ham bo'lgan. Kutubxonava ustaxonadanafaqat kutubxonaxodimlari, balkibuyerdatilshunoslar, mo'jazzsan'atustalari, zarhalchilar, muqovachilarhambor edi. Kutubxonaxodimlarikitoblargaishlovberish, tasvirlashva kitobberishdantashqariqo'lyozmakitoblarningmatninio'rganishva badiiyjihatdanbezashishlarinihambajarganlar. Shohruhningo'g'liBoysunquryozuvchilar, shoirlar, rassomlarga homiylilik, yangikitoblaryaratishsohasidagiishlarga bevositarahbarlik qilgan (1433 yildavafotetgan). Saroydagikutubxonada 1420 yilda Firdavsiyning«Shohnoma» dostoniningyig'mamatnituzibchiqilgan, keyinchalikesadostonningajoyibtarzdabezatilgannoyobnususxalariyaratilgan.

HirotshahriSultonHusaynBoyqarohukmronlikqilganyillarda
(468 -1506) madaniyjihtdananchayuksaldi.
Davlatpoytaxtiyanahamobodbo‘lib, ko‘plabajoyibbinolar, masjidlar,
madrasalar, saroylarqurildi. She‘riyat, tasviriysan‘at, musiqava
boshqasohalargullab-yashnadi.Sulton Husaynningsaroyida
hamkattakutubxonabor edi.

Uningo‘g‘liFaridunningkutubxonasihamundanqolishmasva
anchayirikedi.

AjoyibhattotXo‘jaNosirmazkurkutubxonaningmudiribo‘libuzoqmudda
tishlabturdi. Kutubxonaxodimlariuchunmaxsusqoidalaryo‘l-
yo‘riqlartuzibchiqilganedi.

Hirotmadrasalaridagikutubxonalardafaqatdiniykitoblaremas,
balkiko‘pginadunyoviyadabiyotnamunalarihamsaqlanardi,
madrasalardao‘rganilardi. Madrasava
xonaqokutubxonalaridadiniyadabiyotlarbilan birqatordamatematika,
astronomiya, tarix, falsafa, adabiyottarixi,
musiqabo‘yichahamkitoblarmavjudbo‘lgan.

MirzoUlug‘bekkutubxonasi

YuqoridaaytilganAmirTemurkutubxonasiko‘pchilikniqiziqtiribkel
ayotganMirzoUlug‘bekkutubxonasiuchunasosbo‘lib,
MirzoUlug‘bekdavridaunihoyatdaqimmatbahokitoblaxazinasigaaylan
di.

MirzoUlug‘bekzamonasidabukitobxazinasitur lifanlargaoidnodirkitobl
arbilanboyitildi. MirzoUlug‘bekninghandasa, hisob, riyoziyot, tarix,
adabiyotbilannihoyatdaqiziqqanligitufaylimashhurallomalarningbusoh
agaoidasarlari, jumladan, Batlimus (Ptolomey), al-Xorazmiy, al-
Farobiy, al-Farg‘oniy, AbuMa‘sharBalxiy, AbdurahmonSo‘fiy,
NosiriddinTusiyyaboshqalarningarab,
forstillaridagikitoblarihamdazamondoshlaridanQozizodaRumi,
G‘iyosiddinJamshid, AliQushchilarningasarlariasaqlangan.
ShuningbilanbirqatordaundaMirzoUlug‘beknihoyatdae‘zozlaganNizo
miyGanjaviy «Xamsa»si, XusravDehlaviy, HofizSheroziy,
AhmadYugnakiy, RashiddinVatvot, OtamalikJuvayniy,
HamdullohMustavfiyyaboshqashoiru - adiblarningdevon,
dostonvato‘plamlariyg‘ilgan.

BundantashqariMirzoUlug‘bekmadrasayioliyasimajmuasida
(madrasavarasadxonada)

hamsohalaribo‘yichazaruriykitoblarbumajmuakutubxonalaridahamma
vjudbo‘lgan.

Zarurbo‘lganvaqtlardaMirzoUlug‘beksaltanatkutubxonasidagiasarlard
anhamfoydalanganko‘rinadi.

MirzoUlug‘bekvafotidanso‘ngSamarqandtaxtidao‘tirganMirzoAbd
ullo,

AbuSaidMirzovaSultonAhmadMirzolarhamdashudavrdaSamarqandho
kimibo‘lganma‘rifatparvardavlatarbobivashoirAhmadHojibekVafoiyz
amonidaMirzoUlug‘bekningsaltanatkutubxonasibo‘lgan.

Ammorasadxonadagikitolartaqdiriturlibahsvamunozaralargasababbo‘
libkelmoqda.

MirzoUlug‘bekningsaltanatkutubxonasiXVI
asrdapoytaxtSamarqanddanBuxorogako‘chirilgandauyergaolibborilga
nbo‘lishihamtabiyy.

Boysunqurmirezokutubxonasi

MirzoUlug‘bekningukasiBoysunqurmirzo (1397-1433)
otasiShohruhmirezobilanHirotdaedi. Boysunqurmirezosan‘at va
adabiyotni sevuvchi, shoir, oltixilxatnimukammalo‘zlashtirgan,
bilimdonvama‘rifatparvartemuriyzodalardandir.

AlisherNavoiyhamunganisbatan alohidamehr -
muhabbatbilanso‘zyuritib, jumladan, shundayyozadi:
«Boysunqurmirezoxushta’bvasaxiy, vahunarparvarpodshoherdi.
Hattotvanaqqoshvasozandavago‘yandadinmunchabenazirkishikim,
aningtarbiyatidinorogakirdi, ma’lumemaskim,
hechpodshohzamonidapaydobo‘lmishbo‘lg‘ay».

BoysunqurmirzoHirotdago‘zalbirkutubxonayaratadi, undaolimlar,
hattotlar, rassomlardaneng mashhurlarinito‘playdi.
Bukutubxonaningboshlig‘ikitobdoriMavlonoJa‘farTabriziyedi.

MavlonoKavomiddinSheroziy, MuhammadPahlavonKotibiy,
mavlonoShamsBoysung‘uriy, BoboSavdoyikabilaranashumadaniy-
ilmiymarkaz-kutubxonadajalbqilinganedilar.

Boysunqurkutubxonasiturlifanlargadoirnodirqo‘lyozmaasarlarnio‘zida
jamg‘arganedi. Shunisimuhimki, bukutubxona, o‘znavbatida,
buyukajdodlarimizningilmiyvabadiiymeroslarinio‘rganishningilmiyma
rkazigaaylanganiuchununiBoysunqurakademiyaasidebhamataydilar.

Boysunqur akademiyasi gumanitar fanlarga oid yo‘nalishlarda ilmiy tadqiqotlar olib borardi. Uning ko‘zga ko‘ringan mahsuli Abulqosim Firdavsiy «Shohnoma»sining turli qo‘lyozma nusxalari asosida yaratilgan va hozir jahon ilmiy doirasida «Shohnomayi Boysung‘uriy» nomi bilan mashhur yaxlit asarning maydonga kelishidir. Boysunqurmirzo Abulqosim Firdavsiy «Shohnoma»sining ana shu nusxasiga kirish so‘zi ham yozgan. Bu nusxa hozirda Tehron kutubxonasida saqlanadi.

Boysunqur mirzo vafotidan so‘ng bu kutubxona «Kutubxonayi Humoyun» tarzida tilga olingan. Ana shu kutubxona keyinchalik Husayn Boyqaro kutubxonasining asosini tashkil etgan.

Iskandar mirzo va Ibrohim mirzo kutubxonasi

Temuriyzoda Iskandar mirzo (1409—1414)yillarda Fors o‘lkasi (Eronning g‘arbida) hokimi edi. Iskandar mirzo ma‘rifatparvar hokim bo‘lish bilan birga turkiy tilda maqtovga sazovor bo‘lgan she‘rlar yozuvchi shoir ham edi. Alisher Navoiyning «Majolis un-nafois»ida Iskandar mirzoning quyidagi tuyug‘i keltiriladi va maqtaladi:

To‘lin oyga nisbat ettim yorumi,
Ul hijolatdin kam o‘ldi yorumi.
Tori mo‘yingning zakotin men beray,
YO Mismi, yo Xalabni yo Rumi.

Iskandar mirzo o‘zining hokimligi davrida bir kutubxona yaratadi va unda nodir qo‘lyozma kitoblarni to‘playdi. Kutubxonada mohir hattot va rassomlar ham jalb qilingan bo‘lib, ular tomonidan miniatyura albomi (guldestasi) tuziladi. Bu davrda Forsda tarixchi olim Natanziy o‘zining «Muntaxab ul -tavorIX»ini, o‘zbek shoirlari Haydar Xorazmiy va Xorazmiylar esa she‘r va dostonlarini yaratadilar. Mavlono Ma‘rut hattot kutubxona uchun nodir kitoblarni ko‘chirib bergan. 1414-1435 yillarda Sheroz markazidagi Fors o‘lkasida Shohruh mirzoning o‘gli, Mirzo Ulug‘bekning ukasi, Boysunqur mirzoning akasi Ibrohim mirzo hokimlik qiladi. U ham ma‘rifatli temuriyzoda bo‘lganidan Iskandar mirzo kutubxonasini yangi-yangi nodir asarlar hamda Amir Temur tarjimai holi, faoliyati va fazilatlariga oid qimmatbaho hujjatlar, asarlar bilan boyitadi.

Ibrohim mirzo topshirig'iga ko'ra muarrix Sharafiddin Ali Yazdiy ana shu kutubxonada o'zining mashhur «Zafarnoma»sini yozadi.

Husayn Boyqaro kutubxonasi

Temuriyzoda Sulton Husayn Boyqaro (1438 -1506) hukmronligi davrida (1469-1506) Hirotidagi saltanat kutubxonasi o'z faoliyatini davom ettiradi. Qayd qilinganidek, bu boy kutubxona Boysunqur Mirzo tomonidan tashkil etilgan kutubxona asosida rivojlanib borgan. Husayniy taxallusi bilan she'rlar bituvchi, nasriy risolalar muallifi bo'lmish Sulton Husayn Boyqaro kutubxonaga alohida e'tibor berib, eng nodir asarlar bilan birga zamondoshlarining ilmiy, adabiy asarlari bilan uni boyitgan. Buning uchun mohir hattot va rassomlarni, jumladan Sulton Ali Mashhadiy, Kamoliddin Behzodlarni jalb etgan. Ularga buyurtma berib, kitoblarni ko'chirtirib, rasm va naqshlar bilan ziynatlantirgan. Buni Sulton Ali Mashhadiyning 1495 yili Alisher Navoiyning Sulton Husayn Boyqaro kutubxonasi uchun maxsus ko'chirtirgan devoni oxirida arab tilida yozilgan quyidagi matn ham tasdiqlaydi: (o'zbek tilidagi mazmuni) «Mirzo Sulton Husaynning kutubxonasi xazinasini uchun Hirot shahrida gunohkor banda Sulton Ali Mashhadiy ko'chirdi».

Sulton Husayn Boyqaro kutubxonasi o'z zamonasida eng go'zal san'at koshonasiga aylanib, nihoyat nodir va san'at jihatdan a'lo darajada bajarilgan nusxalarga boy edi. Kutubxonadagi kotib-hattotlarning, ya'ni kitobni qo'lda ko'chiruvchilarning kundalik ish mezonini-meyori ham belgisi bo'lgan. Jumladan, bir kotib bir kunda quyidagi miqdordagi bayt va satrlarni ko'chirishi shart bo'lgan: masnaviy (dostonlar)dan 80 bayt, g'azallar 50 bayt, nasriy asarlar 12 bet (qog'ozning hajmiga qarab). Agar kotib -hattot mohir va tajribali bo'lsa, bu meyordan ko'proq bayt va satrlarni ham ko'chirgan.

Sulton Husayn Boyqaro vafotidan so'ng bu boy kutubxonada saqlangan nodir qo'lyozmalar Eron, Turkiya, Fransiya, Angliya va boshqa mamlakatlarga tarqalib ketgan. Bu holni Sulton Husayn Boyqaro devoni nusxalarining ana shu o'lkalardagi kutubxonalarda saqlanayotgani ham fikrimizni isbotlaydi. Vaholanki, bu devonlar Sulton Husayn Boyqaro kutubxonasida saqlanardi. XV-XIX asrlarda Buxoro, Xiva va Qo'qon xonliklarida ham saltanat-xonlik kutubxonalari bo'lgan. Bular esa alohida tadqiqot mavzusidir.

Madrasalar qoshidagi kutubxonalar

Amir Temir va temuriyzodalar davrida Movarounnahr va Xurosonning Samarqand, Buxoro, Toshkent, Hirot va boshqa shaharlarida qurdirilgan mashhur madrasa va madrasai oliya qoshida o'quv jarayoni bilan bog'liq bo'lgan darslik, qo'llanma, ilmiy va badiiy asarlar ular uchun alohida ajratilgan xona -hujralarda saqlangan. Bu kutubxonalarda kitoblarni vaqf qilish, tuhfa qilish hamda mudarris va talabalarning o'zlari ko'chirgan nusxalarni saqlash yo'llari bilan saqlangan. Vaqf qilingan kitoblar umumiy foydalanishga mo'ljallangan bo'lib, ularni birovning o'zlashtirishiga yo'l qo'yilmagan. O'quv jarayoni, o'qiladigan ilmlarga daxldorlik jihatdan madrasa kutubxonalarida Qur'oni karim, tafsirlar, hadisi-sharifning sahih nusxalari (Imom al -Buxoriy, Abu Iso Muhammad Termiziy va boshqalar), ularga yozilgan turli sharhlar, fiqhga doir asarlar (fiqh Abu Lays Samarqandiy, Burhoniddin Marg'iloniy), arab sarf va nahfi, qiroat ilmi, falsafa, mantiq, umumiy tarix, anbiyolar tarixi-qissalari, badiiy nasr va she'riyat namunalari, adliya ilmiga daxldor risolalar va boshqalar bo'lgan. Bunday kutubxonalar, xususan, Mirzo Ulug'bek, Gavharshodbegim, Alisher Navoiy va boshqalar tomonidan qurdirilgan madrasa va madrasai oliyalarda ancha boy xazinaga ega bo'lgan. Ammo, afsuski, ulardan birortasining fiXristi-katalogi yoki boshga bir izi bizgacha noma'lum bo'lib qolmoqda.

Shaxsiy kutubxonalar

O'tmishda har bir xonadonda Qur'oni-karim alohida ehtirom bilan saqlangan. Shuning bilan birga maktabda o'qitiladigan ayrim qo'llanmalar, biror-bir shoirning devoni hambo'lgan. Ammo ularning soni nihoyatda kam bo'lgan. Ziyolilar xonadonida esa kitoblar soni nisbatan ko'proq bo'lsada, ammo ularni kutubxona tarzida tushunib bo'lmaydi. Biz nazarda tutayotganimiz shaxsiy kutubxonalar ayrim mashhur alloma, shoir va adiblar, ma'rifatparvar shahzoda va amirlarning kutubxonalaridir. Chunki bunday kutubxonalar alohida joy bilan, ularni saqlash, ta'mirlash bilan shug'ullanadigan maxsus xodimlar bilan ta'minlangan bo'lgan. Bunday shaxsiy kutubxonalarda o'sha shaxsning bilim yo'nalishi, zavqi va iqtidori bilan bog'liq bo'lgan tarzda turli fanlarga oid kitoblar to'plangan. Ularning soni esa har xil bo'lgan. Bunday kutubxonalarda nodir va qimmatbaho

qo'lyozma kitoblar saqlanib, ulardan boshqa kishilarning foydalanishlariga imkoniyatlar yaratilgan: shu yerda mutolaa qilgan yoki kutubxona sohibi roziligi bilan ma'lum muddatga uyga berilgan. Shunisiborki, olingan kitobxiyonat qilinmagan holda o'z vaqtida qaytarilgan. Ana shunday shaxsiy kutubxonalarning ayrimlari haqida qisqacha ma'lumot berib o'tamiz.

Xoja Ahror Vali kutubxonasi

Xoja Ubaydulloh - Xoja Ahror Vali (1404-1490) XV asrning ikkinchi yarmida xojagon-naqshbandiya tariqatining mashhur murshididir. Hazrat Xoja Ahror Vali Samarqanddagi o'z xonaxohlari (yashaydigan uylari)da salmoqli kutubxonaga ega bo'lganlar. Bu kutubxonada saqlangan ayrim kitoblarning nomlari Xoja Ahror Vali maqomotlarida Xoja tillaridan keltirilgan hikoyatlardan ma'lum bo'ladi. Jumladan, Shayx Muhammad Porsoning eslatilgan asarlari, mavlono YA'qub Charxiyning (vaf.1447) «Risolai unsiya», Abduxoliq G'ijduvoni asarlari, Abu Said Abulxayr (967 - 1048melodiy.yillar) asar va she'rlari, Xoja Abdulloh Ansoriy (396hijriy-1005 melodiy- 481 hijriy -1088 melodiy.) ning «Munojotnoma», «Zod ul-orifin», «Kanz ul -solikin», «Risolai voridot», «Ilohiynoma» va boshqalar, Sa'diddin Hamaviy, Farididdin Attor va boshqalar.

Nazorat savollari.

1. Amir Temur va temuriylar hukmronlik qilgan davrlarda qo'lyozmalar saqlanadigan kutubxonalar xaqida nimalarni bilasiz?
2. Amir Temurning Shahrisabzdava Samarqanddagi saroy kutubxonasixaqida nimalarni bilasiz?
3. Hazrat Alisher Navoiy kitob san'ati tarixida o'ziga xos o'zni qanday?
4. Kutubxonadagi kitoblar fan sohalarixaqida nimalarni bilasiz?

6-Mavzu: Shayboniylar hukmronligi davrida kutubxonalar

Reja:

1. XVI–XVIII asrlarda Buxoroda ikkita yirik saroy kutubxonalari.
2. Shayboniylar saroyi kutubxonasi.

3. Hasan Nisoriyning «Muzakkiri al-axbob» nomli tazkirasidan Erondan kelgan ustalarning kutubxonadagi faoliyati

Tayanch soʻz va iboralar:

XVI–XVIII asrlarda Buxoroda ikkita yirik saroy kutubxonalari. Shayboniylar saroyi kutubxonasi. Hasan Nisoriyning «Muzakkiri al-axbob» nomli tazkirasidan Erondan kelgan ustalarning kutubxonadagi faoliyati. Movarounnahrda sheʼriyat va adabiyot, ilm-fan va sanʼat. Samarqand, Buxoro, Toshkent, va Markaziy Osiyoning boshqa yirik shaharlarida yashab ijod qilgan shoirlar.

XV-XVI asrlarda Sirdaryodan tortib Markaziy Afgʻonistongacha boʻlgan juda katta hududda Shayboniynonning ulkan saltanati tashkil topdi. Shayboniynon shayboniylar sulolasining asoschisi boʻlib, bu yerda ham temuriylar davrida boʻlgani kabi madaniy anʼanalar saqlanib qolgan edi. Movarounnahrda sheʼriyat va adabiyot, ilm-fan va sanʼat ancha rivoj topdi. Samarqand, Buxoro, Toshkent va Markaziy Osiyoning boshqa yirik shaharlarida koʻplab shoirlar yashab ijod qildi, Markaziy Osiyo adabiy hayotining antologiyasi hisoblangan Hasan Buxoriy Nisoriyning «Muzakkir al-ahbob», Mutribiyning «Tazkirati shuaro» nomli kitoblari yuzaga keldi. Oʻzbek (turkiy) tilida koʻplab tarixiy asarlar yaratildi, «TavorIXi guzidai Nusratnoma», Muhammad Solihning «Shayboniynoma» nomli qahramonlik dostoni, Zahiriddin Muhammad Boburning «Boburnoma» va boshqa koʻpgina asarlari shular jumlasidandir. Zayniddin Vosifiyning «Badan alviya», Fazlulloh ibn Roʻzbexon Isfahoniyning «Mehmonnomayi Buxoro» nomli memuarlari dunyoga keldi. Agar shayboniylar davrida ilm -fan unchalik rivoj topmagan boʻlsa ham, tibbiyot sohasida bir qadar siljishlar boʻldi.

Madaniyatning rivojlanishi kutubxonalarning yanada oʻsishini taqozo etdi, lekin bu kutubxonalarni hajm va mazmun jihatidan oldingilariga tenglashtirib boʻlmasdi. Bu davrda saroy kutubxonalari bilan bir qatorda madrasalar, masjidlar qoshida hamda xonadonlarda ham kutubxonalar rivojlandi. Shayboniynon (1451 -1510) va uning vorislari adabiyotga va ilm -fanga bir muncha homiylik qildilar.

Hirotlilik taniqli va iste'dodli shoirlar, xorazmlik Muhammad Solih va hirotlik Kamoliddin Binoiy Shayboniyxon saroyiga xizmatga o'tdilar. Shayboniyxon o'z davriga yarasha anchagina ma'lumotli kishi edi. Uning o'zi o'zbek va fors tillarida she'rlar bitgan, o'zbek tilida «Bahr al-xudo» nomli asar yozgani ma'lum. Shayboniyxon hattotlikka katta e'tibor berdi, uni ko'pgina boshqa masalalar ham qiziqtirardi. «O'zining butun harbiy hayotiga qaramasdan, deb yozgan edi L.A. Semyonov, - u qaysi shahar va qishloqda bo'lmasin, qayerda to'xtamasin, olimi -u ulamolar, so'fiylar va shoirlar bilan suhbatlashishni yoqtirardi».

Shayboniyxon hukmronlik qilgan davrda uning saroyida kutubxona bo'lib, unda o'z qalamiga mansub asarlari ham, uning ishtirokida tuzilgan to'plamlar ham saqlanardi. Masalan, «TavorIXi guzidayi Nusratnoma» (Tanlangan asarlar, talabalar kitobi) shular jumlasidandir. Ayrim kutubxonalarda, Shayboniyxonning Samarqanddagi madrasasida qo'lyozmalar avaylab saqlangan, shular orasida ancha-muncha nodir qo'lyozmalar ham bo'lgan. Shayboniyxonning vorislaridan uning amakivachchasi, shoir Ubaydullaxon Ubaydiy (1533-1589) ayniqsa katta kutubxonaga ega bo'lgan. Bu kutubxonadagi noyob qo'lyozma hisoblangan «Kulliyoti Ubaydiy»; nihoyatda chiroyli bezatilgan bo'lib, bizning kunlarimizgacha yetib kelgan va hozirda O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasining Sharqshunoslik instituti qo'lyozmalar fondida saqlanadi. Shuni ham aytish kerakki, ayrim kutubxonalar huzurida turli asarlarni boshqa tillardan o'zbek tiliga tarjima qilish ishlari ham keng ko'lamda olib borilgan. Bu sohada Buxorodagi Abdulazizxon kutubxonasi ajralib turgan, kitoblar o'sha davrning mashhur hattotlari Mirali Hiraviy va Ahmad al -Husayniy ishtirokida tayyorlangan.

Abdullaxon II kutubxonasi ham ma'lum darajada mashhur bo'lgan, bu kutubxonada uzoq yillar mashhur hattot Mir Husayn al-Husayn boshchilik qilgan. Yirik kutubxonalarda tajribali musavvirlar va muqovasozlar ham ishlashar, kitoblar o'sha vaqtlarda ancha keng taraqqiy etgan Markaziy Osiyo mo'jaz san'ati namunalari bilan chiroyli qilib bezatilgan. Ko'pgina yirik asarlar, chunonchi, «Fathnoma», «Tarixi Abdulxayrxon», 1521-yilda Alisher Navoiy asarlarining ro'yxati ana shunday original tarzda bezatilgan va 1562-

1563 yillarda muqovalangan. «TavorIXi guzidai Nusratnoma» va boshqa asarlar hamshunday miniatyuralar bilan bezatilgan hamda ishlangan.

Abdulazizxon (1509 -1550) – shayboniylardan Ubaydullaxonning o‘g‘li, Xorazm hokimi (1538-1539). Otasining vafoti (1539)dan so‘ng mamlakatda ikki hokimiyatchilik yuzaga kelib, Abdulazizxon Buxoroxoni (1540-1550) edi. Abdulazizxon o‘z hukmronligi davrida davlat va aholi manfaatlarini ko‘zlab, qator islohotlarni amalga oshirgan. Jumladan, ayrim soliq, tanob puli va boshqa to‘lovlarni bekor qildi. Boshlagan ishlari oxiriga yetmasdan olamdan o‘tdi. Bu ishlarning davomiyligi Abdullaxon II davrida amalga oshirilib, Buxoroda ko‘pgina madrasalar va kutubxonalar, Bahovuddin Naqshband qabristonida honaqolar qurirdi. Shayboniylar davrida bo‘lgani kabi, joniylar sulolasi davrida ham Buxoro xonligida musulmon dini xalq hayotiga katta ta’sir ko‘rsatdi. Bu vaqtda aniq va tabiiy fanlar birmuncha tanazzulga uchradi. Ulug‘bek va uning Samarqanddagi rasadxonasida ishlagan Ali Qushchi kabi shogirdi singari mutafakkirlar yetishib chiqmadi. Shunga qaramasdan ilohiyotchilar orasida o‘zining olimlik faoliyati bilan shuhrat qozongan Oxund Muhammad Sharif singari shaxslar bor edi. Manbalar taniqli olim, shoir va faylasuf Yusuf Qorabog‘iyning ham nomini, yirik qonunshunos, «Yashiringan narsalar haqida risola» nomli mashhur asar muallifi Nasriddin Buxoriyning nomini ham saqlab qolgan.

Ashtarxoniylar sulolasi davrida esa madaniyat rivojlandi, adabiy yozma yodgorliklar yaratildi. Sayido Nasafiy, Turdi va boshqa ko‘pgina shoirlar xalq orasidan yetishib chiqdi. 1692-yilda 200 nafar adabiyot arbobi to‘g‘risidagi she’riyat antologiyasi tuzib chiqildi. Joniylar davlatida qo‘lyozma kitoblarni bezatish ishlari takomillashdi, bu vaqtda ko‘plab xususiy kitob to‘plamlari va kutubxonalari paydo bo‘ldi. Samarqand va Buxoroda yuqori sifatli yozuv qog‘ozi paydo bo‘lganligini, bu ish Abdulazizxon (1645-1680) hukmronlik qilgan davrda mukammal darajaga yetganligini, bu esa ma’lum darajada adabiyotning rivojlanishi va keng tarqalishiga sabab bo‘lganligini quvonch bilan aytib o‘tish kerak. Ma’lumki, Buxoroda qo‘lyozma kitoblar to‘plash bilan Abdulaziz va uning ukasi shoir SubhonqulIXon

ham qiziqardi. Ularning davrida Buxoroda shifoxona (dor ush-shifo) qurilgan, uning huzurida tibbiyot va ilmiy kitoblarga ega bo'lgan kutubxona ham shuhrat qozongan. Subhonqulixon hukmronligi davrida ancha -muncha qo'lyozma to'plamlarni o'z ichiga olgan jamoat kutubxonasi ochilgan. U o'zining ancha batafsil yozilgan «Ixnattab Subhoni» (Subhonqulixon tibbiyotini jonlantirishi) nomli tibbiy asarini yaratishda mazkur kutubxonadagi adabiyotlardan har tomonlama foydalangan. O'zbekiston Fanlar akademiyasining Sharqshunoslik institutida Subhonqulixonning kutubxonasidan bir nechta kitoblar va o'sha davrga oid tibbiy qo'lyozmalar saqlanadi, ularni xonning o'zi tuzib chiqqan yoki unga bag'ishlangan.

Kutubxona huzurida qo'lyozma kitoblarni ta'mirlaydigan ustaxonada musavvirilar, hattotlar va shikastlangan kitoblarni asl holiga keltiruvchi va tiklovchi mutaxassislar ish olib borishgan. Mo'jaz san'at maktabi mavjud bo'lib, unda o'z davrining mashhur ustalari Mahmud murzib, Abdulla og'a va boshqalar ishlaganligi ma'lum.

Kutubxonalar tez-tez bo'lib turadigan saroy to'ntarishlari, bosqinchilik va o'zaro urushlardan zarar ko'rar, masjid va madrasalar buzilar va yozma yodgorliklar yo'q qilinar yoki tashib ketilar edi. Biz yuqorida 1448 yilda bo'lgan qo'zg'olon vaqtida Samarqand saroy kutubxonasining yo'q qilingani haqida gapirgan edik. 1451-yilda, Abdulloh hukmronligi davrida poytaxtga yana Abulxayrxon va Abusaidxon to'dalari bostirib kiradi. Buxorodagi kutubxona urush va yong'inlardan shikast ko'rish bilan bir qatorda bosib olingan shaharlardan olib kelingan kitoblar va qo'lyozmalar bilan to'ldirib borilar edi. Masalan, 1560-yilda kutubxona Ubaydullaxon va Abdumo'minxonlar hukmronligi vaqtida ikki marta talangan. Keyinchalik Mashhad shahridan keltirilgan qo'lyozmalar bilan to'ldirilgan. Shundan keyingi yillarda ham ma'naviy madaniyat boyliklari xazinalarini talon-taroj qilish davom etdi. Buxorodagi o'zaro urushlar vaqtincha to'xtatilgandan keyin ham kitob omborlaridagi kitoblarning qoldiqlari, amir Nasrulloxon hukmronligining oxirida Shahrisabz, Kitob va Hisor kutubxonalaridagi kitoblarning qoldiqlari Qarshi shahriga tashib keltirilgan.

Nazorat savollari.

1. XVI–XVIII asrlarda Buxoroda ikkita yirik saroy kutubxonalari xaqida nimalarni bilasiz?
2. Shayboniylar saroyi kutubxonasi xaqida nimalarni bilasiz?
3. Hasan Nisoriyning «Muzakkiri al–axbob» nomli tazkirasi xaqida nimalarni bilasiz?
4. Shayboniylar davrida Movarounnahrda she'riyat va adabiyot, ilm-fan va san'at rivoji xaqida nimalarni bilasiz?

7-Mavzu: XVIII-XIX asrlarda Buxoro amirligi, Xiva va Qo'qon xonliklarida madaniy hayot va kutubxonalar.

Reja:

1. XVIII asrga kelib Buxoro, Xiva va Qo'qon xonliklarida madaniy hayot
2. Buxoroda amir kutubxonasi
3. XVIII asrda O'rta Osiyoning yirik davlatlarida shaxsiy kutubxonalar, madrasa va masjidlar oldida kutubxonalar
4. Xiva xonligi kutubxonasi, Abulg'ozixon hukmronligi davrida boshqa o'lkalardan qo'lyozma va bosma kitoblar
5. Qo'qon xoni kutubxonasi, Umarxon, Murodxon va Xudoyorxon hukmronligi davrida kutubxona

Tayanch so'z va iboralar

XVIII asrga kelib Buxoro, Xiva va Qo'qon xonliklarida madaniy hayot, Buxoroda amir kutubxonasi, XVIII asrda O'rta Osiyoning yirik davlatlarida shaxsiy kutubxonalar, madrasa va masjidlar oldida kutubxonalar, Xiva xonligi kutubxonasi, Abulg'ozixon hukmronligi davrida boshqa o'lkalardan qo'lyozma va bosma kitoblar, Qo'qon xoni kutubxonasi, Umarxon, Murodxon va Xudoyorxon hukmronligi davrida kutubxona

XVIII asrga kelib Buxoro, Xiva va Qo'qon xonliklarida madaniy hayotda deyarli o'zgarish bo'lmadi, lekin shu davrga kelib qo'lyozma kitoblar ancha ko'paydi. Bu davrda ushbu davlatlarda saroy kutubxonalari va boshqa kutubxonalarning qo'lyozma fondlari saqlanib qolgan edi. Ammo ba'zi saroy kutubxonalarida qo'lyozma

kitoblar yaxshi saqlanmagan, ba'zilar eskirib qolgan, ba'zi kitoblar kitob bozorlarida arzon narxda sotib yuborilgan.

XVIII asrda Buxoro amirligida, Xiva va Qo'qon xonliklarida tarbiya va ta'limda dinta'sirining kuchayganligi bilan ajralib turar, qo'lyozma kitoblar, dunyoviy bilim beradigan kitoblar chiqarish sezilarli ravishda kamayib ketgan edi. Shunga qaramasdan bu davlatlarda ancha-muncha qo'lyozma fondlariga ega bo'lgan saroy kutubxonalari va xususiy kutubxonalar saqlanib qoldi. Ular avvalgidek har xil mavzulardagi kitoblar va qo'lyozmalarga unchalik boy bo'lmasa ham, ular torroq doirada foydalanishga mo'ljallangan edi. Ayni vaqtda kutubxonalarda hikmatli va nodir qo'lyozmalar ham topilardi. Xonliklardagi ayrim amaldorlar ilm-fan va kitoblarga befarq qarar, shu sababli kitoblar va qo'lyozmalarni saqlashga kam e'tibor berilar, ba'zi hollarda kitoblar shikastlanar, o'g'irlab ketilar, ayrim kitoblar kitob bozorlarida arzimagan pulga sotib yuborilardi. Buxoro amirligida amirlarning kutubxonalariga ko'proq e'tibor berilardi. Jo'rabek va Qushbegi Ostonaqulning ma'lumot berishlaricha, kutubxonalarda qo'lyozma asarlar ko'p miqdorda saqlanardi. Amir kutubxonasida xitoy, uyg'ur, pushtun, fors, arab va boshqa tillardagi kitoblar ham bor edi. Kutubxona boshqa xazinalardan alohida saqlanardi. Bu kitob boyligiga maxsus saroy amaldori bo'lgan «kitobdor» boshchilik qilgan. Bu yerda kufiycha yozuvda chiroyli xat bilan bitilgan qadimgi qo'lyozmalar (ularning orasida rasmlar ham ishlangan edi), ayrim urug'larning shajaralarini to'liq aks ettiruvchi, hatto kelib chiqishi Iskandar Zulqarnaynga borib taqaladigan urug'larning tarixiga oid adabiyotlar ham bor edi.

Buxoro amiri Muzaffar hukmronlik qilgan yillarda (1860-1868) bu yerdagi kutubxona tanazzulga uchradi. Biz kutubxonaning qanday ahvolga kelib qolganligi haqida rus sayohatchilarining, xususan, Buxoroga Rossiya protektorati o'rnatilgan dastlabki yillarda tashrif buyurgan N.P.StremolIXovning ma'lumotlaridan bilamiz. Uning yozishicha, kutubxona kichkina zax yerto'la binosida joylashtirilgan bo'lib, qo'lyozmalar va boshqa kitoblar namlikdan turli zararkunandalar va kemiruvchilar tomonidan ancha - muncha shikast topgan. Buxoroliklarning fikricha, bu kutubxonadagi kitoblarning

ma'lum qismi Temur kutubxonasiga mansub bo'lib, bir vaqtlar Samarqanddan Buxoroga keltirilgan.

Amir Muzaffar o'z kutubxonasidagi kitoblar bozorda arzon narxlarda sotilayotganini bilar, ayni paytda o'zi ham qimmatli qo'lyozmalarni o'z amaldorlariga sovg'a qilib yuborar edi. Feodalizm tarafdori bo'lgan amir Muzaffar, taniqli kutubxonashunos I. Odilovning, olim, mashhur sharqshunos A. E. Shmidtning fikriga asoslanib aytishicha, ayrim buxorolik olimlarning erkin fikr bildirishidan xavotirlanib, ular bunday zararli g'oyalarni, ya'ni davlat negiziga putur yetkazishi mumkin bo'lgan g'oyalarni qo'lyozma to'plamlardan o'z maqsadlari yo'lida foydalanadilar, deb hisoblardi. Shu sababli amir Muzaffar qozikalon Sadridingga ayrim madrasa kutubxonalaridan va xususiy to'plamlardan, masalan, Muhammad Porsoning to'plamlaridan zararli qo'lyozmalar va kitoblarni tortib olish hamda yo'q qilishni buyurgan. Biroq qozikalon o'qimishli, bilimdon, qo'lyozmalarning ahamiyatini tushungan kishi bo'lgani sababli tortib olingan kitoblar va qo'lyozmalarni yo'q qilib yubormay, o'z uyida to'playdi. Keyinchalik uning kutubxonasi va bu qo'lyozmalar uning o'g'li, qozikalon Burhoniddinga o'tadi va uning qo'lida 1920 yilgacha saqlanadi. Ular bu yerda uzoq muddat qolib ketganligi bois qo'lyozmalarning bir qismi o'g'irlanadi, bir qismi yo'qoladi va chetga sotib yuboriladi. Shayx Muhammad Porso to'plamlaridagi qo'lyozmalar sobiq sho'ro kutubxonalaridan va ayrim chet mamlakatlar kitob omborlaridan topilishiga sabab ham ana shunda bo'lsa kerak.

Amir kutubxonasiga taniqli o'lkashunos va sharqshunos olim V.L. Vyatkin katta qiziqish bilan qaradi. Uning e'lon qilinmagan va V.V. Bertoldga yo'llagan maktubidan ma'lum bo'lishicha, kitob ombori qarovsiz qoldirilgan, kitoblar butunlay tartibsiz, pala-partish saqlangan, qo'lyozmalar ustaxonada joylashtirilgan. Kutubxonada kitoblar va eski qo'lyozmalarni muqovalash ishlari amalga oshirilmagan. Bir muncha keyinroq, XX asrning boshlarida amirlar va o'sha vaqtdagi amaldorlar saroy kutubxonasiga befarq va nopisandlik bilan munosabatda bo'lganliklari haqida bizga qadimgi kitoblar va qo'lyozmalarni qadrllovchi shaxs bo'lgan Muhammad Kamol Muzaffarov ma'lum qilgan. Uning yozishicha, minglab qo'lyozmalar va boshqa kitoblar amir saroylarida mutlaqo qarovsiz ahvolda yotgan.

Aynivaqtda Muzaffarov shahardagi barcha kitoblarni to‘plash va Buxoro shahrida katta kutubxona tashkil etish fikrini ilgari surgan. Muallif bu kutubxonada turk, qirg‘iz, boshqird, rus va g‘arbiy YYevropa kitoblari va qo‘lyozmalarini bir joyga to‘plash zarurligini qayd qilgan. Lekin u tez orada mahalliy jamiyatning «nodonligi va ilmsizligi» bunday foydali ishni amalga oshirishga g‘oyat jiddiy to‘siq bo‘lyapti, degan xulosaga kelgan. Kutubxonalarining ana shunday nochor ahvolda bo‘lganligi va umuman madaniyatning bu vaqtda tushkun holatda ekanligining sabablaridan biri Chor Rossiyasi tomonidan Markaziy Osiyo yerlarining bosib olinishi bilan vujudga kelgan siyosiy vaziyatdir, deb hisoblaymiz. Buxoro amirligining qulashi arafasida kutubxona Arkda joylashgan edi, unda ajoyib asarlar, qo‘lyozmalardan iborat to‘plamlar, shu jumladan, amir Muzaffarning qo‘lyozmalari ham bor edi. Manbalarning tasdiqlashicha, amir kutubxonasida 500 ga yaqin qo‘lyozma va bosma kitoblar, qimmatli qo‘lyozma asarlar ham bo‘lgan. Kutubxonalar ishi bilan qiziqqan A.A. Semyonov Buxoro amirlari kutubxonasiga katta e‘tibor bilan qaragan. U kutubxonadagi qo‘lyozma fondlarining ahvolini sinchiklab kuzatgan va 1915-yilda kitob fondlarini bir muncha tartibga keltirishga va ro‘yxatlar tuzishga muvaffaq bo‘lgan. Olim amirlar kutubxonasi «manuskriptlar va miniatyuralar bilan boy» ekanligini aniqlagan.

O‘sha davrdagi Xiva xonlarining saroyidagi kutubxonalar ham diqqatga sazovordir. Tarixiy manbalarning guvohlik berishicha, xon Abulg‘ozi Bahodirxon (1643-1663) taxtga o‘tirmasdan ancha oldin begona o‘lkalar bo‘ylab kezib yurar ekan, ma’lum miqdordagi tarixiy asarlar qo‘lyozmalarini qo‘lga kiritadi, ularni o‘qib o‘rganadi. Keyinchalik uning o‘zi ham ko‘pgina asarlar, shu jumladan, turkiy xalqlar tarixi va madaniyati haqida hikoya qiluvchi «Shajarai turk» va «Shajarai Tarokima» nomli muhim asarlarni yozib qoldiradi. Hozirgi vaqtda bu asarlar xalqimiz tarixini, adabiyot va til tarixini o‘rganuvchilar uchun qimmatbaho manba hisoblanadi. Juda tushunarli va sodda tilda yozilgan mazkur asarlar mustaqillik davrida keng foydalanuvchilar ommasining mulkiga aylanlirilib, nashr etildi.

Xiva xonlaridan Muhammad Rahimxon II (1865-1910) hukmronlik qilgan davrda uning kutubxonasi kitob va qo‘lyozmalarga

nihojatda boy bo'lgan. Xonning o'zi adabiyotni juda sevar va o'z kutubxonasi uchun ko'plab kitoblar va qo'lyozmalar to'plagan edi. Uning o'zi «Feruz» taxallusi bilan she'rlar yozgan, saroyida ko'pgina shoirlarni to'plagan, ko'pgina she'riy to'plamlar yaratgan. Feruz rahnamolik qilgan vaqtda 30 shoirning asarlari to'planib, katta hajmli she'riy antologiya dunyoga kelishiga muvaffaq bo'lingan. Markaziy Osiyo hududida birinchi marta XIX asrning 70 yillari boshlarida Xivada litografiya (tosh bosma) korxonasi tashkil etilgan, bu bosmaxonada Feruzning she'riy asarlari va boshqa shoirlarning to'plamlari ko'p nusxada chop etilgan. Ular tezda tarqalib, qo'lyozma kitoblar kabi nodir nashrlarga aylangan.

Xivada o'sha yillarda tarixga doir turli asarlarni boshqa tillardan turkiy (o'zbek) tiliga tarjima qilish borasida bir muncha ishlar amalga oshirildi. Bir qancha she'riy kitoblar ham tarjima qilinib, nashr etilgan.

Bu yerda kitoblarga qanchalik yuksak hurmat bilan qaralganidan shu narsa ham guvohlik beradiki, ko'pincha Xivaga kelgan yuksak martabali mehmonlarga, sayohatchilarga qo'lyozma kitoblar, tosh bosmada chop etilgan kitoblarni hadya etishgan. Masalan, Xivaga fransuz A. Mozer tashrif buyurganda unga boshqa qimmatbaho sovg'alar bilan birga turkman shoiri Maxtumqulining she'riy kitobi sovg'a qilingan. Bu kitob A. Vamberining fikricha, YYevropada birdan -bir nusxadagi qo'lyozma bo'lgan. Shuni aytish mumkinki, xon saroyidagi kutubxona asosini Abulg'azi Bahodirxonning o'zi yozgan asarlari va boshqa manbalar tashkil etgan. Xiva xonlarining saroy kutubxonasi to'g'risidagi ma'lumotlar 1873 yil Xivaga yurishdan keyin yanada to'ldirildi, o'sha yili 29 may kuni rus otryadi xonlik poytaxtini egalladi. 12 avgustda esa Xiva xoni sulh shartnomasiga imzo chekib, o'zining rus hukumatiga buysunishini e'tirof etdi. Rus qo'shinlarining Markaziy Osiyo hududiga bostirib kirishi bilan madaniy boyliklar, shu jumladan, qo'lyozmalar ham ularga to'plab berildi. Rus geografiya jamiyatining tashabbusi bilan Xiva xonligini geografik, etnografik va madaniy jihatdan tadqiq qilish sohasida ko'p tomonlama dastur ishlab chiqildi.

Xonlikda katta miqdordagi kitob boyligiga ega bo'lgan kutubxona borligi dasturda qayd qilindi. Kitob bozorlarida faqat diniy

ruhdagi kitoblar emas, shu bilan birga dunyoviy mazmundagi nasriy va she'riy asarlar bilan ham savdo qilinardi. Shuningdek, dasturda qozilar va ulamolar qo'lida qo'lyozma kitoblar borligi ham aytib o'tildi. Buyuk o'zbek shoirlari, olimlari va mutafakkirlari Alisher Navoiy, Abu Rayhon Beruniy va boshqalarning asarlarini qidirish zarurligi alohida qayd etildi. Ularning asarlari «nihoyatda kamyob asarlar bo'lib, ularni qidirib topish katta baxt hisoblanadi», deyilgan edi dasturda. Xivaga yurish vaqtida sharq qo'lyozmalarini to'plash va saqlashda oriyentalist Aleksandr Lyudvigovich Kun ayniqsa faollik ko'rsatdi. Saroy taslim bo'lgan kunning ertasiga u kitob va qo'lyozmalar saqlanadigan ombordan 300 ta kitobni tortib olgan bo'lib, ular turli mazmundagi kitoblar edi. Bu kitoblarning ko'plari fors tilidan Xorazm Qo'ng'iro't sulolasi xonlari davrida turkiy tilga ag'darilgan kitoblar edi. Bu kitoblar orasida 140 jilddan iborat tarixiy asarlar, sharq shoirlaridan 20 ta muallifning muhim asarlari mavjud edi. Bundan tashqari, huquqiy-ilohiy mavzudagi 40 nomli 50 jildlik asarlar, 18 nusxa Qur'on kitobi va 50 ta turli darsliklar bor edi. Tarjima qilingan asarlardan tashqari asarlarning asl nusxalari ham mavjud edi, ayniqsa Yunus Mirobning «Xiva xonlari tarixi» nomli asari e'tiborni o'ziga jalb qilardi, u Eltuzarxon davridan boshlab Xiva davlatiga asos solinishigacha bo'lgan rasmiy solnoma xususiyatidagi asar edi va ruslarning bostirib kelishiga qadar bo'lgan xonlikdagi barcha. A. L. Kunning fikricha, bu tarix kitobi Xiva xonlarining tarixi bilan bog'liq ko'pgina masalalarni hal qilishda katta yordam ko'rsatishi mumkin edi. Kutubxonada Mirxondning «Eron tarixi», S. Sharifning «Muhammadning sarguzashtlari» nomli asari va Xiva shevasida yozilgan bir nechta original qissa, romanlar saqlanardi. Bu qo'lyozmalarning bir qismi Osiyo muzeyiga kelib tushganligini B. A. Dom tasvirlab bergan.

Xiva xonligi omborida saqlanayotgan qo'lyozmalar orasida sharq qo'lyozmalarining taqdiri ayanchli edi. 1874 yilda ularni Toshkentdan Sankt -Peterburgga tashib ketish vaqtida (general K.P.Kaufmannning xalq kutubxonasiga in'omi) kitoblar solingan yashik ehtiyotsizlik oqibatida Amudaryoga tushib ketgan va natijada ularning ko'plari shikastlangan edi. Bu ma'lumotlar N.P. Ostroumovning yozuvlari bilan ham uyg'unlashib ketadi. 1891 yilda

Ostroumovga Xiva xonining kotibi Polvon Mirzaboshi ma'lum qilishicha, «Kun Xivadan bir yarim mingga yaqin turli hujjatlar va qo'lyozmalarni olib ketgan, lekin ularni qayiqda tashilayotgan vaqtda qo'lyozmalarning muayyan qismi ho'l bo'lib qoldi. ularni quritish uchun madrasadan 150 mulla kerak bo'ldi». Shuningdek, Polvon Mirza ma'lum qilganidek, mullalar qo'lyozmalarning bir qismini yashiradilar, Mirza ularni Buxoroga borganda ko'rib biladi. Xiva xoni saroyidagi kutubxonaning kitoblari 1873 yilgi Xivaga yurish vaqtida olib qo'yilganligini Xiva saroy tarixchisi Bayoniy ham eslatib o'tadi. U «Xorazm tarixi» asarida qayd qilishicha, «ruslar tomonidan 300 nusxa kitob musodara qilingan». Xiva xoni saroyidagi kutubxona to'g'risida A.L. Kunning mashhur rus san'atshunosi va osori - atiqalarni qadrllovchi V. V. Stasovga yozgan xatida eslatib o'tilgan. Stasov Kun tomonidan topilgan Xiva xoni taxti bilan qiziqqan edi. «Xiva xonining taxti, - deb javob qilgan edi A. L. Kun, saroyning qabulxona zalida joylashgan. Men saroyning ana shu qismini ko'zdan kechirayotib qabulxona zalida ushbu taxtga va ayvon tomondan ochilgan kichikroq eshikni ko'rib qoldim, bu eshikcha bor yo'g'i kichkina bir xonadan iborat Xiva kitob omboriga olib borardi. Men bu ko'rgan narsalarimning barchasi haqida K.P.Fon Kaufmanga ma'lum qilganim zahoti undan taxt va barcha kitoblar, qo'lyozma qog'ozlarni olib kelish to'g'risida ruxsatnoma oldim». Xiva saroy kutubxonasi to'g'risidagi ayrim ma'lumotlarni Amerikada chiqadigan «Nyu Gerald» gazetasining muxbiri Artur Mak -Gaxan ma'lum qilgan edi. U Xivaga general K. P. Kaufman boshchilik qilgan otrad bilan birga borishga muvaffaq bo'lgan. Mak - Gaxanning tasvirlashicha, kutubxona binosi bitta xonadan iborat bo'lib, qo'lyozma kitoblar san'atkorona dastxat bilan yozilgan va ularga charm muqovalar qoplangan.

Birmuncha kechroq biz Xiva saroyidagi kutubxona kitoblari, ularning mualliflari va binosi haqidagi ma'lumotlarni mashhur turkshunos, Sankt- Peterburg universitetining privat-dosenti A. N. Samoylovich (1880-1938) ning asarlaridan bilib olamiz U Markaziy Osiyoga mahalliy madaniyatni o'rganish maqsadida bir necha marta kelgan. 1908 yilda A. N. Samoylovich saroy shoiri va tabibi Ahmad tabib hamrohligida Xiva xonlari kutubxonasi va toshbosma

bosmaxonasida bo'lishga muvaffaq bo'lgan, bu bosmaxonada birinchi bosma kitob «Munis devoni» bosilgan edi. 1910 yilda A. N. Samoylovich Xivadagi tosh bosmada chop etilgan Feruz tevaragidagi o'ttiz saroy shoirning she'riy kulliyotini tasvirlab bergan edi. Xiva xonligidagi kitob omborxonasi qo'lyozmalar saqlanadigan ikkita kutubxonadan tashkil topgan bo'lib, ulardan bittasi Arkdagi va ikkinchisi Muhammad Rahimxonning yozgi qarorgohi bo'lgan Tozabog'dagi kutubxonadir. Ular A. N. Samoylovichning fikricha, «doimiy ravishda yangi tomlar va ko'chiruvchilarning alohida shtati tomonidan ko'chiriladigan nusxalar bilan to'ldirib borilardi». Bu yerda olim kutubxonaning kitob boyliklari bilan batafsil tanishib chiqishga muvaffaq bo'ldi. Tozabog'dagi kutubxonada 200 dan ortiq qo'lyozma bo'lib, ular ham o'tgan asrlardagi, ham XIX asr boshlaridagi shoirlarning qo'lyozmalaridir. Sharq qo'lyozmalari bilan birgalikda rus tilidagi jurnallar ham bo'lib, ularni tilni yaxshi bilgan kishilar mutolaa qilardi. Toshbosmada bosilgan asarlar hindcha, forsha, yunoncha, qozoqcha, turkcha nashrlar bo'lib, ular ko'prog'i fors tilidagi she'riy kitoblardir. Kitoblarga kartondan muqova qilingan, ayrimlariga charm muqova ham ishlangan. Har bir kitobning sirtida yorliq, unda asarning nomi, qo'lyozma yoki boshqa shaklda ekanligi ko'rsatilgan. Yangi olingan kitoblarning alohida ro'yxati ham qo'yilgan. Arkdagi kutubxonada 500 ta nomdagi qo'lyozma va bosma kitoblardir «katalogi» ham tuzilgan edi. Bu yerda she'riy asarlar tarix, tibbiyotga doir asarlar fondining yarmidan ko'prog'ini tashkil etardi. Kutubxona boyligining yarmi qo'lyozma kitoblardan iborat edi, desak xato bo'lmaydi. Samoylovich qal'adagi (Arkdagi) kutubxona qo'lyozmalarini shoshilinch ko'zdan kechirar ekan, o'z diqqatini juda chiroyli qilib ziynatlangan fors tilidagi «Shayboniynoma» qo'lyozmasiga qaratadi, bu qo'lyozma xonning zamondoshi bo'lgan tarixchi va shoir Binoiy tomonidan tuzilgan solnoma edi.

Mazkur kutubxonadagi fors, arab, chig'atoy tillarida bitilgan tarixiy kitoblardir orasida ko'pgina monografik asarlar, masalan, «Olloqulixon tarixi», «Rahimqulixon tarixi», «Muhammad Aminxon tarixi», shuningdek, Muhammad Rahimxon va uning otasi tarixi bor edi. She'riy asarlardan Komil asarlarini, zamonaviy shoirlarning kulliyotlarini, qasidalar, ruboiylar, g'azallar va shu kabi asarlarni

topish mumkin edi. Xiva xonlari saroyidagi kutubxona kitoblari va qo'lyozmalarning mohirlik bilan muqovalanishi kutubxona qoshida maxsus muqovalash ustaxonasi mavjud bo'lganligidan dalolat beradi. Bu yerda ajoyib hattotlar, muhr tayyorlovchilar ishlashgan. Kutubxonaning eng yaxshi hattotlaridan biri Xudoybergan Devonov edi. Tadqiqotchi A.A.Semyonov o'z asarida xivalik mashhur hattotlardan Muhammad Yoqubxoja va Xudoybergan Devonovning nomlarini alohida tilga olib o'tadi. Ular Sayid Muhammad Rahimxon II ning buyurtmasi bo'yicha alohida ro'yxatlarga kirgan asarlarni ko'chirar edilar. Xivada feodal tuzum inqirozi arafasida Xiva xonlari kutubxonasidagi kitoblar soni anchagina edi. Xiva vaqf boshqarmasining bergan ma'lumotlariga ko'ra, kutubxonada 1200 jildga yaqin muhim asarlar bo'lib, ularning aksariyati qo'lyozma asarlar edi.

XVIII asrda vujudga kelgan Qo'qon xonligi saroyida ham maxsus kutubxona bo'lgan. Eng keyingi xonlardan Umarxon, Murodxon va Xudoyorxonlar saroyida ancha qimmatli kitoblarga ega kattagina kutubxona bo'lib, unda sharq qo'lyozmalari, ko'pincha tarix, jo'g'rofiyaga doir, tibbiyot, tilshunoslik, grammatika, fikhga, ilohiyot va boshqa fanlarga doir kitoblar, qo'lyozma asarlari saqlangan. Ular orasida faqat mahalliy mualliflarning asarlari emas, hind, afg'on, eron va boshqa sharq xalqlari shoir va adiblarining asarlari ham uchrardi. Qo'qon xonligining ayrim hukmdorlari qo'lyozma kitoblarga, umuman kutubxonalarga katta qiziqish bilan qarar, shoir va adiblarga homiylik qilardi. Chunonchi, Muhammad Umarxonning o'zi she'r va adabiyotni nihoyatda qadrlar, she'rlarini Amiriy taxallusi bilan bitardi. Uning hukmronlik davrida (1809-1822) Farg'onada bir guruh iste'dodli shoirlar davrasi vujudga keldi, ular orasida xonning xotini Nodirabegim ham bor edi. Taxminan 1822 yilda Yusuf Tun qator va hattot Yusuf Muhammad tomonidan 18 shoir asarlari to'plami tuzib chiqiladi. Bu to'plam Qo'qondagi shoirlar asarlari antologiyasi bo'lib, keyinchalik ozroq nusxada toshbosmada chop etiladi.

Xonlikning so'nggi hukmdori Xudoyorxon davrida saroy kutubxonasiga xususiy shaxslardan xarid qilingan ko'pgina qo'lyozma kitoblar qo'shildi. Ayniqsa, Shahrisabz mullasi Muhammad Rahimdan tarix bo'yicha ko'pgina sharq qo'lyozmalari olindi. Muhammad

Rahimning o'zi eski qo'lyozma kitoblarni to'plashga ishqiboz bo'lib, yigirma yetti yil mobaynida Hindiston, Mo'g'uliston va boshqa mamlakatlar bo'ylab sayohat qilar ekan, u yerlarda asosan qimmatli qo'lyozmalarni topish va qo'lga kiritish g'amida bo'ldi. Saroy kutubxonalaridagi kitoblardan asosan saroy mulozimlari va xizmatchilar foydalanishgan. Masalan, tarixchi Mirza Aziz qo'lyozmalardan tez -tez foydalanib turardi. U «Qo'qon xonligi tarixi» nomli katta hajmdagi kitobini tuzgan, unda Markaziy Osiyo davlatlari va mo'g'ul davlati tarixiga oid ma'lumotlar ham qamrab olingan edi. Bu asarlarda Farg'ona va Marg'ilon shaharlari tarixiga doir materiallar yoritilgan. Marg'ilon rus uezdi boshlig'i huzurida yig'ilgan ma'lumotlar hamda boshqa shaxslarning tarjimayi hollari ham keltirilgan.

Qo'qon xonlari saroyidagi kutubxona qo'lyozmalari to'g'risidagi ayrim ma'lumotlarni biz 1875 yilda Qo'qonga qilingan yurish qatnashchilarining bergan ko'rsatmalaridan bilib olamiz. Bu yurishda A. L. Kunga qo'lyozmalar va boshqa madaniy boyliklarni to'plash vazifasi topshirilganligi to'g'risidagi hujjatlarning xabar berishicha, unga iloji boricha mahalliy tillarda yozilgan kitoblar, qo'lyozmalar va hujjatlarni to'plash vazifasi yuklatilgan. Qo'qon xoni saroyidagi kutubxonadan 103 ta qo'lyozma olingan bo'lib, ular asosan arab tilidagi diniy kitoblar (Qur'on nusxalari, payg'ambarlar, avliyolarning hayoti va faoliyatiga bag'ishlangan kitoblar, musulmonlar rivoyatlari, to'plamlari va shu kabilar) edi. Kitoblar orasida falsafa, mantiq, grammatika va notiqlik san'atiga, tibbiyotga doir qo'lyozmalar (masalan, «Bahr al-javohir» yoki Otabib Xorzaning «Marvarid dengizi»), 15 nomdan ortiq fors tilidagi asarlar, musulmon qonunchiligi, tarixiy mazmundagi «Tuhfat ul -xoni» (Muhammad Rahimxon hukmronligi tarixi), Jigan Lodining «Tarixi Jahongiri», Shohruh davridan tortib Xudoyorxon davrigacha bo'lgan Farg'ona hamda Qo'qon tarixi va boshqalarga doir kitoblar bo'lgan. Qo'qon xonlari saroyi kutubxonasidagi arab va fors tillaridagi, turk-chig'atoy lahjasida bitilgan qo'lyozmalarning bir qismi Sankt-Peterburgdagi imperator xalq kutubxonasiga olib ketilgan. Buxoro amirligida saroy kutubxonalaridan tashqari beklarning kutubxonalari ham bo'lgan. Masalan, Shahrisabz bekligining asosiy shahri bo'lgan Kitobdagi

kutubxona ancha mashhur edi. 1871 yilda Iskandarko‘l ekspeditsiyasi vaqtida podsho qo‘shinlari shaharni egallayotgan paytda bekning saroyida A. L. Kun tomonidan 97 ta sharq qo‘lyozmalari, tibbiy, tarixiy, she‘riy mavzudagi asarlar qo‘lga kiritilgan, ular asosan fors, arab va chig‘atoy tillarida yozilgan. Tarixiy asarlar orasida «Temur Husayn Mirzo tarixi», Hofiz Tanishning «Sharafnomayi shohi» yoki «Abdullanoma», Shayboniylar tarixi, Vosifiyning «Badoyi ul-vaqoye» (Eng ajoyib voqealar), «Muqimxon tarixi», Xondamirning «Xulosat ul -axbor» va boshqa asarlar o‘rin olgan edi.

Kutubxonada she‘riy qo‘lyozmalar ko‘p miqdorni tashkil etardi. Bu yerda Navoiy, Bedil va boshqa mashhur Markaziy Osiyolik mualliflarning to‘plamlari, shuningdek, arab va fors tillaridagi har xil asarlar o‘rin olgan.

Bu qo‘lyozma to‘plamlarining barchasi general-gubernator K.L. Kaufman tomonidan Sankt - Peterburgdagi imperator xalq kutubxonasiga sovg‘a qilingan va P.L. Lerx tomonidan tasvirlangan. Sharq qo‘lyozmalari saqlanadigan kutubxona Andijon begi Nasriddin (Xudoyorxonning o‘g‘li) saroyida ham bor edi. 1875 yilgi Qo‘qon yurishining ishtirokchisi A.L. Kun ko‘proq kitoblar, qo‘lyozmalar va hujjatlar to‘plash maqsadida Andijonga keladi. Chunki Namangan, Marg‘ilon beklari va boshqa beklarning ham sharq qo‘lyozmalari va kitoblaridan iborat kutubxonalari bo‘lgan. Qo‘qon xonlari saroyidagi kutubxona XX asrning boshlariga kelib tanazzulga uchraydi, qo‘lyozmalari va kitoblari o‘g‘irlab ketilib, bozorlarda sotiladi. 1902 yilda Qo‘qonga qo‘lyozma asarlarni aniqlash va o‘rganish maqsadida kelgan V.V. Bartold xonning saroy kutubxonasini ko‘zdan kechirish chog‘ida afsus bilan bunday deb yozgan edi: «Hozirgi vaqtda hech qanday qo‘lyozmalar to‘plami yo‘q, hatto Xudoyorxonning oz miqdordagi kitoblari qoldiqlari xam yo‘qolgan, ularni 1897 yilda K. G. Zaleman bu kutubxonaning sobiq saqlovchisi Sarimsoq hojinikida ko‘rgan edi».

Biz yuqorida XIX asrning oxiri va XX asrning boshlarida madrasalar qoshida ko‘plab kutubxonalar bo‘lganligini, shuningdek, xususiy qo‘lyozmalar to‘plamlari saqlanganligi ai tilga olib o‘tgan edik. Madrasalar faqat xonlar sulolalari tomonidan emas, balki ayrim katta yer egalari bo‘lgan boylar va hatto savdogarlar tomonidan barpo

etilgan. Barcha yirik madrasalar huzurida sharq qo'lyozmalari jamlangan kutubxonalar bo'lgan. Bunday kutubxonalarning kitoblari asosan diniy mazmunda bo'lib, muallimlar (mudarrislar) va shogirdlar uchun zarur edi.

Ba'zan bu yerda tarixiy, huquqiy, falsafiy va dunyoviy mazmundagi qo'lyozmalarni ham uchratish mumkin edi. Bu xildagi kutubxonalarning boyligi madrasaning ahvoliga bog'liq, ular asosan xonlarning in'omlari, dindorlar va yuqori tabaqa vakillarining xayriyalari hisobiga to'ldirib borilgan. Madrasa kutubxonalari fondi ancha cheklangan. Agar o'tmishda Markaziy Osiyo madrasalari savodxonlik va ma'rifat tarqatishda muayyan rol o'ynagan bo'lsa, endilikda ular diniy mazmundagi bilimlarni berishardi.

Buxoro amirligidagi madrasalar huzurida katta kutubxonalarning bo'lganligi ma'lum. XIX asrning o'rtalarida faqat Buxoroning o'zida 15 dan ortiq yirik kutubxona bo'lgan. Ayniqsa, yirik feodallarining nomlari bilan bog'liq bo'lgan kutubxonalar juda shuhrat qozongan. Lekin XIX asrning ikkinchi yarmida Buxoro madrasasi huzuridagi kutubxonaning taqdiri ancha ayanchli kechdi. O'sha vaqtda Buxoro madrasalari huzuridagi vaqf kutubxonalarini xazinaga o'tkazish amir Muzaffarning tashabbusi bilan emas, balki qozikalon Sadriddinning tashabbusi bilan amalga oshdi. Qozikalon olimlik unvoniga ega bo'lmagani holda el orasida obro'si ham yo'q edi. Vaholanki, qozikalon o'zining yuqori mavqei bilan ajralib turishi lozim edi. Diniy mavzularda bahslar o'tkazilgan vaqtda u ko'pincha mudarrislar va a'lamlardan mag'lub bo'lib qolardi. Qozikalon mudarrislar, a'lamlar, muftiylarning bilimlari bois kutubxonalardan «o'ch olish»ga qasd qildi. U amirning ruxsati bilan ruhoniylarning beparvoligi tufayli madrasa kutubxonalaridagi barcha qo'lyozmalar va bosma nashrlarni qozixona idorasida saqlashga muvaffaq bo'ldi. Bu kitoblarning bir qismi keyingi yillarda amir kutubxonasiga o'tib ketdi, qozikalonning qo'lida saqlanayotgan qo'lyozmalarning ko'pchiligi qarovsiz qolganligi tufayli o'g'irlab ketildi va yo'qotildi. Hisor shahar madrasasi kutubxonasida ancha-muncha adabiyotlar to'plangan edi. Zamondoshlarning ma'lumot berishicha, Buxoro amirining tog'asi Sodiq to'ra madrasa kutubxonasini to'ldirish bilan doimiy ravishda shug'ullangan. U Buxoroda ko'pgina qimmatli nodir qo'lyozmalarni

sotib olib, bunga 75 ming tanga sarflagan. Bu kutubxona fondi inqilobdan keyingi yillarda Markaziy Buxoro kutubxonasiga kelib tushgan.

Shahrisabzdagi Malika Ajar madrasasi huzuridagi mulla Muhammad Rajab, Kamol bazzoz va Abrorxo'ja xatibning kutubxonalari shuhrat qozongan. Bu kutubxonalarda diniy mazmundagi qo'lyozma kitoblar bilan bir qatorda fors shoirlarining va boshqa mualliflarning she'riy to'plamlari, tarixiy mavzudagi qo'lyozmalar mavjud edi. XIX asrda Xiva xonligi hududida anchagina madrasalar, masjidlar bo'lganligi ma'lum. Ayrim ma'lumotlarga qaraganda, XIX asrning 40 -yillarida Xivada 22 ta madrasa bo'lgan. Eng yirik va boy madrasalar xonlik markazi Xivada edi. Masalan, OllohqulIXon hayot bo'lgan vaqtda madrasa qad ko'targan bo'lib, uning huzurida katta kutubxona tashkil etilgandi, 1835 yilda kutubxona xonning shaxsiy kutubxonasidagi qimmatli adabiyotlar bilan to'ldirildi. Qo'qon xonligining katta shaharlaridagi madrasalar qoshida ham, garchi unchalik qo'lyozmalarga boy bo'lmasada, kutubxonalar bor edi. Toshkentda, XIX asrning ikkinchi yarmida 20 dan ortiq madrasa bo'lgan (Xo'ja Ahror, Baroqxon, Ko'kaldosh va boshqalar), A. A. Semyonovning tasvirlashicha, madrasalarning kutubxonalarida o'quv va amaliy-huquqiy mazmundagi arabcha qo'lyozmalar saqlangan.

Qo'qon xonligiga qarashli boshqa shaharlarning madrasalari ham bulardan qolishmagan. Andijonda 42 ta, Qo'qonda 36 ta madrasa bo'lgan. Qo'qondagi Ko'rxona masjidida saqlanayotgan qo'lyozmalar ancha qiziqarli, ularda Jo'ji ulusining ichki tuzilishi to'g'risida, Buxoro xonligidagi qabilalar haqida yozilgan tarixiy asarlar mavjud edi. Diniy mazmundagi adabiyotlar, xususan, Naqshbandiya tariqatining eng buyuk vakillari biografiyasi, Xo'ja Ahrorning qarindosh-urug'lari, nabiralari, vorislari biografiyalari keltirilgan kitoblar mashhur edi. «Bu yerda taqdim etilgan Muhammad Hoshimning asari,- deb yozadi A.Z. Validov,-o'ninchi asrning boshlaridan to o'n birinchi asrning ikkinchi choragigacha bo'lgan davrni qamrab oladi va o'sha davrdagi faqat so'fizmning o'rganish uchun emas, shu bilan birga Shayboniylar va dastlabki Ashtarxoniylar hukmronlik qilgan davrdagi Movarounnahrning siyosiy tarixini

o'rganish uchun ham manba bo'lib xizmat qiladi».XIX asr oxiri XX asrning boshlarida bir qancha qimmatli va qiziqarli qo'lyozma asarlar Buxoro amirligi, Xiva xonligi va Turkiston o'lkasi hududidagi madrasalar qoshidagi kutubxonalarda saqlanayotganligini aytib o'tish kerak. Bu kutubxonalarga musulmon ruhoniylari, xonliklar ma'muriyati va podsho amaldorlari tomonidan alohida e'tibor bilan qaralgan, chunki hukmron sinflar madrasalar orqali o'z mafkuralari targ'ibotchilarini, o'z sinflari manfaatini himoya qiluvchilarni tarbiyalar edilar. Shuning uchun ham aynan shu madrasalar huzuridagi kutubxonalarda qimmatli qo'lyozmalar saglanib qolganligi bejiz emas. V.V.Bartold 1902 yilda Qo'qonda bo'lgan vaqtida bunday deb yozgan edi: «Shaharda men topishim mumkin bo'lgan ma'lum darajada nodir kitoblar va qo'lyozmalar Ma'dalIXon madrasasida to'plangan edi». U mazkur kutubxona qo'lyozmalarini diqqat bilan ko'zdan kechirar ekan, Osiyo muzeyi uchun iloji boricha ko'proq qo'lyozmalarni xarid qilishga harakat qildi, lekin narxi yuqori bo'lganligi uchun bunda muvaffaq bo'la olmadi.Madrasalar huzuridagi sharq qo'lyozmalari saqlanayotgan kutubxonalarning ahvoli haqida o'sha vaqtda, ya'ni 1913 yilda Buxoroga va O'rta Osiyoning boshqa shaharlariga tashrif buyurgan hindistonlik olim va sayohatchi Abdurauf hikoya qilgan. Uning ma'lumot berishicha, Buxoroda 200 ga yaqin madrasa bo'lib, ular uch toifaga bo'linadi: oliy, o'rta va quyi madrasalar. Deyarli barcha madrasalar o'z kutubxonasiga ega, ulardagi qo'lyozma boyligi vaqf va boshga daromadlarning ahvoliga bog'liq. U vaqf daromadlari bilan yaxshi ta'min etilgan 11 ta katta kutubxonani ko'rsatib o'tadi. Bu kutubxonalarda o'sha vaqtda mavjud bo'lgan barcha kitoblar to'plangan edi, kutubxonalar yangi chiqayotgan kitoblar va qo'lyozmalarni sotib olish uchun 40000 tanga miqdoridagi muayyan vaqf mablag'ini olganlar. Abdurauf ayrim kutubxonalarning tanazzulga uchraganligini, ularning kitoblari xizmatchilar va boshqa kishilar tomonidan talon -taroj qilinganini qayd qilib o'tgan.

Kutubxonalarda o'sha yillarda qimmmatli sharq qo'lyozmalari bor bo'lganligini rus olimlari ularni jon deb sotib olganligi ham dalolat berib turibdi. Masalan, sharqshunos V. A. Ivanov 1915 yilda O'rta Osiyoga kelgan bo'lib, Buxoro madrasalarining vaqflarga qarashli kutubxonalaridan arab, fors, turkiy tillardagi ko'pgina sharq

qo'lyozmalarini sotib olgan. Bu sotib olingan narsalar 1057 ta qo'lyozmadan iborat Buxoro kolleksiyasini tashkil etgan. O'zbekiston hududida XIX asrning ikkinchi yarmi XX asrning boshlarida, ayniqsa, Buxoro, Farg'ona, Toshkentda xususiy qo'lyozma kolleksiyalariva fondlariko'p bo'lgan. Xususiy qo'lyozma fondlari va kolleksiyalari uchun xos bo'lgan narsa shu ediki, ulardan dunyoviy mazmundagi adabiyotlar ko'pchilikni tashkil etardi. Tarix, fikh, falsafaga doir qo'lyozma asarlar, turli she'riy to'plamlar asosiy qismni tashkil etgan. Qo'lyozmalar kolleksiyasini tashkil etuvchi har bir kishi uni o'z shaxsiy manfaatlaridan kelib chiqib to'ldirgan, kitoblar va qo'lyozmalarni tanlashda nuqul subyektiv omil birinchi o'rinda turgan. Xususiy qo'lyozma kolleksiyasining eng ko'p qismi Buxoro amirligi hududiga to'g'ri keladi. Bunga sabab, amirlikda ma'rifatli kishilar ko'pchilikni tashkil etgan, ko'pgina kutubxonalar ancha ilgari vaqtda tashkil etilgan, avloddan-avlodga o'tib kelgan. Odatda beklar, qozilar, mullalar va saroydagi amaldorlar bu yerga yaqin turuvchi shaxslar va ruhoniylar eng yaxshi qo'lyozma kolleksiyalariga ega bo'lishgan. Hisor shahrida istiqomat qiluvchi kutubxonashunos, nodir qo'lyozmalar ishqibozi Qushbegi Ostanaquli sharq qo'lyozmalarining ancha qiziqarli kolleksiyalariga ega bo'lganligi ma'lum. U Hisor tarixi va sharqiy Buxoro tarixiga doir ko'plab qo'lyozma asarlarni to'plagan. Uning qo'lyozma kolleksiyalarida hatto papirus qog'oziga yozilgan qo'lyozmalar ham bo'lgan. Ostanaqulining vafotidan keyin bu qimmatbaho kolleksiya amirning kutubxonasiga topshirilgan. Qarshi shahridagi mulla Najmiddin kutubxonasida ancha qimmatli sharq qo'lyozmalari bo'lgan. Buyerdagi deyarli barcha asarlar Alisher Navoiy va Husayn Boyqaroning zamondoshi mulla Husayn Koshifiyga qarashli edi. Eski arab qo'lyozmalari, she'riy to'plamlar, chig'atoy shoiri Lutfiyning she'riy to'plamlari, mashhur shoir Sayyodning «Eron shohlari tarixi» asari, Alisher Navoiyning asarlari mavjud edi. Astronomiya, fikh, ilohiyot bo'yicha fors tilidagi qo'lyozmalar soni anchagina bo'lib, ularning ko'pchiligi juda sifatli qog'ozlarga atoqli hattotlar tomonidan ko'chirilgan edi.

Buxoroda yashagan shayx Yahyo xoja Sadurga qarashli sharq qo'lyozmalari kolleksiyasi diqqatga sazovordir. Bu yerda Abdullaxon Shayboniy davridan buyon Jo'ybor shayxlari tarixi bo'yicha qo'lyozmalar, Muhammad Islomxo'ja Jo'yboriyning Abdullaxon, uning qarindoshlari va Ashtarxoniylar sulolasininig dastlabki vakillari bo'lgan boshqa shaxslar bilan olib borgan yozishmalari va tarjimai holi taqdim etilgan edi, Yozishma Jo'yboriy shayxlar xonlarga qanday ta'sir ko'rsatganligi va ular hokimiyatning ashtarxoniylar qo'liga o'tishida qanday rol o'ynaganligini aniqlash uchun qimmatli manba hisoblanadi. Kolleksiyada Ibn Sinoning «Tib qonunlari» asarivaboshqa qo'lyozmalarbor edi. Qadimshunos va sharqshunos V.L. Vyatkin mazkur kolleksiyadagi qo'lyozma asarlarning qimmatini ma'lum qilgan edi. «Agar pul to'plasm-deb yozgan edi u, bahorda Buxoroga bormoqchiman va u yerda Jo'yborlarni qidirib topaman, ularning kitobparvarligini ilgari ham eshitgan edim».

Buxoroning qozikaloni Burhoniddinning kutubxonasi ancha qiziqarli. Ayniqsa, unda tarixiy asarlar ko'p bo'lib, ular orasida Chingizxon va uning avlodlari tarixi, Boburning Ubaydullaxon bilan kurashi tarixiga doir va boshqa asarlar mavjud bo'lgan..

Sobiq Qo'qon xonligi hududida Yunusxon dodho Muhamedovning kitoblar kolleksiyasi qimmatli asarlari bilan ajralib turgan. Unda chig'atoy, fors, arab, turkiy va boshqa tillardagi nasriy va nazmiy asarlardan iborat qadimgi qo'lyozmalar to'plangan. Bu yerda Qo'qon xonligi tarixi, Badaxshondagi 1657-1809 yillarda bo'lib o'tgan voqealar va shaxslar tarixiga, 1703 yilgacha bo'lgan Qashg'ar xojalarining tarixiga doir asarlar qo'yilgan edi. Ayrim qo'lyozmalar qo'qonlik xonlar, shayxlarning hayoti va faoliyatini yoritib beradi. Kolleksiya farg'onalik shoir Sa'diy, Chig'atoy shoiri Lutfiy va boshqalarning turli she'riy to'plamlariga boy edi. Lug'atlar ham topilardi, xususan chig'atoy - fors lug'ati qiziqarli bo'lib, u mulla Yoqub Changiy tomonidan Hindistonda Avrangzeb (1659-1707) davrida tuzilgan, undagi anchagina qo'lyozmalar diniy va tasavvufiy mazmundagi asarlardan iborat edi. Qo'qonda V. V. Bartoldning shogirdi, sharqshunos va etnograf M. V. Gavrilov kichikroq bo'lsa ham, ancha qiziqarli qo'lyozmalar majmuiga ega bo'lgan. U Qo'qonlik Xudoyorxon podsholigi (1845-1858) davri tarixi bo'yicha

Abdulg'affor tomonidan yozilgan she'riy asar, Amin Ahmad Roziyning «Yetti iqlim», Mirxondning «Tozalik bog'i» va boshqa asarlarini to'plagan. Marg'ilonda Ibrohimxo'ja Muhammadxo'jayevning kitob to'plamlari orasida Xondamirning asarlari, Mirza Muhammad Qosim al -Husaynning qalamiga mansub asarlar, Ubaydullaxon saroyidagi shoirlar va xonning o'zi ijod qilgan she'riy to'plamlar uchraydi.

Farg'ona viloyati boshqarmasining tarjimoni bo'lib ishlagan Y. K. Kazbekov ham bir qancha qo'lyozmalarga sohiblik qilgan. Unda 1886 yilda yozilgan «Qo'qon xonligi tarixi», shu nomdagi yana bir asardan parchalar, Xo'ja Ahrorning Abu Said va Abdurahmon Jomiy she'rlariga sharhlari. Jamol Qarshiy va boshqalarning asarlari jamlangan edi. Uning kitoblari orasida Xudoyorxon davriga taalluqli anchagina rasmiy hujjatlar ham topilgan.

Andijonda boshqa xususiy qo'lyozmalar orasida mingtepalik eshon Muhammad Ali Sobirovning qo'lyozma fondi diqqatni tortadi, bu kishi Dukchi eshon nomi bilan mashhur bo'lgan. Professor V. A. Jukovskiyning fikriga ko'ra, bu to'plamlar «so'fizm tarixi va musulmon sektalari tarixiga qiziqish uyg'otadi». Andijonda 1898 yilda bo'lgan qo'zg'olon bostirilgandan keyin eshonning kutubxonasi musodara qilingan va uning bir qismi N. P. Ostroumovning iltimosi bilan Turkiston arxeologiya ishqibozlari to'garagiga berilgan, keyinchalik 194 ta qo'lyozma Turkiston xalq kutubxonasiga keltirilgan va bu bilan YE. F. Kal hali hayotligi vaqtidayoq sharq qo'lyozmalari fondi yaxshigina to'ldirilgan. Bu yerda Farididdin Attor asarlari, kasonlik shayx Mahmud Azimiyning (1542 yilda vafot etgan) tarjimai holi, O'tamish hojining «Chingiznoma», G'iyosiddin Alining asarlari bor edi, ular bilan 1902- yilda V.V. Bertoldham qiziqqan. Tarixiy manbalarning guvohlik berishicha, xususiy qo'lyozma fondlari Samarqand, Toshkent, O'sh, Namangan va boshqa shaharlarda ham mavjud bo'lib, bu joylar sobiq Qo'qon xonligiga qarardi.

Qadimshunos va tarixchi V. L. Vyatkin sharq qo'lyozmalaridan iborat qiziqarli kolleksiyaga ega edi. U Markaziy Osiyoda ishlagan davrida 190 jilddan iborat durustgina qo'lyozmalarni (asosan inqilobdan oldingi davrga taalluqli) to'plashga

muvaffaq bo'lgan. Tarixiy- geografik, tarixiy-diniy mazmundagi qo'lyozmalar uning kolleksiyasidan ancha keng o'rin olgan. Ulardadarveshlik harakatibatafsilyoritilgan, darveshliknazariyasirahbarlarining qarashlariaksetgan. Qo'lyozmalarining yozilish vaqtiga kelsak, ular shayboniylar davriga to'g'ri keladi va shu davrni ancha to'liq aks ettiradi. Qo'lyozmalar orasida XIV asrning mashhur tarixchilari qalamiga mansub asarlar, xususan, Mahmud G'ijduvoniyning shayx Kamoliddin Xorazmiy hayotining tasviriga bag'ishlangan «Mitfax ut-talibin» (Intiluvchilar uchun kalit) asarining ko'chirilgan nusxasi, balxlik Abdulloning «Zubdat ul-asar» (Hikoya qilish qaymog'i) nomli qo'lyozmasi bo'lgan. Bu o'sha vaqtda umumiy tarixga doir o'zbek tilida bitilgan dastlabki asarlardan biri edi. Qo'lyozmada Muhammad Shayboniynon va uning vorislaridan Suyun Hoji voqealari bilan bog'liq manbalar o'z ifodasini topgan. V.L.VyatkinningkolleksiyasigaV.V. Bartold hamkatta qiziqishbilan qaragan. 1902 yilda Samarqandda bo'lgan vaqtida qo'lyozmalar bilan tanishib chiqadi, ular ajoyib miniatyuralar bilan bezatib ko'chirilgan edi. Boshqa qo'lyozmalar orasida tarixchi at Tabariyning asarlarini, Sa'diyning she'riy to'plami va boshqalarni ko'rish mumkin. 1902 yilda «Turkestanskiye Vedomosti» gazetasi Muhiddinxo'janing butun qo'lyozmalarini Turkiston xalq kutubxonasiga sotib olishga da'vat qilib chiqdi, lekin birorta ham qo'lyozma sotib olinmadi.

Toshkentlik Boqijon boyning to'plagan qo'lyozmalari orasida tarixga doir asarlar ancha qiziqarli edi. U XVIII asrdagi chig'atoylik Ismoilxon (1670-1682) ning ko'rsatmasi bilan Mirza Shomahmud Churas tomonidan tuzilgan Qoshqariyaning tarixiga doir nusxaga ega edi. Ko'pgina tarixiy qo'lyozmalar rasmlar bilan bezatilgandi, masalan, Amir Temurning harbiy yurishlari to'g'risidagi qo'lyozma 12 ta ajoyib miniatyura bilan ziynatlangan. Ularda 1374-1382 va 1387 yillarda Eronga qilingan yurishlar, Turkiya, Misrda olib borilgan urushlar, Temurning o'g'li Jahongirning nikoh to'yi aks ettirilgandi. Bukolleksiya qo'lyozmalaribilan 1916 yildaV. V. Bartold ham qiziqqan.

Sobiq Shahrisabz hukmdori, general mayor Jo'rabekning Toshkentda sharq qo'lyozmalari kolleksiyasi bo'lgan. XIX asrning oxirlarida

unda, A.A. Semyonovning fikricha, bilimlarning turli sohalariga doir 60 dan ortiq qo'lyozma bor edi. 1906 yilda Jo'rabek o'ldirilgandan keyin qo'lyozmalar uzoq vaqt qarovsiz yotgan, ishdan chiqqan va o'g'irlab ketilgan. MahmudbekValining«Sirlar dengizi» asaridastlabkiuch qisminingbirdan-birmashhurnusxasi hamyo'qotilgan. 1912 yilda qo'lyozmaning yarim -yortisi saqlanib qolgan bo'lib, V.V.Bartoldning tashabbusi va A.A.Semyonovning ishtirokida ular Jo'rabekning Qorasuvdagi (Toshkent) uyidan olib ketilgan. Bu qo'lyozmalarning shundan keyingi taqdiri bunday bo'lgan: Oktabr to'ntarishidan keyin bu kolleksiya Toshkent Sharqshunoslik instituti tomonidan sotib olinib, so'ngra SAGU (hozirgi O'zMU Sharq fakulteti kutubxonasiga keltirilgan, keyinchalik universitetning asosiy kutubxonasi fondiga qo'shib ketgan. 1935 yilda 35 ta qo'lyozma A.A. Semyonov tomonidan tuzilgan tavsifga kiritilgan va e'lon qilingan. Sharq tillarining, xususan, fors-tojiktiliningbilimdonibo'lganA. A. Semyonov (1873-1957) hamanchaboy qo'lyozmalarkolleksiyasigaegaedi. Xizmat taqozosi bilan Turkiston o'lkasida turgan olim 1900 yildan boshlab tez-tez o'lkaning turli joylariga borar, u yerlarda moddiy madaniyat yodgorliklarini tadqiq qilar, ayni vaqtda turli qo'lyozma asarlarni to'plar va o'rganar edi. U asosan 1915-1916 yillarda to'plagan Ismoil qo'lyozmalari hisobiga kolleksiya tuzgan.

Qo'lyozmalarning ko'pchiligi diniy mazmunda bo'lib, nasriy va she'riy asarlardan tashkil topgan. Bu yerda Nosir Xusravning «Barcha diniy kitoblarning onasi», A. Muhammadning «Ishonch qiyofasi», «Haqiqatlar guli», yana Nosir Xusravning «Sayohat kitobi» kabi asarlar bor edi.

A.A. Semyonovshundankeyingiyillardasharq qo'lyozmalarinito'plashnidavomettirdi. Uning hayotining oxirgi yillarida ham shaxsiy kutubxonasida 150 dan ortiq o'zbek, tojik (fors) va arab tillaridagi g'oyat qiziqarli qo'lyozmalar mavjud bo'lib, uni olim o'zining O'rta Osiyodagi o'z ilmiy faoliyati mobaynida o'nlaracha yillar davomida to'plagan edi. A.A. Semyonov vafot etgandan keyin uning kutubxonasi va sharq qo'lyozmalari kolleksiyasi Tojikiston Fanlar akademiyasi Tarix institutiga topshirilgan. Sharqshunos va etnograf N. S. Likoshin, mashhur orientalist N. F.

Petrovskiy, samarqandlik advokat S. A. Lapin, toshkentlik sharqshunos D. Granenskiy va boshqa ko'plab olimlarning ham shaxsiy kutubxonalarida ancha-muncha sharq qo'lyozmalari bo'lgan

Nazorat savollari.

1. XVI–XVIII asrlarda Buxoroda ikkita yirik saroy kutubxonalari xaqida nimalarni bilasiz?
2. Shayboniylar saroyi kutubxonasi xaqida nimalarni bilasiz?
3. Hasan Nisoriyning «Muzakkiri al-axbob» nomli tazkirasi xaqida nimalarni bilasiz?
4. Shayboniylar davrida Movarounnahrda she'riyat va adabiyot, ilm-fan va san'at rivoji xaqida nimalarni bilasiz?

8-Mavzu: XVIII-XIX asrlarda o'zbek xonliklarida kitob savdosi.

Reja:

1. XVIII-XIX asrlarda O'zbek [xonliklarida](#) kitob savdosi
2. O'zbek xonliklaridagi kitob bozorlari
3. Toshkentda kitob savdosi

Tayanch so'z va iboralar

XVIII-XIX asrlarda O'zbek [xonliklarida](#) kitob savdosi, O'zbek xonliklaridagi kitob bozorlari, Toshkentda kitob savdosi

Hozirgi O'zbekiston hududining bir qator shaharlarida ko'p sonli va ba'zida katta -katta kitob bozorlarining bo'lganligi o'lkada kutubxonalar, sharq qo'lyozmalariga ega bo'lgan kolleksiyalar mavjud bo'lganligidan dalolat beradi. Bu kitob bozorlari o'zining chuqur ildizlari bilan uzoq tarIXga borib taqaladi. Biz yuqorida VIII asrdayoq somoniylar davlatida ancha katta kitob bozorlari bo'lganligini qayd etib o'tgan edik. Undan keyingi asrlar Amir Temur va temuriylar, shayboniylar, ashtarxoniylar davrida ham kitoblar bilan savdo qilish to'xtagan emas. Vaqti-vaqti bilan kitob savdosi avj olib, goh tanazzulga uchrab turgan, bunga u yoki bu davlatning umumiy madaniy yuksalishi va hayot-faoliyati ta'sir qilgan.

Ayniqsa, XVIII asrning boshlaridan e'tiboran kitob savdosi keng avj olgan. Markaziy Osiyoda kitob savdosi bo'lmaydigan shaharlarni topish amri mahol edi. Faqat Yettisuv va Zakaspiy viloyatlarida kitob savdosi aytarli yo'lga qo'yilmagan. Buxoro shahri kitob bozorlarining ko'pligi bilan azaldan tanilib kelgan. Samarqandda ham, Farg'onada ham, Qarshida ham, boshqa shaharlarda ham bunchalik keng kitob bozorlari yo'q edi. Faqat Samarqand Temur va temuriylar davrida kitob bozorlarining ko'pligi jihatidan Buxoroga yaqinlashib olgan. O'sha vaqtlarda shahar siyosiy va madaniy jihatdan gullab -yashnadi, adabiyot, fan va san'at ravnaq topdi. Katta kitob bozorlarida hamisha qo'lyozmalar va bosma nashrlarni sotadigan maxsus qatorlar (rastayi kitob furushon) bo'lgan. Ana shu kitob rastalarida badiiy jihatdan yaxshi bezatilgan va miniatyura rasmlari bilan ziynatlangan eski qo'lyozmalarni, xilma-xil mazmundagi kitoblarni, Yaqin va O'rta sharqdagi turli mamlakatlardan olib kelingan asarlarni topish mumkin edi.

XIX asrdagi kitob bozorlari haqidagi ma'lumotlarni biz chet el yozuvchilari va sayohatchilarining, rus sharqshunos olimlari va O'rta Osiyo davlatlariga tashrif buyurgan boshqa shaxslarning esdaliklaridan bilib olamiz. Masalan, 1812-1813 yillarda O'rta Osiyo bo'ylab sayohat qilgan Mir Izzatullaning yozishicha, Buxoro shahrining markazida savdo inshootlari tevaragida ko'pgina kitobfurushlar savdo qilishgan ekan. Bu kitob bozorida savdo haqida venger sayohatchisi A. Vamberi ham hikoya ham qilgan. U O'rta Osiyoni Chor Rossiyasi bosib olishi arafasida bu yerda bo'lgan vaqtida maxsus kitob bozorlarini borib ko'rgan, bunday bozorlarning birida 26 ta do'koncha borligini hisoblab chiqqan. Kitoblarni ulgurji sotish karvonsaroylarning bevosita o'zida amalga oshirilgan. XIX asrning oxirida Toshkentdan tashqari Turkistondagi birorta ham shaharda yEvropacha tipdagi kitob do'koni bo'lmagan. Biroq, hatto general-gubernator poytaxtidagi Shvarsning kitob do'konchasidan turli eski-tuski kitoblarni xarid qilish mumkinligini «Toshkentda kitob savdosi» maqolasining muallifi ma'lum qilgan edi.

Kitob savdosining keng avj olganligi qo'lyozmalarni ko'chirish sohasini ancha jonlantirdi, deb aytish mumkin. Turkistonda xizmat qilgan shtab maslahatchisi Bekchurin Xo'jandning madaniy

hayotini tasvirlar ekan, «mahalliy madrasalarda qoʻlyozma kitoblarni koʻchirish keng yoʻlga qoʻyilgan edi», deb yozadi. Uning taʼkidlashicha, sotish uchun qoʻlyozmalarning koʻpchiligi Buxorodan va Turkistonning boshqa shaharlaridan olib kelingan. Kitoblarni koʻchirib yozish sohasi ancha yuqori edi: koʻchiruvchilarning qogʻozga koʻchirilgan 16 sahifali matnning bahosi xatlarning chiroyli boʻlishiga qarab 50 tiyindan bir soʻmgacha turardi. Bekchurinning fikricha, qoʻlyozmalar koʻpgina xatolar bilan koʻchirilgan. Buning ustiga bu yerda yaxshi qogʻoz navlari yoʻq. Qoʻqonda ishlab chiqariladigan «jondori» qogʻozi bilan «Nim kabobi» qogʻozi dagʻal va nosilliq edi. XIX asrning ikkinchi yarmida oʻzbek adabiyoti tarixidagi katta voqea kitob chop etishning paydo boʻlishidir. Natijada kitob bozorlarida toshbosmada chop etilgan kitoblar ham sotiladigan boʻldi. Maʼlumki, Markaziy Osiyo bosib olinmasdan oldin bu yerda bosmaxonalar boʻlmagandi, mahalliy kitob nashr etishning yuzaga kelishi oʻlkadagi iqtisodiy va madaniy oʻzgarishlarning natijasidir. Dastlabki bosmaxona bu yerda 1868 yilda Turkiston harbiy okrug shtabi huzurida ochildi. Oʻsha yili unda chop etilgan dastlabki asar rus olimi N.A. Seversevning kitobi boʻldi, keyin rus va mahalliy tillarda kitoblar hamda gazetalar bosila boshladi. Shundan keyingi yillarda oʻlkada bir qator davlat va xususiy bosmaxonalar paydo boʻldi. Markaziy Osiyoda keng tarqalgan, ancha arzon va texnik jihatdan oddiy boʻlgan usul- kitob bosishning litografiya (toshbosma) usuli boʻldi. 1874 yilda Xiva xoni Sayyid Muhammad Rahimxon II saroyida birinchi toshbosma bosmaxonasi ochildi. Dastlabki kitob bosuvchi Xorazmda tugʻilib oʻsgan yosh turkman yigiti Otajon Abdalov boʻldi. U 1873 yildan boshlab rus maktabida oʻqidi, 1874-1878 yillarda Xiva xoni tomonidan ishlashga taklif qilingan eronlik Ibrohim Sultondan toshbosmada kitob bosish ishlarini oʻrgandi. Ibrohim Sulton tomonidan tuzilgan «1871 yil taqvimi» oʻzbek tilida chop etilgan deyarli birdan-bir bosma nashr boʻldi, 1872- yilda u qaytadan bosildi. Oʻzbek bosma nashrining bu nodir yodgorligi Alisher Navoiy nomidagi Oʻzbekiston Milliy kutubxonasida saqlanmoqda.

Toshbosma usulida nashr etilgan adabiyotlar nihoyatda xilma-xil boʻlib, ularning aksariyat qismi diniy mazmundagi kitoblardan

iborat edi. Toshkentda o'zbek tilida bosilgan dastlabki toshbosma usulidagi kitob XVIII asrning taniqli o'zbek tasavvufchi shoiri So'fi Olloyorning «Kitob sabot ul-ojizin» (Ojizlarning qat'iyati) asari edi. Xivadagi toshbosmada 1880 -yilda Alisher Navoiyning mashhur «Xamsa» asari chop etildi. Ana shu yillarda Munis Xorazmiyning «Devoni Munis» va «Devoni Rojii» asarlari va boshqa bir qator kitoblar dunyo yuzini ko'rdi. Bu kitoblar sotuvga chiqarilmasdan xonning yaqinlari, tashrif buyurgan elchilar va savdogarlar o'rtasida tarqatildi. XIX asr oxiri XX asrning boshlarida Toshkentda ham toshbosma usulida kitoblar nashr etish birmuncha avj oldi, bu ish bilan kamida yettita bosmaxona shug'ullandi. Ana shunday toshbosma korxonalaridan biri va eng kattasi 1907 yilda ochilgan G'ulom Hasan Orifjonov bosmaxonasi bo'ldi. Dastlabki yillarda asosan, tasavvufiy adabiyotlar bosilgan. Shuni ham aytish kerakki, XX asrning boshlarida sharqning mumtoz badiiy adabiyoti vakillarining asarlari kamroq bosilardi. Shunga qaramasdan mahalliy tillarda bosma asarlarning paydo bo'lishi o'lkaning madaniy taraqqiyotida olg'a tashlangan katta odim edi.

Turkiston o'lkasida noshirchilik kitob bozorining o'zgarishiga jiddiy ta'sir qildi. Qo'lyozma asarlar birmuncha kamaydi, lekin shunga qaramay ular kitob bozorida asosiy manbalardan biri bo'lib qolaverdi. Kitob bozorlariga qo'lyozmalar xususiy kutubxonalardan kelib tushar, ayniqsa, ularning egalari vafot etgandan keyin shunday bo'lardi. Bunday vorissiz qolgan kutubxonalar yoki ularning nodon vorislari qo'lyozmalarni olib-sotarlarga arzimagan pulga sotib ketishardi. Anchagina qo'lyozma asarlar Turkiya, Eron va Qozon, Hindistondan (Bombey) kelib turardi. Qo'lyozmalarni xarid qiluvchilar asosan mahalliy aholi orasidan chiqqan bilimdon kishilar, kelgindi rus olimlari va boshqa kishilar bo'lgan. Xorijlik olib-sotarlar-antikvar firmalarning agentlari, xususan, afg'onlar, eroniylar va armanlar ko'plab kitoblarni xarid qilishardi. Ular Buxoroda va O'rta Osiyoning boshqa shaharlarida uzoq vaqt yashab, ko'proq qimmatbaho, miniatyura rasmlar bilan bezatilgan qo'lyozmalarni xarid qilishar, vatanlariga qaytib borganlaridan keyin ularni ancha yuqori narxlarda sotishardi. Qo'lyozmalarni nafaqat xususiy shaxslar, shu bilan birga ko'pincha kutubxonalar ham sotib olardi. XIX asrning

oxiri XX asrning boshlarida Markaziy Osiyo gaxorijiy olimlari tez-tez kelib turishgan.

Ular ni ilmiy jamiyatlar Sharq qo'lyozmalarini xarid qilish uchun yuborishgan. 1902 yilda V. L. Vyatkin afsuslanib bunday deb yozgan edi: «Qo'lyozmalar tobora kamayib bormoqda ularni xorijiy kutubxonalar va shaxslar uchun xarid qilishmoqda». V. L. Vyatkin eski qo'lyozmalarni rus olimlari ham, O'rta Osiyo xalqlari yozma yodgorliklarini mahalliy qadrllovchilar va ishqibozlari ham muhofaza qilish va qidirib topish sohasidagi ishlarni keng avj oldirib yuborishlarini qattiq turib talab qilgan. Rossiya Akademiyasi, O'rta Osiyo muzeyining direktori K. G. Zaleman ham bu qo'lyozmalarni yaqin kelgusida har xil xorijiy olib sotarlar tomonidan olib ketilishi mumkin, hozircha ular o'zlarining agentlari orqali miniatyurali qo'lyozmalarni sotib olmoqdalar, deb ta'kidlagan edi.

Nazorat savollari:

1. XVIII-XIX asrlarda O'zbek [xonliklarida](#) kitob savdosi xaqida nimalarni bilasiz?
2. O'zbek xonliklaridagi kitob bozorlarixaqida nimalarni bilasiz?
3. Toshkentda kitob savdosixaqida nimalarni bilasiz?

9-mavzu: Sharq qo'lyozma kitoblarini to'plash va saqlashda Turkistondagi mahalliy muassasalar hamda olimlarning ro'li.

Reja:

1. XIX asrning oxirlarida qo'lyozma kitob kolleksiyalari. Toshkentdagi Turkiston o'qituvchilar seminariyasi kichikroq sharq qo'lyozmalari to'plami.
2. Jamoat kutubxonalari
3. Sharq qo'lyozma kitoblarini to'plash va saqlash
4. Samarqand shahridagi 1907-yilda ochilgan va musulmon kutubxona – qiroatxonasi. Registondagi Mirzo Ulug'bek masjidi binosida joylashgan kutubxona.

Tayanch so'z va iboralar

Sharq qo'lyozma kitoblarini to'plash va saqlashda Turkistondagi mahalliy muassasalar va olimlarning ro'li. XIX asrning oxirlarida qo'lyozma kitob kolleksiyalari, jamoat kutubxonlari. Samarqand shahridagi 1907-yilda ochilgan va musulmon kutubxona – qiroatxonasi. Registondagi Mirzo Ulug'bek masjidi binosida joylashgan kutubxona

XIX asrning oxirlarida qo'lyozma kitob kolleksiyalari asosan ayrim jamoat kutubxonalari huzurida shakllandi. Masalan, Toshkentdagi Turkiston o'qituvchilar seminariyasi kichikroq sharq qo'lyozmalari to'plamiga ega edi. Samarqand shahridagi 1907-yilda ochilgan va musulmon kutubxona - qiroatxonasida ham birmuncha miqdorda sharq qo'lyozmalari bo'lgan. Mazkur kutubxona-qiroatxona mahalliy aholining xayriya mablag'lari hisobiga tashkil etilgan bo'lib, Registondagi Mirzo Ulug'bek masjidi binosida joylashgan. 1901-yilda sharqshunolar jamiyatining Toshkent bo'limi vujudga keldi va o'zining kutubxonasiga ega bo'ldi. Sharq qo'lyozmalarini aniqlash va o'rganishda Turkiston xalq kutubxonasi katta rol o'ynadi, bu kutubxona Toshkentda 1870 yilda ochilgan. Dastlab bu kutubxonada sharq qo'lyozmalari borligi, Parijdagi Sharq tillari maktabining professori K. Uifalvi de Meza Kavej tomonidan eslatib o'tiladi. U Turkiston bo'ylab etnografik va arxeologik sayohat uyushtirib, Turkiston xalq kutubxonasida ham bo'lgan. Turkistondagi rus ziyolilaridan birinchi bo'lib D. Gramenitskiy sharq qo'lyozmalarni to'plash va saqlash to'g'risida taklif kiritgan. U Turkiston kutubxonasini faqat sharq qo'lyozmalari saqlanadigan kutubxonaga aylantirish to'g'risidagi taklifni ilgari surdi, biroq bu reja ma'qullanmadi. Ma'lumki, kutubxona tashkil topgan vaqtdan boshlab dastlabki o'n besh yil mobaynida o'lkaning harbiy ma'muriyati tomonidan Markaziy Osiyo hududida 1871-1876 yillarda to'plangan qo'lyozmalar kutubxonaga kelib tushmagan, balki odatda Sankt-Peterburgga yuborib turilgan. Kutubxonaning sharq qo'lyozmalarini qidirib topish va xarid qilish sohasidagi ishlari tasodifiy xususiyatga ega edi, shuning uchun ham qo'lyozma kitoblar nihoyatda sekinlik bilan to'planib borayotgan edi. Kutubxonadagi sharq qo'lyozmalarining dastlabki katalogini A.L. Kun tuzgan bo'lib, u jami

57 ta raqamni qamrab olgan. Qo‘lyozmalarni to‘plash va kutubxonada qo‘lyozmalar kolleksiyasini tashkil etish, keyin sharq kitoblari va qo‘lyozmalari bo‘limini ochish sohasidagi dastlabki qadamlar A.L.Kun nomi bilan bog‘liqdir. A.L. Kun bilan bir qatorda kutubxona uchun qo‘lyozmalar to‘plash bilan sharqshunoslar N.N. Pantusov, S.M. Gramenitskiy YE.F. Kal, Rostil‘avov va boshqalar ham shug‘ullangan.1889 yilda yosh sharqshunos Yevgeniy Fyodorovich Kalning shaxsiy tashabbusi bilan xalq kutubxonasining sharq qo‘lyozmalarini ilmiy jihatdan tasvirlab chiqish tugallandi, u tasvirlash vaqtida CH. Rening yYevropacha saqlashdan iborat mashhur va ancha nufuzli katalogidan foydalandi. YE. F. Kalning katalogi o‘ziga 126 ta turli asarlardan tashkil topgan 87 jildni qamrab olgan, bu esa Turkiston xalq kutubxonasidagi qo‘lyozmalar to‘plamining mazmuni haqida xulosa chiqarish imkonini beradi. Katalogga kiritilgan qo‘lyozmalar asosan Markaziy Osiyo, Eron va Hindiston tarixiga doir bo‘lib, ulardan78 tasi forscha (tojikcha), 19 tasi arabcha va 29 tasi turkiy (o‘zbek) tilidagi qo‘lyozmalar edi.

Turkiston xalq kutubxonasining kolleksiyasi fors tilidagi adabiyotlarga ancha boy bo‘lib, bu yerda eng yangi va o‘rta asrlar tarixiga doir bir qator qimmatli asarlarbor edi. Shular qatorida Alibek Jalol al Islorning«Temur tarixi» (hijriy801 yilgacha), Muhammad Vafo Karmanaviyning 1134 yildan 1170 yilgacha bo‘lgan Movarounnahr tarixi va boshqa asarlar bo‘lgan. Turkiy qo‘lyozmalar orasida Abulg‘ozi Bahodirxonning «Xiva turkmanlari tarixi» (chamasi «Shajarayi turk» asari bo‘lsa kerak, hijriy1071 yilda tuzilgan) asari, Hoji Muhammad Hakimxon To‘raning (1843) yilda yozilgan «Solnoma (tarix)dan parchalar» asari qo‘lyozmalari diqqatga sazovordir. Arab bo‘limi haqida gap borganda, mashhur sharqshunos V. R. G‘oziyning so‘zlariga ko‘ra, undagi fiqh ilmi bo‘yicha risolalar mantiq va grammatika bo‘yicha eng oddiy risolalardan iborat edi.1881-yil 16 sentabrda YE.F.Kal Termizda yurak falajidan to‘satdan vafot etadi, u Buxoro amirligining sharqiy tumanlarida xizmat safarida bo‘lgan vaqtida og‘ir bezgak kasaliga uchragan edi. Uning vafotidan keyin kutubxona qo‘lyozmalarini o‘rganish uzoq vaqtgacha to‘xtatiladi. Qo‘lyozmalarni to‘ldirish sekinlik bilan boradi. Toshkentlik bibliograf, Turkiston xalq kutubxonasiniig birinchi

direktori N. V. Dmitrovskiyning ma'lum qilishicha, 1895 yilda qo'lyozmalar fondida faqat 90 ga yaqin qo'lyozma bo'lib, ular sharq tillarida bo'lgan. 1890 yildan boshlab kutubxonaga sharq qo'lyozmalarining kelib turishi birmuncha jonlandi, bunga o'lkaning boy tabiiy boyliklari va bu yerda yashovchi xalqlarning madaniy merosini o'rganish bilan shug'ullangan rus olimlari, ilmiy jamiyatlar va to'garaklar yordam berdi. Shunisi diqqatga sazovorki, bu ishda Turkiston o'lkasida tug'ilganlar, xususan, samarqandlik qadimgi ashyolar va osori-atiqalarni to'plovchi Mirza Buxarin, toshkentlik kolleksioner Akram Asqarov, buxorolik qadimiy ashyolarni to'plovchi Muhammad Vafo va boshqa ko'plab kishilar faol ishtirok etdilar. YE. F. Kaldan keyin birinchi marta qo'lyozmalar fondlarining sharq qo'lyozmalari bilan to'ldirilishi 1891 yilda sodir bo'ldi. Bu vaqtda kutubxona birinchi o'zbek arxeologi, tangalar va qadimgi ashyolarning mashhur to'plovchisi savdogar Akram Asqarovning merosxo'rlaridan Qur'onning izohli qo'lyozmasini, shoir Mirza Bedilning she'rlar to'plamini, Sayyor Sharifning avliyolar hayotidan hikoya qiluvchi asarini va boshqa bir qator kitoblarni sotib oldi, ularga bor yo'g'i 102 so'm to'landi. 1898 yilda Turkiston o'lkasidagi birinchi o'zbek gazetasining asoschisi va muharriri N. P. Ostroumovning (1846-1930) iltimosiga ko'ra, Turkiston xalq kutubxonasiga mingtepalik eshon Andijon qo'zg'olonning qatl qilingan rahbari Muhammadali Sobirovning (laqabi Dukchi Eshon) shaxsiy kutubxonasidan musodara qilingan 194 ta qo'lyozma topshirildi. V. Bartoldning yozishicha, bu 1880 yillardan buyon qo'lyozma to'plamlariga kelib tushgan jiddiy qo'shimcha edi. Akademik V. V. Bartold bir necha o'n yillar mobaynida Turkiston xalq kutubxonasi bilan mustahkam va do'stona aloqada bo'lib keldi. U Toshkentga bir necha marta kelar ekan, har gal kutubxonaning qo'lyozmalar bo'limi ahvoli bilan qiziqar, qo'lyozmalar to'plash va ularni o'rganish qanday holatda ekanligini so'rab surishtirardi. 1902 yilgi yozgi xizmat safari vaqtida u qo'lyozmalar to'plami bilan batafsil tanishib chiqadi, bu yerda sharq qo'lyozmalarining G'arbiy YEvropadagi eng muhim kataloglari yo'qligini, bularsiz qo'lyozmalarni to'liq tasvirlab bo'lmashligini qayd qiladi. V. V. Bartoldning fikricha, Mingtepadagi singari qo'lyozmalar

to'plamlari kutubxonada ko'proq bo'lishi lozim, buning uchun, olimning ta'kidlashicha, «Agar o'lkada mavjud bo'lgan va hali hech kim tomonidan tadqiq qilinmagan kitob xazinalarini rus fani uchun saqlab qolishni istasak, butun kuch -quvvatimizni sarflamog'imiz zarur».

V. V Bartoldning tavsiyasi bo'yicha Turkiston xalq kutubxonasi general Jo'rabekning qo'lyozmalar to'plamidan Rashiddinning «Jome at-tavorix», Sharafiddin Ali Yazdiyning «Zafarnoma» asari qo'lyozmalarini sotib oldi, ular ajoyib miniatyuralar bilan bezatilgan edi.

V.V.Bartold o'lkada vakolatli shaxslarning yo'qligi tufayli qo'lyozmalarni qidirib topish va sotib olish ishlari muntazam ravishda olib borilmayotganligini ham qayd qilib o'tadi. U vatanparvar olim va ilm-fanga nihoyatda berilgan shaxs sifatida xususiy qo'lyozmalarining bozorda sotilishi va pul olib ishlaydigan agentlar yordamida qimmatli qo'lyozmalar Britaniya muzeyiga xarid qilinishi mumkinligidan tashvishga tushgan. Sharq qo'lyozmalarining chet elga tashib ketilishiga barham berish maqsadida Turkiston xalq kutubxonasidagi qo'lyozmalarni aniqlash va to'plash vazifasini o'z zimmasiga olishni taklif qildi. Uning fikricha, markazga faqat nodir manuskriptlarini yuborish kerak, qolgan narsalarning hammasi Toshkentdagi qo'lyozmalar omborida qoldirilishi lozim deb ta'kidlagan. Shundan keyingi yillardaham V.V.Bartold mamlakatdagi sharq qo'lyozmalarining chet elga tashib ketilishiga yo'l qo'ymaslik uchun har tomonlama intildi. 1929 yilda, vafotidan bir yil oldin, u «Xorazm tarixi bo'yicha yangi manba» nomli asarida qayd qilishicha, Markaziy Osiyodagi hali noma'lum bo'lgan qo'lyozmalar yo Sankt -Peterburg yoki Toshkentda saqlanishi lozim, ularning mamlakatdan olib ketilishiga qarshi turish zarur, ekanligini uqtirib o'tdi. Markaziy Osiyo sharq qo'lyozmalarining yana bir ulkan bilimdoni, ajoyib o'lkashunos V.L.Vyatkin qayd qilib o'tganidek, mahalliy arboblarning mamlakatimiz o'tmishini o'rganishga doir olib borayotgan ishining kam samarali va arziyas darajada to'liq sharq qo'lyozmalari omborining yo'qligi, sharq qo'lyozmalarini to'plashishlarining muntazam olib borilmasligi, mavjud qo'lyozmalar to'plamining nihoyatda kambag'alligidir. Muallif «Buxoro kitob bozori» nomli

maqolasida «kutubxona qo‘lyozmalar sotib olishga deyarli mablag‘ sarflamaydi, shuning uchun uning manuskriptlar to‘plami aslo kutilgan to‘lalikka erisholmaydi», deb yozgan edi. Shu bilan birga, deb ta’kidlaydi u, «o‘lka hududlarida qo‘lyozmalar soni tobora kamayib bormoqda, uni chet el kutubxonalari uchun zo‘r berib sotib olishmoqda, xususiyl shaxslar ham xarid qilishmoqda». Maqola muallifi keyingi o‘n yil ichida juda ko‘p miqdordagi asarlar chet ellarga olib ketilganini, holbuki «ularning saqlanadigan eng mos joyi o‘zimizning kutubxonalar javoni» bo‘lishi lozimligini ko‘rsatib o‘tadi. «Turkistonda barcha mahalliy qo‘lyozmalar to‘planishi lozim va bu yerda sharq instituti ochilgan vaqtda yozma yodgorliklar o‘tmish haqidagi fanning asosini tashkil etadi». Muallif kitoblarning ayovsizlik bilan sotib yuborilishini to‘xtatish zarurligini, rus olimlari, shuningdek, Markaziy Osiyo xalqlari yodgorliklarini qadrllovchi mahalliy kishilar va ishqibozlar qo‘lyozmalarni muhofaza qilish va qidirib topish sohasidagi ishlarni keng avj oldirishlari zarurligini talab qiladi. XX asrning boshlarida ham kutubxonaning qo‘lyozmalar fondi juda sekinlik bilan to‘ldirib borildi. 1904 yilgi kutubxona hisobotiga ko‘ra, unda 500 nusxaga yaqin arab, turkiyl va fors tillaridagi kitoblar bor edi, bu hisobga tosh bosmada bosilgan qo‘lyozmalar ham kirardi (bu vaqtga kelib kutubxonada ularni saralab olish boshlangan edi).

Turkiston xalq kutubxonasining sharq qo‘lyozmalari hisobi bo‘yicha uchinchi katalogi (ro‘yxati) tuzuvchisi AA.Semyonov 1912 yilda bu yerda 231 ta qo‘lyozma borligini hisoblab chiqqan, bulardan 194 tasi 1898 yilgi Andijon qo‘zg‘olonidan keyin kutubxonaga kelib tushgan. Mazkur ro‘yxat e‘lon qilinmagan va O‘zbekiston Fanlar Akademiyasining Sharqshunoslik institutida saqlanadi. Bu vaqtga kelib YE.F. Kal tasvirlab bergan qo‘lyozmalar bilan birgalikda umumiy qo‘lyozmalar soni 318 tani, toshbosma nashrlari bilan birgalikda esa 887 tadan ko‘proqni tashkil etgan. L.A.Semyonov inqilobdan oldingi Turkistonda dastlabki rus sharqshunoslaridan birinchi bo‘lib mahalliy toshbosma nashrlari o‘rganishga kirishdi. U Turkiston xalq kutubxonasining sharq toshbosma va bosma nashrlari ro‘yxatini tuzib chiqqan. Bu qo‘lyozmalar O‘zbekiston FA Sharqshunoslik instituti kutubxonasida saqlanadi. Markaziy Osiyolik taniqli bibliograf va kitobshunos YE. K. Betger qayd qilganidek,

A.A.Semyonovning xizmati shundan iborat bo'ldiki, u sharq kitoblarining qimmatli mahalliy nashrlarini ilmiy muomalaga kiritdi va mahalliy toshbosma nashrlarining bibliografiyasini tuzib chiquvchilardan biri bo'ldi.

Bizga shu narsa ma'lumki, Turkiston xalq kutubxonasi zarur mablag'larning yo'qligi tufayli sharq qo'lyozmalarini qidirib topish va xarid qilish ishlarini rejali ravishda tashkil etolmadi. Mahalliy ma'muriyatning Turkiston xalq kutubxonasiga arzimas darajada mablag' ajratgani va qo'lyozmalar to'plashga e'tiborsizlik bilan qaragani haqida A.A.Semyonov g'azab bilan quyidagilarni yozgan edi: «Bir narsa sira xayoldan ko'tarilmaydi: o'sha vaqtdagi rahbarlarning uzoqni ko'ra bilmasligi aholining qo'lidagi haddan tashqari mo'l-ko'l qo'lyozmalarning sira takrorlanmaydigan imkoniyatidan foydalanib qolishga xalaqit berdi, bu vaqtda Turkistonning barcha shaharlarida qo'lyozmalar to'lib-toshib yotardi, ulardan yoqqanlarini bemalol tanlab olish mumkin edi». Yuqorida aytib o'tganimizdek, sharq qo'lyozma kitoblarini qidirib topish va to'plash bilan ko'p sonli aholi orasidan o'ziga to'q kitob ishqibozlaridindorlar, ma'murlar, savdogarlarning namoyandalari va boshqalar ham shug'ullanishdi. Ba'zan kitoblarni Markaziy Osiyoga G'arbiy YYevropa va boshqa mamlakatlardan kelgan olimlar va sayohatchilar sotib olishardi.

Markaziy Osiyohududidasaqlanibqolganqo'lyozmayodgorliklariminyildanko'proqvaqtmobaynidaO'zbekistonkitobomborlaridanjoyolib keldi, ular turli davrlarga, turli mamlakatlarga va shaharlarga oid ma'naviy boyliklardir. Mahalliy yozma yodgorliklardan tashqari Markaziy Osiyo davlatlarida xorijdan kelgan ko'pgina qo'lyozmalar ham bor edi. «Ulardan ko'plari,-deb yozgan edi akademik A.A.Semyonov, hech qayerda uchramaydigan butunlay nodir qo'lyozmalar yoki faqat adabiyot va tarix sohasida ham mashhur turli mutaxassislar tomonidan ko'chirilgan qo'lyozmalar edi». Ma'lumki, haliPyotrIzamonidanetiboranrusolimlariningsharqqo'lyozmalarigaqiz iqishinamoyonbo'laboshlagan.

Pyotrningkamyobnarsalasaqlanadigankabinetidahamforsvaturkiyyozuvdagibirqatorqo'lyozmalarbo'lgan.

Shundankeyingidavrdasharqqo'lyozmalariniqidiribtopishvato'plashso

hasidagifaoliyatyanadakengaydi. Bu ish Moskvadagi Lazarevskiy instituti ochilishi (1815-1816) vaqtiga kelib sezilarli ravishda jonlandi. Xarkov, Qozon va boshqa shaharlar universitetlari huzuridagi sharq tillari kafedralarida ham bu ish avj oldirildi. Sankt-Peterburg universiteti huzurida Sharq tillari fakultetiga 1855 yilda asos solinishi bilan sharqshunoslik faoliyati kuchaytirildi, bu universitet tez orada rus sharqshunosliginiig markaziga aylandi. Rus sharqshunos olimlari Markaziy Osiyo hududida to'plangan ko'pgina yozma yodgorliklarni bu hududni Chor Rossiyasi bosib olmasdan oldin ham yaxshi bilishardi. Masalan, akademik X. D. Frenning 1845 yilda nashr etilgan asarida 200 dan ortiq Sharq qo'lyozmalarining nomlari keltirib o'tilgan bo'lib, ularning ko'plari tarixiy va geografik mazmundagi qo'lyozmalar, aksariyati O'rta Osiyo hududiga tegishli edi. YYevropadagi kutubxonalar sanab o'tilgan qo'lyozmalarning ayrimlariga ega emasdi, shuning uchun ham olim ilm-fan foydasi yo'lida bunday qo'lyozmalarning asl nusxalarini yoki ularning ko'chirmalarini qidirib topishga da'vat qildi. XIX asrning birinchi yarmida Sharq qo'lyozmalarini qidirib topish va sotib olish bilan shug'ullangan boshqa rus olimlari orasida oriyentalist sayohatchi N. V. Xanikovning (1819-1878) nomi ham mashhurdir. U 1841-1842 yillarda Buxoroda bo'lgan vaqtida ko'p miqdordagi qo'lyozmalarni, shu jumladan, O'rta Osiyodan topilgan qo'lyozmalarni sotib olgan. Keyinchalik bu qo'lyozmalar Sankt-Peterburg xalq kutubxonasiga topshirilgan. Yana bir sharqshunos olim va arxeolog P.L.Lerx O'rta Osiyoda bo'lgan davrida Abu Said Abdal Karimal Somoniyning «Kitob al -asrab» asari qo'lyozmasini va unga doir tasviri, Hofiz Tanishning «Abdullaxonning hijriy 996-yilgacha bo'lgan tarixi» asarini, uning o'tmishdoshlari va boshqalarning 1852 yilda Osiyo muzeyiga topshirilgan asarlarni sotib olgan. XIX asrning o'rtalarida Osiyo muzeyida 4 mingga yaqin sharq qo'lyozmalari saqlanayotgan bo'lib, ular orasida O'rta Osiyodan topilgan qo'lyozmalar ham mavjud edi. XIX asrning ikkinchi yarmida sharq qo'lyozmalarini to'plash va o'rganish uchun yanada kengroq imkoniyatlar ochildi. Sharqshunoslik o'quv yurtlaridan tashqari ilgari mavjud bo'lgan ilmiy va o'quv mavzusidagi Markaziy Osiyo qo'lyozmalariga ma'lum darajada e'tibor bilan qaragan yangi -yangi jamiyatlar vujudga keldi.

Sharq qo'lyozmalarini tashkiliy ravishda to'plash deyarli barcha harbiy ekspeditsiyalar uchun xos edi, ularning tarkibiga sharqshunos mutaxassislar ham kirardi. Turkistonning birinchi general-gubernatori K.P.Kaufman sharqshunos A.L. Kunga yo'llagan maktublaridan birida bunday deb yozgan edi: «Buxoro bilan Samarqand doim musulmon dunyosining olimlari va ma'lumotli kishilari to'plangan joylar hisoblab kelingan va shunday deb hisoblanadi. Bu shaharlarning tarixi shuni ko'rsatadiki, ularda doimo g'oyat muhim sharq qo'lyozmalari ko'p to'plangan. Bu qo'lyozmalarni yoki aqalli ularning ayrim qismlarini qidirib topish ilmu- fan uchun nihoyatda foydali bo'lur edi».

1868-yilda Samarqand egallab olingandan keyin oradan bir yil o'tgach, Xo'ja Ahror masjidida ulkan yodgorlik hisoblangan «Usmon Qur'oni» sotib olindi. Xivaga qilingan 1870 yilgi yurishdan birmuncha vaqt ilgari «Rus geografiya jamiyati» xonlikni o'rganish bo'yicha batafsil yo'riqnoma ishlab chiqqan bo'lib, unda sharq qo'lyozmalarining keng sur'atda to'plashga intilish o'z ifodasini topgan. Dasturning ana shu qismi taniqli oriyentalist mutaxassis T.I.Lerx tomonidan tuzilgan edi, u O'rta Osiyoda bir necha marta bo'lgan, qo'lyozmalarni qo'lga kiritish shart-sharoitlari va imkoniyatlarini, qadimgi va qimmatli qo'lyozmalarni yaxshi bilardi. Xiva yurishi (1873) va Qo'qon yurishi (1875) vaqtlarida Sharq qo'lyozmalarini to'plash va saqlashda g'ayratli va mehnatsevar tadqiqotchi A.L.Kun ancha faollik ko'rsatdi. U 1874 yilgi Shahrisabz ekspeditsiyasining qatnashchisi ham edi. Faqat Xivaga yurish vaqtida u 300 ta qo'lyozma kitoblar to'plaganligi ma'lum. Shundan keyingi yillarda ham A. L. Kun qo'lyozmalarni qidirib topish bilan zo'r berib shug'ullangan. 1890 yilda Osiyo muzeyiga 134 ta sharq qo'lyozmasini topshirgan.

XIX asrning boshlarida O'rta Osiyo hududida endi sharq qo'lyozmalarini aniqlash va to'plashda rus sharqshunos olimlarining ancha katta guruhi ishtirok etdi. Birinchi navbatda atoqli va mashhur rus olimlari, akademik V. V. Bartold, K. G. Zaleman, A. N. Samoylovich, V. A. Ivanov va boshqalarni aytib o'tish kerak. Bu yerda ular o'lka xalqlari madaniy merosini o'rgandilar, yozma yodgorliklarning qanday saqlanishi bilan tanishdilar, hamisha ularning

tashrif buyuradigan joylari davlat saroy kutubxonalari, xususiy qo'lyozmalar kutubxonalari bo'lardi, ular har doim mashhur kitobsevarlar va madaniyat homiylari bilan uchrashardilar, ular orasida mahalliy kishilar ham, uzoq yurtlardan kelgan shaxslar ham bo'lardi. Adabiy manbalarning guvohlik berishicha, faqat Osiyo muzeyining o'zi ana shu olimlardan ko'plab fors-tojik qo'lyozmalarini olgan. V.V.Bartolddan 20 ta qo'lyozma, K. G. Zalemandan 105 ta qo'lyozma, A. Validovdan 16 ta qo'lyozma, V. V. Benyaminovdan 19 ta V.A. Ivanovdan 605 ta qo'lyozma olgan va hokazo. Faqat ana shu besh mutaxassisning o'zi muzey to'plamlarini 765 nusxa qo'lyozma bilan boyitgan. Mahalliy arboblardan, xususan, D. Gramenitskiy, Y. Y. Lutsh, N. N. Pantusov, V. L. Vyatkin, A. A. Semyonov, M. F. Gavrilov va boshqa ko'pgina kishilar zo'r g'ayrat bilan mehnat qildilar. Ulardan ayrimlari Sankt-Peterburg universitetiningsharq tillari fakultetini tamomlashgan. Turkiston o'lkasida xizmatda bo'lgan vaqtida ular Markaziy Osiyo xalqlarining boy tarixi va madaniyatini zo'r e'tibor bilan hormay-tolmay o'rgandilar. Ko'pincha o'lkaning turli joylariga borib, turli yozma asarlarni to'pladilar va o'rgandilar. Ularning bu sohadagi faolligi shak- shubhasiz sezilarli iz qoldirdi.

Rus sharqshunoslarining faoliyatida faqat Rossiya hukmron sinflarining tor xudbinlik manfaatlari uchun emas, balki qo'lyozmalarni saqlab qolishdan chuqur ilmiy manfaatdorlik va ularni ilm-fan mulkiga aylantirishga intilish ustunlik qildi. Bo'lajak sharqshunoslarning ko'plari hali talabalik yillaridayoq O'rta Osiyoning mehnatkash xalqiga nisbatan xayrihohlikni saqlab qoldilar. Mashhur amaldor N.Ushinskiy 1884-yil 28 sentabrda K.P.Pobedonossev nomiga yuborgan xatida bunday deb yozgan edi: «Peterburg universiteti sharq tillari (fakulteti) talabalari va Lazerevskiy institutining talabalari bizning O'rta Osiyo mamlakatlari uchun yaroqsizdir, chunki ular Markaziy Osiyo xalqlari adabiyoti, tarixi va etnografiyasini obyektiv ravishda o'rganadilar va ularga o'z xayrihohliklarini bildiradilar».

Rus sharqshunoslarining sharq qo'lyozmalarini to'plash va saqlash sohasidagi faoliyati ayrim tashabbuskor olimlarning tarqoq kuch-g'ayrat sarflashidan iboratdir, ular podsho hukumatining qo'llab-quvvatlashini sira ko'rgan emaslar. Podsho hukumati bunday degan

edi: «Oʻrta Osiyodagi qadimgi madaniyatni oʻrganish va yodgorliklarni saqlash foydali boʻlish u yoqda tursin, hatto zararlidir». Shungaqaramasdan, oʻzdavriuchunijtimoiyjihatdan muayyankamchiliklarmavjudboʻlganiholdaulartomonidankattaishlarga malgaoshirildi. «Sharqshunos mutaxassislar va havaskorlarning kuch-gʻayrati bilan, deb yozadi V. V. Lunin, Rossiyaning kitob omborlari Markaziy Osiyodan kelib chiqqan koʻpgina yuzlab qoʻlyozmalar bilan boyidi, ularda Oʻrta Osiyoga doir muayyan maʼlumotlar bor edi» «Yarim asrlik faoliyat mobaynida (taxminan 1865 yildan 1917 yilga qadar), - deb yozadi V. V. Lunin, jamoat kutubxonalari va xususiy toʻplamlarda 3 mingdan ortiq sharq qoʻlyozmalari aniqlandi va toʻplandi». Agar inqilobdan oldingisharqshunoslarning kuch-gʻayrati sarflanmaganda koʻpgina qoʻlyozmalar ilm-fan mulkiga aylanmagan boʻlar edi. Qidirib topilgan va sotib olingan sharq qoʻlyozmalarining bir qismi juda kam uchraydigan va nodir qoʻlyozmalar qatoriga kiradi Masalan, «Usmon Qurʼoni», Ibn Miskavayxning «Xalqlar tajribasi», Amir Temurning «Temur tuzuklari», Gʻiyosiddin Alining «Hindistonga yurish kundaligi» va boshqa koʻplab qoʻlyozmalar bor. Markaziy Osiyo xalqlarining tarixi uchun gʻoyat muhim boʻlgan va fan uchun nihoyatda qimmatli boʻlgan katta miqdordagi qoʻlyozma manbalari aniqlandi va oʻrganildi. Bu qoʻlyozmalardan ayrimlari ilmiy muomalaga kiritildi, bunda Oʻrta Osiyo muzeyi, Sankt-Peterburg universiteti kutubxonasi, Turkiston xalq kutubxonasi qoʻlyozma toʻplamlarining eʼlon qilingan tavsiflari va kataloglari muhim ahamiyatga ega boʻldi. Ish olib borish uchun qulay sharoitlar, qoniqarli va doimiy moddiy baza bor boʻlganda, yakka tartibda ishlagan tashabbuskor olimlar va mahalliy havaskorlar, shak shubhasiz bundan ham koʻproq ishlarni amalga oshirgan boʻlardilar.

Nazorat savollari.

1. Sharq qoʻlyozma kitoblarini toʻplash va saqlash xaqida nimalarni bilasiz?
2. Turkistondagi mahalliy muassasalar va olimlar xaqida nimalarni bilasiz?
3. XIX asrning oxirlarida qoʻlyozma kitob kolleksiyalari xaqida nimalarni bilasiz?

4. Jamoat kutubxonlari xaqida nimalarni bilasiz?

10-mavzu:Eng qadimgi sivilizatsiya davlatlarida kutubxonalarning paydo bo'lishi

Reja:

1. Eramizdan oldingi III-ming yilligida Shumerlar sopol taxtachalarda yozuvni ixtiro qilinishi. Yozuvdan o'sha davrdagi Akkad, Ossuriya, Finikiya, Urartu mamlakatlarida foydalanilishi.

2. Eramizdan oldingi XXIV asrda Shumer davlati kuchli markazlashgan monarxiya davlatiga aylangan bo'lib bizgacha sopol taxtachalarga bitilgan yozuvlar yetib kelgan.

3. Shumerlar davridagi Lagash, Larsa, Ura, Umma, Shuruppak, Nippur shahar xarobalaridan boy arxivlar.

Tayanch so'z va iboralar

Eramizdan oldingi III-ming yilligida Shumerlar sopol taxtachalarda yozuvni ixtiro qilinishi. Yozuvdan o'sha davrdagi Akkad, Ossuriya, Finikiya, Urartu mamlakatlarida foydalanilishi. Eramizdan oldingi XXIV asrda Shumer davlati kuchli markazlashgan monarxiya davlatiga aylangan bo'lib bizgacha sopol taxtachalarga bitilgan yozuvlar yetib kelgan. Shumerlar davridagi Lagash, Larsa, Ura, Umma, Shuruppak, Nippur shahar xarobalaridan boy arxivlar. Mesopotamiya, piktografiya, mixxat, Ashshurbanipal kutubxonasi, poema, arxivlar, «Bobil teodisiyasi», Anu, Nergal, Enlil, Ennana, Ea, Nannar, Marduk, Nabu, Borsippa, Sippar, freska, Nineviya, Kuden, Naburion, zikkurat, Gilgamesh poemasi, mixxat, oromiy yozuvi.

Shumer- Janubiy Mesopotamiya (hozirgi Iroqning janubiy qismi) dagi tarixiy viloyat. Mil. av. 3-ming yillik oxirigacha Shumerda shumerlar va qisman sharqiy somiyalar- akkadlar yashagan. Taxminan mil. av. 3-ming yillikda u yerda sinfiy jamiyat va davlat vujudga kelgan. Ilk sulolalar davri (mil. av. 2700—2300) da Shumer shahrida mixxat paydo bo'lgan. Shumer shahridagi quldorlik shahar davlatlari (Uruk, Kish, Ur, Lagash, Akkad va boshqalar) o'rtasida gemonlik uchun kurash avj olgan. Mil. av. 24-asrda Akkad hukmdori Sargon butun Mesopotamiyani o'z qo'l ostida birlashtirgan.

Keyinchalik Shumer Bobil davlati tarkibiga qoʻshib olingan. Eramizdan oldingi III-ming yilligida Shumerlar sopol taxtachalarda yozuvni ixtiro qilishadi, mazkur yozuvdan oʻsha davrdagi Akkad, Ossuriya, Finikiya, Urartu mamlakatlarida foydalanilgan. Eramizdan oldingi XXIV asrda Shumer davlati kuchli markazlashgan monarxiya davlatiga aylangan boʻlib bizgacha sopol taxtachalarga bitilgan yozuvlar yetib kelgan. Shumerlar davridagi Lagash, Larsa, Ura, Umma, Shuruppak, Nippur shahar xarobalaridan boy arxivlar topilgan. Bir necha ming sopol taxtachalar Nippurdan, arxeologlar Lagashdan 20 ming sopol taxtachalarni topishgan, mazkur taxtachalar mazmun jihatidan tizimlashtirilgan.

Er. avv. IV-III ming yilliklarda shumer yozuvi paydo boʻldi. Taxminlarga koʻra bu yozuv shumerlar Mesopotamiyaga kelganga qadar nomaʼlum xalq tomonidan kashf qilingan. Shumerlar bu yozuvni sivilizasiya xizmatiga qoʻydilar. Dastlab shumer yozuvi piktografik shaklda alohida buyumlar, tasvirlar tarzida ifodalangan. Shunday yozuvdan eramizdan avvalgi III ming yillikdan boshlab foydalanilgan. Piktografiya juda sodda boʻlib, haqiqiy yozuv emas edi, u soʻzlarni ifodalamas edi. Sekin-asta u mixxatga aylandi. Mixxatga 600 belgi bor edi. Er. avv. XXIV asrda ilk batafsil yozilgan shumer matnlari paydo boʻldi. Akkad tili janubiy Mesopotamiyada er. avv. III ming yillikning ikkinchi yarmida paydo boʻldi. Shumer va akkad tillari bir-biridan koʻpgina soʻzlarni oʻzlashtirib oldi. Er. avv. III ming yillikning oxirida qadimgi Shumer–akkad lugʻatlari tuzilgan. Shumer yozuvi keyinchalik shumer–akkad yozuvini butun Old Osiyo xalqlari oʻzlashtirib oldilar. Akkad tili Old Osiyo xalqaro diplomatiya tiliga aylandi. Qadimgi Mesopotamiyada loy moʻl-koʻl edi. Loy taxtacha yozuv uchun asosiy manba boʻlib, xizmat qildi. Taxtacha loydan yasaliq tuzlardan kuydirish yoʻli bilan tozalangan. Mesopotamiyada oʻrmon boʻlmaganligi sababli, faqat eng muhim matnlar yozilgan loy taxtachalar (podsho yozuvlari, kutubxonada saqlanishi lozim boʻlgan asarlar) kuydirilgan. Qolgan taxtachalar oftobda quirtirilgan. Odatda, taxtachalar yetti-toʻqqiz sm. uzunlikda boʻlgan. Yozuvlar baʼzida tosh va metall taxtachaga ham yozilgan.

Er.avv. I ming yillikda bobillik va osuriyaliklar yozuv uchun teri va chetdan keltirilgan papirusni ishlata boshlaganlar. Shu vaqtni o'zida Mesopotamiyada yog'ochdan qilingan uzun taxtachaga mum surtib mixxat belgilarini tushirganlar. Er. avv. VII asrdan boshlab oromiy tili va yozuvi kirib kelgan paytda mixxat yozuvlari o'limga yuz tutdi. Bobil va Osuriya madaniyatining eng muhim yutuqlaridan biri kutubxonalar edi. Er. avv. II ming yillikdan boshlab Ur, Nippur shaharlarida adabiy va ilmiy matnlardan iborat ilk kutubxonalar paydo bo'ladi. Qadimgi Sharqning eng mashhur kutubxonasi Ashshurbanipalning (er.avv.669-635 yillar hukmronlik qilgan) Nineviya shahrida to'plangan 30.000taxtachadaniborat kutubxonasi bo'lgan. Loy taxtachalarga podsho annallari, muhim tarixiy voqealar xronikasi, qonunlar to'plami, adabiy asarlar va ilmiy matnlar yozilgan. Ashshurbanipal kutubxonasining alohida ilmiy qimmat shundaki, bu kutubxonada dunyoda birinchi marta kitoblar tizimli to'plangan va ma'lum tartibda joylashtirilgan. Ko'pgina kitoblar bir necha nusxada mavjud. Katta matnlar bir xil hajmdagi loy taxtachalarda bayon qilingan. Shunday matnlar qirqdan yuztagacha taxtachaga yozilgan. Har bir taxtachada undan foydalangandan so'ng o'z o'rnida qaytarish imkonini bergan tartib raqamlari qo'yilgan. Qadimgi Mesopotamiya arxivlar makoni bo'lgan. Engqadimgiarxivlar er.avv. III ming yillikning birinchichoragiga tegishli. Bu davrda arxiv ma'lumotlari yozilgantaxtachalar namlikdan saqlash uchun mumlangan savatlarda saqlangan. Er.avv. XIX asrga oid Ur shahri arxivi maxsus xonada yog'och tokchalarida saqlangan. Er.avv. XVIII asrga oid boy arxivMari podshosi saroyidan, Uruk shahridan er. avv. VIII-VI asrlarga oid 2500 xo'jalik hujjatlari arxivi topilgan. Qadimgi Shumer va keyingi Bobil maktablarida asosan davlat va ibodatxonalar uchun kotiblar tayyorlangan. Maktablar ta'lim va madaniyat o'chog'i bo'lgan. Maktabda asosan shumer tili va adabiyoti o'qitilgan. Yuqori sinf o'quvchilari kelajakda tor mutaxassislashuvga qarab grammatika astronomiya va matematikadan bilim olganlar. O'zini fanga bag'ishlamoqchi bo'lgan o'quvchi bo'lsa huquq, astronomiya,

tibbiyot va matematikani o'rgangan. Maktabda jismoniy jazo keng qo'llanilgan. Mesopotamiya maktablari o'quvchilarining sinf xonasida fanlarni o'rganish uchun loy taxtachalarda yozgan mashq matnlari bizgacha yetib kelgan. Shumer adabiyotiga oid epik asarlar, afsonalar, madhiya, doston, ertak va maqollar to'plami bizgacha yetib kelgan. Shumer shahrini qo'shni qabilalar hujumlari natijasida halokati to'g'risida ma'lumot beradigan asarlar alohida o'rin tutadi. «Ur shahri aholisining falokati motam yig'isi» (er.avv. XX asr oxiri) asarida ayollar, qariyalar va bolalarning ochlikdan qiynalishi, yong'indan qolgan uylarda halok bo'lganlarni tafsilotlari batafsil tavsiflagan. Shumer adabiyotining eng mashhur-namunasi afsonaviy qahramon Gilgamesh to'g'risidagi epik afsonalar to'plamidir. Bu asar akkad tilida qayta ishlangan nusxada to'laroq ko'rinishda Ashshurbanipal kutubxonasidatopilgan.Er.avv. II ming yillik oxirida Bobilda akkad tilida yozilgan falsafiy mavzudagi «ha men donolik ilohini sharaflayman» asari saqlanib qolgan. U aybsiz, mashaqqat chekkan kishining shafqatsiz taqdiri to'g'risida hikoya qiladi. Shu mavzuga yaqin «Bobil teodisiyasi: (so'zma-so'z tarjimai, «xudoni oqlash»)) poemasi er.avv. IX asrda paydo bo'lgan. Uning muallifi podsho saroyida koxin bo'lib xizmat qilgan, Esagil kuni-Ubbib nomli kishi bo'lgan. Asarda bobilliklarning qiziqtirgan diniy-falsafiy g'oyalar o'z aksini topgan. Er.avv X asrga oid «Qul menga bo'ysun» asari hayotga umidsizlik ruhida yozilgan. U xo'jayinning o'z qo'li bilan dialogi tarzida yozilgan. Katta badiiy qiymatga ega bo'lgan Osuriya annallari osur jangchilari bo'lgan begona davlatlar tabiati to'g'risida ritmik tilda yozilgan. [Eng mashhur Osuri](#) asari bu Osuriya podsholarining dono kotibi va maslahatchisi Axikarto'grisidagiqiissadir. Kissa to'liqroq holda suriya tilida saqlanib qolgan. Qadimgi Mesopotamiya mafkuraviy hayotida din hukmron o'rinegallagan.Er.avv. IV-III ming yilliklar chegarasida Shumerda batafsil ishlab chiqilgan, keyinchalik Bobilda o'zlashtirilib, rivojlantirilgan teologik tizim yuzaga keladi. Har bir shumer shahrio'z xudohomiysiga ega bo'lgan. Bundantashqari,umumshumershaharlari sig'ingan xudolar bo'lgan. Bu osmon xudosi Anu, yer xudosi Enlil, suv xudosi Enki yoki Ea kabi

ilohlar tabiat stixiyasi kuchlarini aks ettirganlar. Ko'pincha ular koinot jismiga o'xshatilgan. Har bir xudoga alohida vazifa yuklatilgan. Enlil taqdir xudosi, shaharlar asoschisi hamda motiga va omoch kashfiyotchisi, quyosh xudosi Utu (Akkad mifologiyasida Shamash), Oy xudosi Ninnar, Enlilning o'g'li sevgi va hosildorlik xudosi Innana (Bobil va Osuriya panteonida Ishtar) abadiy hayot, tabiat xudosi Dumuzi (Bobilda-Tammuz) keng tarqalgan. Urush xudosi kasallik va o'lim xudosi Nergal (Marsen) sayyorasiga o'xshatilgan. Bobil bosh xudosi Marduk – Yupiterbilan Nabu (Mardukning o'g'li) donolik, yozuv va hisob xudosi Merkuriy sayyorasiga o'xshatilgan. Xudolardan tashqari, ko'p sonli ezgulik devlariga sig'inilgan. Turli xil kasalliklar sababchisi bo'lgan yovuz devlarni rahmdil qilishga harakatqilganlar. Devlar yarim odam, yarim hayvon tarzida tasvirlanganlar. Odamlar o'zlarini odam boshli, qanotli ho'kiz sifatida ifodalaganlar. Qanotli ulkan haykallar Osuriya podsholari saroylari kirishini qo'riqlaganlar. Shumer va akkadlar u dunyoga ishonganlar. Ularning tasavvurida u dunyo soyalar podsholigi qaysiki, o'liklar ochlik va chanqoqlikdan qiynaladilar. Loy, chang bilan ovqatlanadilar. Shuning uchun marhumlarning bolalari ularga qurbonlik keltirishga majburdirlar. Qadimgi Mesopotamiyada dunyoning ilmiy bilishdama'lumyutuqlarga erishildi. Bobilda ayniqsa, matematika fanlari amaliy maqsadlar uchun yuzaga kelib, yuqori darajadarivojlanadi. Qadimdayoq, bobilliklar zikkuratlarining yuqori qavatlaridan turib osmon jismlarini muntazam kuzatganlar. Ana shu ko'p asrlik kuzatishlari natijasida matematik-astronomiya vujudga keldi. Astronomlar yulduzlar o'rtasidagi masofani astronomik hisob-kitob qilganlar. Bobilda ko'p sonli astronomik jadvallar vujudga kelgan. Shu davrda Bobilda mashhur astronomlar Naburian va Kiden yashaganlar. Naburian oy fazalarini aniqlash tizimini ishlab chiqdi. Kiden quyosh yilini 365 kun, 5 soat 41 minut va 41,6 sekund xisobladi. U yil hisobi davomiyligida bor yo'g'i 7 minut, 17 sekundga xato qilgan. Astronomiya astrologiya bilan bog'langan edi. Bizgacha juda ko'p Bobil tibbiyot matnlari yetib

kelgan. Mesopotamiya vrachlari chiqqan va singan suyak bo'g'inlarini davolay olganlar, lekin odamning ichki kasalliklarni davolay olmaganlar. Er. avv. III ming yillikdayoq mesopotamiyaliklar Hindistonga boradigan yo'lni, er. avv. I ming yillikda Efiopiya va Ispaniyaga boradigan yo'lni bilganlar. Bizgacha yetib kelgan xaritalar bobilliklarning o'z geografik bilimlarini tizimga solishga harakatqilganliklarini ko'rsatadi. Qadimgi Mesopotamiyaning san'atini shakllanishi va keyingi taraqqiyotiga shumerlarning badiiy an'analari hal qiluvchi rol o'ynaydi. Tosh o'ymakorlik er. avv. III ming yillik boshlarida shakllandi. Toshga naqshlar o'yish (gliptika) er. avv. I asrigacha yuksak darajada rivojlandi. Er. avv. XXIV-XXIII asrlarda Mesopotamiya yagona davlat bo'lib, birlashgan paytda podsholarning ideallashtirilgan portret-tasvirlari paydo bo'ladi. Er. avv. II ming yillik boshlaridan qurbonlik keltirish, saroy hayoti manzaralari tasvirlangan freska san'ati rivojlanadi. Mesopotamiya san'ati er. avv. VIII-VII asrlarda Osuriya davlatining gullab-yashnagan davrida o'zining yuqori cho'qqisiga chiqadi. Bu asosan relief san'atida o'z aksini topgan. Bu davrda ulug'vor saroy va ibodatxonalar barpo qilina boshlandi. Er. avv. I ming yillikda Mesopotamiyada yirik savdohunarmandchilikmadaniyat markazlari bo'lgan katta shaharlar paydo bo'ladi. Mesopotamiyadagi osuk podshosi Sinaxxreb tomonidan er. avv. 705-681-yillarda qurilgan, maydoni bo'yicha Old Osiyoda eng katta shahar Osuriya poytaxti Nineviyaedi. Shahar 729,7 ga yerni egallab, shaharda 170 ming aholi yashagan. Mesopotamiyada shisha ishlab chiqarish juda erta er. avv. XVII asrda boshlanadi, temirdan foydalanish esa, kechroq er. avv. XI asrga boshlanadi. Mesopotamiyaning ilmiy bilimlari, san'ati, me'morchiligi, dini, yozuvi va adabiyoti, qadimda ko'pgina sharq xalqlarimadaniyati ravnaqining o'lchov mezoniga bo'lib xizmat qildi.

Ashurbanipal kutubxonasi Dunyodagi eng qadimgi mashhur kutubxona miloddan avvalgi VII asrda tashkil etilgan. e. Ossuriya hukmdori Ashurbanipalning "shohona mulohazalari" uchun. Ninevada (hozirgi Iroq) joylashgan bo'lib, unda mavzular bo'yicha tuzilgan 30 mingga yaqin mixxat taxtasi bor edi. Ushbu planshetlarning aksariyati

arxiv hujjatlari, diniy fitna va ilmiy matnlar edi, ammo bu erda bir nechta adabiy asarlar, shu jumladan, 4000 yillik Gilgamish dostoni ham joylashtirilgan. Kitob ixlosmandlari Ashurbanipal o'z kutubxonasining katta qismini Bobil va u bosib olgan boshqa hududlardan asarlarni olib, yaratdi. Arxeologlar ushbu kutubxonaning xarobalari bilan 19-asr o'rtalarida qoqilib ketishdi va uning ko'p qismi hozirda Londondagi Britaniya muzeyida saqlanmoqda. Shunisi qiziqki, Ashurbanipal talonchilik orqali ko'plab mixxat tabletkalarini olgan bo'lsa ham, u o'g'riliklardan ayniqsa xavotirda bo'lgan ko'rinadi. Agar kimdir planshetlarni o'g'irlashga qaror qilsa, xudolar uni «tortib olishadi» va «uning nomini, er yuzidagi urug'ini o'chirib tashlashadi». Ashurbanipal davrida kutubxona Nineviyadagi ikkita turli binolarning ikkinchi qavatida joylashgan edi: janubi-g'arbiy saroy va shimoliy saroy. Ishton va Nabu ibodatxonalarida boshqa mixxat plitalari topilgan, ammo ular kutubxonaning tegishli qismi hisoblanmaydi. Kutubxonada deyarli 30 mingdan ortiq jild, shu jumladan o'tdan yasalgan mixxat taxtalari, tosh prizmalar va silindrlar muhrlar va diptych deb nomlangan yog'ochdan yasalgan yozuv taxtalari bor edi. To'g'ri, pergament ham bor edi; Nineviyadagi janubi-g'arbiy saroy devorlarida va Nimruddagi markaziy saroy devorlaridagi haykallar hayvonlar yoki papirus pergamentlarida aramey tilida yozgan yozuvchilarni namoyish etadi. Agar ular kutubxonaga kiritilgan bo'lsa, Nineviya ishdan bo'shatilganida, ular yo'qolib qolishgan. 612 yilda Nineviya zabt etildi va kutubxonalar talon-taroj qilindi, binolar vayron qilindi. Binolar vayron bo'lganida, kutubxona shiftlar bilan qulab tushdi va arxeologlar Nineviyaga XX asr boshlarida kelishganda, ular qasrlarning tagida bir oyoq tagigacha singan va to'liq taxtali va mumsimon taxta yozuv taxtalarini topdilar. Eng katta buzilmagan planshetlar tekis va o'lchami 9x6 dyuym (23x15 santimetr), eng kichiklari biroz konveks va uzunligi 1 dyuym (2 sm) dan oshmagan. Kitoblar Bobil va Ossuriyadan kelgan matnlarning o'z ichiga turli xil ma'muriy (shartnomalar kabi huquqiy hujjatlar) va adabiy, shu jumladan mashhur Gilgamish afsonasi kiradi. Tibbiy: kasalliklarni davolash uchun maxsus kasalliklar yoki tananing qismlari, o'simliklar va toshlar
Leksik: bo'g'inlar va arxaik so'zlar ro'yxati, grammatik matnlar

Dasturlar: Gilgamish, Anzu afsonasi, "Yaratilish dostoni", Ashurbanipal haqidagi adabiy afsonalar

Diniy: liturgiyalar, ibodatlar, diniy qo'shiqlar va madhiyalar, ikkitomonlama va ikki tilli, ekzoristlar va marsiyalardan olingan darsliklar

Tarixiy: shartnomalar, Ashurbanipal va Esarxaddon haqidagi davlat targ'iboti, qirol yoki qirolning xizmatidagi mansabdor shaxslarga yozilgan xatlar

Divine: munajjimlar bashorati, dabdabali xabarlar - Neo-Assiriyaliklar kelajakda qo'ylarning ichaklarini tekshirish orqali aytib berishdi

Astronomiya: sayyoralar, yulduzlar va ularning yulduz turkumlari harakati, asosan astrolojik (divinatory) maqsadlar uchun

Nazorat savollari.

1. Akkad, Ossuriya mamlakatlaridakitoblarini to'plash va saqlash xaqida nimalarni bilasiz?
2. Finikiya, Urartu mamlakatlarida kitoblarini to'plash va saqlash xaqida nimalarni bilasiz?

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Fincke JC. 2003. Nineviyaning Bobil matnlari: Britaniya muzeyining "Ashurbanipal kutubxonasi loyihasi" to'g'risidagi hisobot. *Orientforschung* arxivi 50:111-149.
2. Fincke JC. 2004. Britaniya muzeyining Ashurbanipal kutubxonasi loyihasi. *Iroq* 66:55-60.
3. Frahm E. 2004. Qirollik germeneytikasi: Nineviyadagi Ashurbanipal kutubxonalaridagi sharhlardagi kuzatishlar. *Iroq* 66:45-50.
4. Frame G va Jorj AR. 2005. Nineviya qirollik kutubxonalari: shoh Ashurbanipalning planshet to'plashi uchun yangi dalillar. *Iroq* 67(1):265-284.
5. Goldshteyn R. 2010. Planshetlar va ularning ellinistik ma'lumotlarini to'plash bo'yicha kech Bobil xatlari: taklif. *Yaqin Sharqshunoslik jurnali* 69(2):199-207.
6. Parpola S. 1983. Ossuriya kutubxonasi yozuvlari. *Yaqin Sharqshunoslik jurnali* 42(1):1-29.

11-mavzu: Antik davr kutubxonalari

Reja:

1. Antik davr madaniyat – bu jahon tsivilizatsiyasi tarixdagi noyob hodisa.
2. Krit oroli sivilizatsiyasi va Gretsiya YYevropa madaniyatinig beshigi. Ilk bor Gretsiyada kutubxona so'zining o'zi paydo bo'lishi.
3. Antik davr kutubxonalari haqidagi ma'lumotlar
4. Gretsiya kutubxonalarida eramidan oldingi VI-IV asrlarda saqlanib qolgansopol taxtachalardagi yozuvlar haqidagi ma'lumotlar.

Tayanch so`z va iboralar

Antik davr madaniyat – bu jahon tsivilizatsiyasi tarixdagi noyob hodisa. Krit oroli sivilizatsiyasi va Gretsiya YYevropa madaniyatinig beshigi. Ilk bor Gretsiyada kutubxona so'zining o'zi paydo bo'lishi. Antik davr kutubxonalari haqidagi ma'lumotlar. Gretsiya kutubxonalarida eramidan oldingi VI-IV asrlarda saqlanib qolgan sopol taxtachalardagi yozuvlar haqidagi ma'lumotlar.

Antik davr madaniyat – bu jahon sivilizatsiyasi tarixdagi noyob hodisa. Krit oroli tsivilizatsiyasi va Gretsiyani, olimlar yYevropa madaniyatinig beshigi deb hisoblanadi. Ilk bor Gretsiyada kutubxona so'zining o'zi paydo bo'ldi. Antik davr kutubxonalari haqidagi ma'lumotlar eramizdan oldingi 2-ming yillikning birinchi yarmida qayd etilgan. Krit orolidagi saroylarda sopol taxtachalardagi yozuvlar saqlangan. Tarixiy jarayolardan ma'lumki sopol taxtachalardagi yozuvlar haqidagi ma'lumotlar Gretsiya kutubxonalarida eramidan oldingi VI-IV asrlarda saqlangan.

Yunoniston geografik jihatdan 3 qismga bo'linadi: Fessaliya va Epir, shimolda Moli va Pagasey ko'rfazlari, janubdan Korinf va Saronika bilan cheklangan, markaziy qismi Peloponnes yarim orolidan iborat janubga bo'linadi. Shimoliy qismida Fessaliyani Epiridan Pind tog'lari zanjiri ajratib turadi. Qadimda bu ikki viloyat yunon madaniyati shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki bu yerda ilk bor shimoldan janubga tomon yunon qabilalari siljib kelgan. Fessaliyada qadimgi yunon afsonalari paydo bo'ldi. Uning janubidagi Sperxa daryosi vodiysidagi axey Ftiotidasi

axil va mirmidonlar vatani. Fessaliyadan afsonaviy Yason uzoq Kolxidaga oltin mo'yna uchun jo'nab ketgan. Dodonda Sella kohinlari muqaddas dub daraxtining barglarini shitirlashiga qarab fol ochganlar. Epir yunon madaniyatiga aloqasi bo'lmagan yovvoyi o'lka bo'lib, uni markaziy Yunoniston bilan faqat xaon, tesprot, moloss va oresta kabi epir qabilalari joylashgan Axeloy daryosi bog'lab turgan. Fessaliya barcha tomondan tog'lar bilan o'ralgan bo'lib, bu yerda ikki tekislikni Fessaliyalik bosqinchilar ishg'ol qilganlar. Ular mahalliy aholini qaram penestlarga aylantirganlar. Qisman ularni vodiya tog'larga siqib chiqarganlar. Fessaliya g'arbiy qismida g'alla va chorvachilik rivojlangan. U yerda qulay qirg'oq va qo'ltiqlar yo'q. Shimoliy Yunonistonni markaziy Yunonistondan dengiz va Oyta tog'lari orasida yotgan Fermopil daryosi ajratib turadi. Markaziy Yunonistonda kam sonli tog'lik qabilalar joylashgan. Egey dengizi qirg'og'ida Evbey oroli qarshisida Opunt lokrlari joylashgan. Er. avv. V asrda afinaliklar uchun lokrlar qoloqlikning namunasi bo'lgan. Parnas (2450 m) va Kifris tog'larida joylashgan vakiy qabilalari yanada qoloq bo'lgan. Markaziy Yunoniston yo'lidagi eng muhim joy bu Elateya shahri bo'lgan. Delfa qadimgi Elladaning diniy markazi vazifasini o'tagan. Parnasdan shimolda Yunonistonning eng kichik viloyati – Dorida (185 kv.km) bo'lgan, aftidan doriylar shu yerdan kelib chiqqanlar. Fokidadan g'arbga Agra, evitan nomidagi illiriya qabilalari yashagan tog'li va ozroq unumdor vodiya ega bo'lgan Etoliya viloyati joylashgan. Shimolda Epir bilan tutashgan Abrakiy qo'ltig'igacha bo'lgan hudud Akarnaniya illiriya qabilalari yashagan. Janubda 3000 kv. km. hududni egallagan Beotiya viloyati birdaniga 3 dengiz bilan tutashgan. Poytaxti Fivabo'lgan Beotiyada g'allachilik, chorvachilik va baliqchilik kuchli rivojlangan. Beotiyani janubdan Kiferon va Parnas tog'lari o'rab turadi. Yunonistonda markazida tuprog'i dehqonchilikka noqulay bo'lgan Attika viloyati joylashgan. Qadimgi Attikada suv tanqis bo'lsa-da, ammo marmar, loy, kumush va zaytun daraxtlariga boy bo'lgan. Afinaning dengiz yo'lini Salamin oroli to'sib turadi. Salamin uchun Afina Megara va Egina [bilan uzoq urusholib borgan](#), faqat Eginaning bo'ysundirilishi Afinaning dengiz savdosiga yo'l ochdi. Korinf va Saronik qo'ltiqlari orasidagi tog'lik hududda Megara shahri

joylashgan. Korinf qo'ltig'idan so'ng Peleponnes yarim oroliga o'tish mumkin. Uning markazida Arkadiya balandligi turadi. Lakoniya va Messeniya viloyatlari yarimorol g'arbida joylashgan. Bu viloyatlarda g'alla ekilgan. Messeniyadanshimolda Elida viloyati joylashgan bo'lib, Alfey va Kladey daryolari qo'shilish joyida har 4 yilda bir marta Olimpiya o'yinlari o'tkaziladigan olimpiada joylashgan. Ellidadan shimolda Axeya viloyati turadi. Yunonistonning iqlimi yumshoq, harorati 16 c ni tashkil etadi. Landshafti qadimda hozirgidan farq qilgan. Qalin o'rmonlar ko'p bo'lib, tuproq hozirgidek toshloq bo'lgan. Faqat ozgina yer unumdor bo'lgan. Er. avv. VI asrgacha faqat bug'doy va tariq ekilgan. Keyin esa uzum va zaytun bu ekinlarni siqib chiqargan. Qadimgi Yunoniston tarixiga oid manbalar ko'pligi va yaxshi saqlanib qolganligi bilan boshqa hududlar tarixidan farq qiladi. Yunoniston tarixi manbashunosligida qadimgi tarixchilarning asarlari muhim o'rin tutadi. Er. avv. VI-V asrlarda tarix fani gullab yashnagan davridir. Bu davr tarixchiligini g'arb olimlari "Aholida polislari tarixi" deb atashadi. Bu davrdagi ko'zga ko'ringan tarixchilardan: Gerodot, Fukidid va Ksenofontni olish mumkin. Makedoniyalik Aleksandrning sharqqa yurishlaridan so'ng Yunoniston tarixida yangi tarix maktabi – Arastu maktabi shakllandi. Bu davrning eng ko'zga ko'ringan asari Arastuning "Politiya" asaridir. Bu asar Arastu va uning shogirdlari tomonidan yozilgan bo'lib, yunon polislari, O'rta Yer dengizi qirg'oqlaridagi yunon koloniyalari haqida muhim ma'lumot beradi. Asar juda ko'p bo'limlardan iborat bo'lsa-da, uning faqat bizgacha "Afina politsiyasi" qismi yetib kelgan. Ellin davriga kelib yunon jamiyatidagi keskin o'zgarishlar, katta davlatlarning vujudga kelishi bilan umumiy tarixga asos solindi. Bu davrning eng ko'zga ko'ringan tarixchilaridan biri Timey bo'lib, u o'zining asarida Bolqon Yunonistoni, g'arbiy yunon mustamlakalari haqida muhim ma'lumotlar beradi. Qadimgi yunon tarixi bo'yicha eng muhim manbalardan biri arxeologik topilmalar hisoblanadi. Arxeologlar Bolqon Yunonistoni va Egey dengizi orollaridagi qadimgi [ibodatxonalar](#), saroylar, mudofaa inshootlarini qazib ochdilar. Ayniqsa, Krit orolida ingliz arxeologi E. Evans 40 yildan ko'proq vaqt Knoss saroyini qazib ochdi. Kichik Osiyoda nemis arxeologi G. Shlimanning Troya xarobalarini qazib

ochishi qimmatli ma'lumotlarni berdi. ME'MUAR ASARLAR. Polislarining yemirilishigacha yunonlar tarix va adabiyotga oid asarlarni me'muarshaklda yozishgan. Er. avv. IV asrdagi eng yirik me'muar asar Ksenofontga tegishli. U asosan harbiy sohaga oid ma'lumotlarni beradi. Ellinizm davrida me'muar va avtobiografik asarlar yozish odat tusiga kirdi. Ellin davri siyosatchilaridan Pirra va Arata eng yirik tarixiy asarlar mualliflari hisoblanadilar. Ular "Axey ittifoqi" haqida keng ma'lumotlarni yozib qoldirishgan. XATLAR. Antik jamiyatda xatlar muhim o'rin tutgan. Ular ikki xil shaklda ochiq va yopiq shaklda yozilgan. Platon, Isokrat va Sallyustiylar yozgan ochiq xatlarida falsafiy muammolar haqida fikr yuritilgan. Yopiq xatlar davlat ahamiyatiga molik xatlar bo'lib, maxsus kishilar nomidan yozilgan. Ularda asosan siyosiy va mahfiy ma'lumotlar yozilgan. SHOIRLAR VA ULARNING ASARLARI. Yunon she'riy adabiyotining shakllanishi er. avv. IX–VIII asarlarga tegishli bo'lib, bu davrni "Gomer davri she'riyati" deyishadi. Gomer, Gesiod va dramaturglar Esxil, Sofoklning asarlari juda yaxshi saqlangan. Gesiod o'zining "Mehnat va kunlar" asarida yunon jamiyatidagi ijtimoiy ziddiyatlar haqida yozadi.

YOZUVLAR. Yunon tarixini o'rganishda yozuvlar muhim ahamiyat kasb etadi. Asosan XIX asrning 70-yillaridan papirus topilmalarni o'rganish natijasida yangi "papirologiya" faniga asos solindi. Yunon jamiyatiga papirusning kirib kelishi Misr tarixi bilan uzviy bog'liqdir. Qadimgi mashhur yunon – lirik shoirlari Alkey, Sapfo, Korin, Pindara, Vaxximida va mashhur fojeanavislar Sofokl va Evripid hamda mashhur hajviy asarlar muallifi Menandrlar o'z asarlarini papiruslarga yozishgan. Papirusgako'chirilgan eng yirik asar Arastuning "Afina politiyasi" asaridir. Keyinchalik qog'ozning kashf etilishi bilan papiruslar o'z ahamiyatini yo'qotgan, ularni faqat hukmdor saroyidagi arxivlardan topish mumkin. Ilk yunon falsafasi vakillari miletlik Fales, Anaksimandr, Kichik Osiyolik Anaksimond tabiatni, borliqni mohiyatini tushunishga harakat qildilar. Pifagor maktabining vakillari shuningdek Geraklit, Empedokl kabi "fiziklar" (fyuzis-tabiat demakdir) tabiatni

o'rgandilar. Ular dunyoning asosini qidirdilar, [tabiat mohiyatini](#) turlicha izohladilar. Fales dunyoning asosi suv, Anaksimandr apeyron (boshlang'ich ibtido), Geraklit esa olov deb qaradilar. Demokrit (taxminan er. avv. 470-yilda tug'ilgan) borliq to'g'risida gapirib, borliq cheksiz bo'linma atomdan iborat degan fikrni aytdi. U dunyoning sababiy bog'lanishi haqida fikr yurutdi. Platon (er. avv.427-347-yillar) borliq, abadiy, o'zgarmas, bo'linmas, uni aql bilan bilish mumkin deb hisoblardi. Platon akademiyasida 20 yil ta'lim olgan Arestotel "g'oyalar dunyosi to'g'risida"gi ustozini fikrini tanqid qildi. Borliq Arestotel fikricha jins va tur shaklida mavjud bo'ladi. Suqrot (tax. er.avv.470-399 yillar) falsafada inson muammosiga jiddiy e'tibor berdi. U insonning o'zini, o'zligini anglashga jiddiy e'tibor beradi. U insonning falsafasining o'rganish ob'ektini tashkil etadi deb ta'kidladi. Yunon madaniyati uch avlod muhim o'rin tutadi. Ularning birinchisi er.avv.VI asr oxirida kirib keldi va Afina madaniyatini gullab-yashnashi uchun poydevor qo'ydi.

Er. avv.V asrda jamiyat taraqqiyotiga bag'ishlangan alohida ilmiy bilimlar sohasi tarix fani paydo bo'ldi. Uzoq vaqt turli o'lkalarda bo'lgan Gerodot (er. avv. 485-425-yillar atrofida kichik Osiyodagi Galikarnas shahrida tug'ilgan) ilk bor ko'rgan va eshitgan voqealarini ma'lum bir tizimga solib hikoya qilishga kirishdi. U o'zining 9 jildli odatda "Tarix" (yunoncha Istoriya-"Tasvir" ma'nosini bildiradi.) yoki "Muzalar" deb ataladigan tarixiy asarini asosan yunon-fors urushlariga bag'ishladi, lekin bayon qilish davomida muallif Misr, Eron, skiflar tarixiga ham murojaat qiladi. "Tarix otasi"ning mushohadasi to'la an'anaviy bo'lib, tarixda ezgulikni taqdirlovchi, yovuzlikni jazolovchi ilohiy adolatni qurdi. Gerodot insonlar faoliyatida xudolarning ishtirokiga shubha qilmadi. Agar Gerodot "Tarix otasi" deb hisoblansa uning kichik zamondoshi afinalik Fukidid haqiqiy tarixshunoslik fanini asoschisidir. Uning "Peloponnes urushlari tarixi" asari afsonaviy va haqiqiy voqealarni quruq bayon qilishdek Gerodotga xos bo'lgan bayon qilishni aksi bo'lgan haqiqiy tarixiy tadqiqot edi. Fukidid tarixchilar ichida birinchi bo'lib, tarixiy voqealarni, ularni harakatga keltiruvchi kuchlari, taraqqiyot yo'llari bilan o'zaro

aloqada ko'rishga harakat qildi. Voqealarning sabablarini o'rganish uchun siyosiy voqelikni ilmiy tahlil qilish usullarini qo'lladi. Fukidid xudolarni tarix doirasidan chiqardi. U tarixni xudolar emas, balki kishilar o'z faoliyatlari bilan yaratadilar deb hisoblar edi. Kishilarning "tabiati" hamma vaqt qonun va shartnomalardan kuchliroq bo'ladi. Kishilarning qiyofasi va uning ko'rinishlari Fukidid uchun shu davr jamiyatini voqeligini tushinish uchun yetarli edi. Gerodot va Fukidid yunon polislarining fuqarolarini o'z ozodligini himoya qilishi, vatanparvarlik va o'zini qurbon qilishdek qahramonlik kurashiga murojaat qiladilar. Tarixshunoslikda Fukidid an'analarini tarixchi Ksenofont(er. avv. IV asr) davom ettirdi. Uning "Anabasis", "Lakedemon politiyasi", "Kiropediya", "Agesilay", "Daromadlar to'g'risida" asarlarida o'sha davr yunon dunyosining siyosiy, iqtisodiy-ijtimoiy hayoti aks etadi. Er. avv. V asrda yunon dunyosida yuz bergan kuchli siyosiy jarayonlarni tahlil qilgan, shu davrning siyosiy arboblari Femistokl va Perikl kabi afinalik demokratiya yo'l boshchilarini ayovsiz tanqid ostiga olgan siyosiy adabiyotlar yuzaga keldi. Shunday adabiyotlardan biri er. avv. 430-yillar atrofida "Afinani [boshqaruvi](#) to'g'risida" risolasi paydo bo'ldi. Kritiyning "Lakedemon politiyasi" da Sparta jamiyati qurilishi ko'klarga ko'tarildi, Afina demokratiyasiga salbiy nazar bilan qaraldi.

Qadimgi

Italiya(yunoncha "buzoqlar mamlakati") deb dastlab o'zining sero't yaylov-o'tloqlari bilan ma'lum bo'lgan Apenninyarim orolijanubi aytilgan. Apennin yarimorolio'rtayerdengizi dunyosining eng markazida joylashgan bo'lib, qadimda qulay geografik va iqlim shart-sharoitlariga ega edi. Italiyani sharqdan, janub va g'arbdan Ligur, Tirren, Ioniya va Adriatika dengizlari o'rab, uni O'rtayerdengizining barcha mamlakatlari bilan bog'lagan edi. Er. avv. I ming yillikda Italiyaning shimoliy hududlari mo'tadil iqlim zonasida bo'lib, Apennin yarim orolning qolgan hududlari iqlimi iliq va yumshoq edi. Shimolda uning tabiiy chegaralari Alp tog'lari, janubda Messin qo'ltig'i uni Sitsiliyadan ajratib turar edi. Italiyaning g'arbiy qirg'og'i qulay buxtalarga boy bo'lkib, dengizchilik va savdoni rivojlanishiga turtki

berdi. Italiyaning ko'pgina qismini tog'lar egallaydi, faqatgina 20% hududi tekisliklardan iborat. Etruriya, Kampaniya va Apuliyaning unumdor yerlari Latsiya tekisligi va Po vodiysi dehqonchilik uchun qulay bo'lganligi uchun bu yerda tariq, bug'doy, polba ekilgan, bog'dorchilik zaytun daraxtlari va uzumchilik bilan shug'ullanganlar. Qadimgi Italiya suv va o'rmonlarga boy edi. Qadimdafoydaliqazilmalar ko'p emas edi: temir, mis, qo'rg'oshin, oltin, kumush, qurilish toshi, marmar, loy, tuz. Qadimgi Italiyani 3 qismga bo'lish qabul qilingan: Shimoliy (Liguriya, Alp orti galliyasi va Venetsiya), o'rta (Etruriya, Latsiya. Kampaniya, Umbriya, Pitsen va Samniy) va janubiy (Apuliya, Kalabriya, Lukaniya va Bruttia). Apennin tog'lari janubiy sharqqa cho'zilib borib Arelin tumanidaAdriatik dengizigacha yetib boradi, yarim orolning shimoliy qismi markaziy va janubiy qismidan ajratib turadi. Uning shimoliy iqlimi o'rta Yevropa iqlimiga yaqinroq. Yarim orolning bu qismi juda hosildor bo'lib keyinchalik Italiya deb atala boshlandi. Dastlab bu nom yunonlar Italiya deb atagan aholi yashagan Kalabriyaning janubiy tumanlariga nisbatan aytilgan. Er. avv. V asrda Po vodiysiga gallar ko'chib kelib, u erdan etrusklarni siqib chiqardilar. Shu sababli bu o'lka Rimda"Tsizlal'p galliyasi" deb nom oldi. U sispadan Galliyasi Poning o'ng qirg'og'i va tarnspadan Galliyasi (daryodan shimol tomondagi viloyat) ni o'z ichiga oladi. Italiyani o'zi Apennin janubidan boshlanadi. Markaziy Italiyani G'arbiy qismi madaniyat tarixida o'z er tuzilishiga ko'ra muxim rol' o'ynadi. Bu erda etrusk (hozirgi Florentsiya), latin markazi Rim, Kampaniya (Kapuya va Neapol bilan) kabi uch tekislik etadi. Bu erdan kemachilik uchun qirg'oqlari qulay tabiiy portlari bo'lgan Tibr daryosi oqib o'tadi. Latin tekisligining markazida Tibr daryosi va shimoliy sharqdan sabin, sharqdan Alban, janubdan Vol'sk tog'lari bilan o'rab turishi yarim orol tarixida latin xalqlarini yuksalishiga sabab bo'ladi. Italiyani sharqiy qismi tog'lik bo'lib, janubga tomon mars, piligin, marrusen, vistenlar vatani yovvoyi sabin tog'lari cho'zilib ketadi. Undan so'ng Samnit tepaliklari etadi. Qadimgi Rim tarixini an'anaviy xronologik chegarasi Rim shahrini barpo qilinishi 754 – 753 yillardan boshlanib, G'arbiy Rimimperiyasining qulashi 476 yil bilan tugallanadi. Rim tarixini

o'rganishda turli xil manbalar: Rim va Yunon tarixchilarining asarlari, tabiiy, ilmiy va badiiy adabiyot, huquqiy yodgorliklar, arxeologiya, epigrafika, numizmatika va papirologiya ma'lumotlaridan foydalaniladi.

Qadimgi Rim tarixi bo'yicha moddiy manbalar xilma-xil bo'lib, Italiyaning paleolit va neolit davridan dalolat beradigan tosh qurollar, sopol idishlar, qoyatosh tasvirlari mavjud. Shimoliy va o'rta Italiyada etrusk madaniyatiga tegishli bo'lgan sog'onalar, uy-joy ibodatxona qoldiqlari topilgan. Rim shahrining o'zida palatin, eskvilin va boshqa tepaliklarda hamda forumda ko'p sonli qabrlar, ibodatxonapoydevorlari, ona bo'riining jez haykali, Serviy tulliy davridagi shahar devori qoldiqlari qazib ochilgan. Italiyaning boshqa shaharlarida ko'p sonli arxeologik yodgorliklar mavjud. Jumladan eramizning 79-yilida vulqon otilishi natijasida kul ostiga qolib ketgan Pompeya va Gerkulanum shaharlari arxeologlar tomonidan to'la qazib ochilgan. Bu shaharlardagi ko'chalar, uylar, ibodatxonalar to'raligicha saqlanib qolgan va eramizdan avvalgi birinchi ming yillikdan eramizning II asrigacha mavjud bo'lgan shahar me'morchiligi to'g'risida boy ma'lumotlar beradi. Moddiymadaniyat yodgorliklarida ba'zida yozuvlar ko'p bo'lgan.

Qazib ochilgan inshootlardan etrusk, latin, yunon yozuvlari topilgan. Bu yozuvlar bino devorlari, sopol idishlarda va toshlarga bitilgan. Rim tarixi bo'yicha eng qimmatli manbalardan biri bu yozma adabiyotdir. Er. avv. III asrdan boshlanib Rim xalqaro siyosatda yetakchi rol o'ynashi bilan uning tarixi to'g'risida boy ma'lumotlar to'plana boshlandi. Er. avv. II asrda Polibiy kabi yunon yozuvchilarining asarlari Rim tarixini o'rganishda katta ahamiyatga ega bo'ldi. Rimdagi fuqarolar urushi davri Gay Sallyustiy Krispning tarixiy monografiyalarida aks etdi. Rim respublikasini so'ngi davridagi yirik siyosiy arboblari Tsitseron va Tsezarning asarlari, ilk imperiya davrida Tit Liviyning Rim tarixi, eramizning I asrida Velley Patirkulning ham shu nomdagi asarlari yaratildi. Liviyni tarixida Rimning ichki va tashqi siyosati, diniy [hayoti](#) to'g'risida boy ma'lumotlar berilgan. Velley Patirkulning ikki jildli asarida Rim butun dunyo tarixi markazi sifatida

tasvirlangan. Er. avv. I asr so'ngida Rimda yashagan yunon galikarnaslik Dionisiyning "Rim qadimiyatlari " nomli 20 kitobida Rimning ilk etnik, ijtimoiy-siyosiy, madaniy tarixi batafsil tasvirlanadi. Bu kitoblardan 9 tasi to'la saqlanib qolgan bo'lib, er. avv. 442-yilgacha bo'lgan voqealar bayon qilinadi. Rim tarixshunosligining eng yirik vakili Tatsit (eramizning I asrining 2-yarmi, I asrning boshlari) asarlarida eramizning I asridagi voqealar va Rim tarixiga oid german qabilalari to'g'risida qimmatli ma'lumotlar berilgan. II-III asrlar tarixiga oid asarlar to'la saqlanmagan. Ularni ichida IV asrda tuzilgan "Avgustlar tarixi yozuvchilari", "imperatorlar tarjimai hollari" kabi to'plamlarni ko'rsatish mumkin. So'nggi imperiyaning yirik tarixchisi Ammian Martsellin asarlarida tarixiy voqealar eramizning 378 yilgacha bayon qilingan. Qadimgi Rim tarixi bo'yicha muhim ma'lumotlar yunon mualliflari: Plutarx, Appian (II asr), Dion Kassiy (III asr) asarlarida mavjud. Bundan tashqari tarixiy voqealarni borishini tiklash uchun Askoniy Pidian (eramizning I asri), Lutsiy Anney Flor (II asr) Evtropiy (IV asr) kabi imperiya davri yozuvchilarining yirik asarlari, har xil kompendiyalar, yozuvchilarning yirik asarlari, xronografiyalar va obzorlarni ko'rsatish mumkin. Rim shahrining arxeologik yodgorliklari alohida ahamiyatga ega. Bu yerdan topilgan qabrlar, uy – joylar, jamoat binolari, mudofaa devorlari, Rim forumi, suv quvurlari muhim arxeologik manba bo'lib xizmat qildi. Italiyalik arxeologlar hozirgi kungacha bu yodgorliklarni tarixiy-madaniy jihatdan to'la tadqiq qilib, Rim tarixini qayta tiklashda ilmiy jihatdan qimmatli bo'lgan 100 ga yaqin tadqiqotlarni e'lon qildilar. Rimning etrusklar davri, respublika imperiya davrlari, diniy hayoti bo'yicha qimmatli ma'lumotlar qadimgi kohinlar kollegiya jadvallari, qabrtosh yozuvlari, nasroniy dini kitoblari, nasroniy tarixchilarning asarlari orqali bilish olish mumkin. Rim davlatiga oid davlat aktlari, senat qarorlari, va sud hujjatlari Rim kalendari kabi tarixiy hujjatlar mavjud. Rim mifologiyasi, falsafa, adabiyot, komediya kabi yozma yodgorliklari bizgacha juda katta miqyosda yetib kelgan. Shu bilan birga Rim imperiyasi qaramog'ida bo'lgan Italiyadan tashqari YYevropaning boshqa hududlarida, Osiyo, Afrikada ko'p miqdorda

memoriy inshootlar: saroy-ibodatxona, mudofaa inshootlari qoldiqlari, ko'priklar, portlar saqlanib qolgan. Rim adabiyotini shakllanishi va taraqqiyotida xalq og'zaki ijodi va yunon adabiy an'analari muhim o'rin egalladi. Rim adabiyoti tarixi er. avv. III asr o'rtalarida yunon janrlarida taqlid qilish bilan boshlandi. Tarentlik ozod qo'yilgan qul yunon Liviay Adronik (er. avv. 280-204-yillar) birinchi latin muallifi edi. U Gomerning "Odissey"ni latin tiliga tarjima qildi, yunon dramalarini erkin tarjima qilish va badiiy qayta ishlash bilan shug'ullandi. Liviay Andronikdan Rim badiiy adabiyoti boshlanadi. Uning zamondoshlari shoirlar Neviiy va Enniylar edi. Giney Neviiy (er. avv. 201-yilda vafot qilgan) Rim syujetlariga asoslangan birinchi tradégiyalarni yaratdi, yunon mualliflari syujetlaridan o'zlashtirib dramalar yozdi. Neviiy I puni urushi to'g'risida 7 jildda epik poema yozdi. Kvint Enniy (er. avv. 239-169-yillar) Rim tarixiga bag'ishlangan "Annalar" epik poemasini 18 jildda yozdi, bu shoirdan 1100 dan ortiq she'rlar meros qoldi. Tit Maktsisii Plavt (er. avv. 250-184-yillar) birinchi Rim komediografi bo'lib, uning 130 komediyasidan 21 tasi saqlanib qolgan. Ikkinchi buyuk rim komediografi Publii Terensiiy Afrikalik (er. avv. 185-159-yillar) bo'lib, uning pyesalaridan 6 tasi bizgacha yetib kelgan. Rimda tradégiya keng tarqalmadi. Rim tragiklari Mark Pakui (er. avv. 220-130-yillar) va Lutsiiy Aksiiy (er. avv. 170-90-yillar) o'z tradégiyalarini yaratish uchun buyuk yunon dramaturglarining asarlaridan foydalandilar. Rimda keng tarqalgan adabiy janr satira (she'r, masal, latifa va dialoglar aralashmasi) edi. Vaqt o'tishi bilan u bizga yaxshi tanish bo'lgan satiraga aylandi. Birinchi Rim satiriki Gay Lutsiliy (er. avv. 180-102-yillar) 30 kitobdan iborat satiralar to'plamini bunyod qildi. Latin prozasining eng ilk namunalaridan biri Mark Portsiy Katon Kattaning (er. avv. 234-249-yillar) "Dehqonchilik to'g'risida" nomli asari edi. Uning 7 jildli Rimning qadimgi davrlaridan II puni urushigacha bo'lgan tarixan yoritilgan kitobi, tibbiyot bo'yicha traktatlari, notiqlik san'atiga bag'ishlangan asarlari, 150 nutqlari saqlanib qolmagan. So'ngi respublika davrining latin poeziyasi Tit Lukrletsiiy Kar (er. avv. 95-51-yillar) va Gay Valeriiy Katull (er. avv. 87-54-yillar) kabi taniqli vakillari bilan mashhur.

Lukretsiyga “Narsalarni tabiati to’g’risida” nomli 6 jildli falsafiy poema tegishli. Katull mashhur Rim liriki bo’lib, 116 she’rlaridan iborat to’plam qoldirgan. Latin madaniyatining mashhur vakillari Mark Terentsiy Varron (er. avv. 116-27-yillar) va Mark Tulliy Sitseron (er. avv. 106-43-yillar) adabiyot sohasida muhim iz qoldirdilar. Varron 620 jildda 74 asar muallifi bo’lgan ensiklopedist yozuvchi edi. Uning asosiy asarlari “Qadiniyatlar” (41 jild) va latin tili to’g’risida (25 jild)gi kitobda edi. Sitseron qadimda notqlik san’atining nazariyotchisi va amaliyotchisi, davlat arbobi, huquqshunos va advokat, faylasuf va fiolog tarjimon, adabiytanqidchi, san’atshunos edi. Uning 58 siyosiy va sud sohasidagi nutqlari, 12 ta falsafiy to’plami, notqlik san’ati bo’yicha 7 traktati, 800 xatlari, ko’pgina nutqlari va poetic asarlari mavjud bo’lgan. Avgust davri latin poeziyasini “oltin asri” hisoblanadi. Bu davrda buyuk shoirlar Pubiy Vergiliy Maron (er. avv. 79-19-yillar), Kvint Goratsiy Flakk (er. avv. 65-8-yillar) Publiy Ovidiy Nazon (er. avv. 49-eramizning 18-yillari) yashab ijod qildilar. Vergiliy dehqonlar mehnatiga bag’ishlab 14 jildli didaktik poema, 12 jildli “Eneyda” poemasini, “Bukolika” she’riy to’plamini yaratdi. Goratsiy ijodini satira va munozara janrida boshladi (Epodlar, 2 jildda satiralar). Keyin esa 4 jildli “Odalar”ni, “Maktublar” kitobini, 5 jildli elegiyalarni parodiya didaktik janrida “Sevgi fani”, “Sevgi da’vosi” asarlarini 15 jildli “G’amginelegiyalar”, 4 jildli “Pontdan maktublar” asarlarini yozdi.

Qobiliyatli lirik shoirlar Tibull (er. avv. 50-eramizning 19-yillari) va Sekst Propertsiy (er. avv. 49-15-yillar). Tibul o’zidan elegiyalarni ikki to’plamini, Propertsiya bir to’plamini qoldirdi. Oktavian Avgustni o’zi proza va she’riyatda ko’p asarlar yozdi. Satirik janrda kichik Seneka (er. avv. 4-eramizning 65-yillari) va Petroniy Arbitr mashhur edilar.. Petroniyning mashhur romani “Satirikon” bo’lib, 20 bobidan 3 bobi qolgan. Persiy Flakk (34-62-yillar), Mark Valeriy Martsial (40-102-yillar), Detsey Yuney Yuvenal (60-127-yillar) hamda 120-190-yillarda yashagan Lukian satira janrida ajoyib asarlar yaratdilar. Bizgacha bu davrning qimmatli yodgorliklarimashhur notiqalar Dion Xrizotomning 78 nutqi, Eliy Aristidning 55 nutqi yetib kelgan. IV asr ritorika-

notiqlikning yangidan gullab yashnagan davri bo'ldi. Antik O'rtayer dengizining notiqlik maktablarida bo'lg'usi oliy amaldorlar va xristian targ'ibotchilari tarbiyalandi. [Bu davrda Afinada Gimeriy](#), Konstantinopolda Femistiykabi mashhur ritorlar dars berdilar. Eng kuchlinotiqlar notiqlik san'ati o'qituvchisi Libaniy edi. U Antioxiyada imperatorlar, lashkarboshilar, oliy amaldorlarga qarata u bu ijtimoiy dolzarb muammolar yuzasidan erkin nutqlar bilan murojaat qilar edi. Libaniy "Kichik Demosfen" taxallusini oldi. U imperator Yulianing ashaddiy muxlisi edi. Ko'pgina taniqli xristian targ'ibotchilari jumladan Nazianlik Grigoriy va Ioann Zlatous uning maktabidan chiqqan edilar. O'sha davrdagi Rim notiqlaridan IV asr oxirlarida oliy davlat mansablarini egallagan Kvint avremiy Simmaxni aytilish mumkin. Sarguzasht romani janriga Apuliyning "Otlin eshak", "Afnis va Xloya", Geliodorning "Efiopika" asarlari mansubdir. Bu davrda dramatik janr to'la tushkunlikka uchradi. Undan faqat pantomima, atellan va mim shakllari qoldi. Bizgacha yunon klassik obrazlariga taqlid qilib yozilgan Senekani 10 tragediyasi yetib kelgan. IV-V asrlarda poeziyada klassik namunada asarlar yaratish an'anaga aylandi. Bu davrning eng mashhur mifologik eposiga Panapolis ellinlashgan misrlik Nonning Dionis to'g'risidagi dostonini aytilish mumkin. Bu asar boy fantaziya, ifodali obrazlarga ega bo'lib, epik tarzda yozilgan. IV-V asrlarda latin shoirlari mifologiyadan tashqari tabiatni tasvirlashga jiddiy e'tibor berdilar. Ana shunday latin shoirlaridan biri Detsim Magin Avzoniy edi. U tajribali ritorik, yunon, lotin tillari va adabiyotining bilag'oni, salohiyatli shoir edi. So'ng ikki mashhur Rim shoirlari Iskandariyalik Klavdiy Klavdian, kelib chiqishi Galliyadan Klavdiy Rutimiy Namatsian o'z she'rlarida Rimga murojaat qilib, uning buyuk o'tmishi va g'alabalarini kuyladilar. Klavdian imperator Gonoriy saroyida yashab, hukmdorning yaqinlaridan biri Stilixongabag'shlab, "Stilixongamaqtov" va "Gotlar bilan urush to'g'risida" poemasida Rimga buyuk kelajakni bashorat qildi. Ilk imperiya davrida tarixiy asarlar va biografik janr keng rivojlandi, er. avv. eramizning 17-yillari Pataviya shahrida yashagan notiq Tit Liviy latin tilida "shaharga asos solinganidan" nomida Rim tarixini 142

jildda yaratdi. Tit Liviy voqealar bayonini er. avv. 9-yiligacha olib bordi. Yangi era boshlarida Pompey Trog “Jahon tarixi”ni 44 jildda latin tilida yozdi. Yana bir “Jahon tarixi” yunon tilida Yahudiya podshosi Irod I ning maslahatchisi damashqlik Nikolay tomonidan 144 jildda yozildi, asarda voqealar er. avv. IV asrgacha yoritilgan. Er. avv. I asrda Korneliy Nepot “Mashhur kishilar to’g’risida” biografik asarini yozdi. Er. avv. I asroxirida Galikarnaslik Dionisiy “Rim qadriyatları” [nomli](#) tarixiy asarini yozdi, bizgacha bu asardan faqat 9 tasi yetib kelgan. Italiya va uning provinsiyalari tarixi va geografiyasi to’g’risida qimmatli ma’lumotlar Strabonning “Geografiya” asarida (17 kitob) beriladi. Strabonning yana bir asari “Tarixiy yozishmalar” bizgacha yetib kelmagan. Eramizning I asrida Velley Paterkulning “Jahon tarixi” nomli 2 jildli kitobi, notiq Valeriy Maksimning “Mashhur ishlar va so’zlar” nomli 9 kitobda tarixiy atifalaru, Kvint Kursiy Rufning “Makedoniyalik Iskandar tarixi” 10 jildli kitobi yozildi. Imperatorlar Vespasian va Titning klienti yahudiy Iosif Flaviyning 7 [jildli](#) “Yahudiya urushi tarixi”, 20 jildli “Yahudiya qadimiyatlari” asarlari sharqiy provinsiylar to’g’risida boy ma’lumotlar beradi. Davlat arbobi, tarixchi, yozuvchi Gay Pliniy Sekund (24-79-yillar) san’at, madaniyat va fan sohalaridan noyob ma’lumotlar to’plami “Tabiiy tarix” nomli 37 jildli entsiklopedik asarini yozdi. Bu ulkan asarda 500 muallif, 2 ming kitobdan olingan ma’lumotlar umumlashirilgan. Eramizning 58-120-yillarida yashagan senator, tarixchi Kvimdetsembir Publiy, Korneliy Totsit 16 jildli “Annalar”, 14 jildli “Tarix” asarlarini yozdi. [Bu asarlar Yuliy](#) Klavdiylar va Flaviylarni 14-96-yillardagi tarixini qamragan davrni aks ettiradi, Tatsitning “Germaniya” asari german qabilalarini ijtimoiy tuzumi, dini va turmushi to’g’risidagi tarixiy-geografik ocherk hisoblanadi. Tatsitning kichik zamondoshi imperator Adrianning kotibi Gay Svetoniy Trankvill (70-140-yillar) “12 Tsezar hayoti tasviri” Tsezardan Domitsiangacha rim imperatorlarining biografiyasi to’plamini yaratdi. Tatsitni zamondoshi 46-126-yillarda yashagan yunon yozuvchisi Plutarx 210 har xil asarlar yozgan, bizgacha ulardan 150 tasi yetib kelgan, Plutarx mashhur yunon-rim arboblari

biografiyasini, bir makedon-Iskandarni bir fors Artakresks Ini biografiyasini yozadi.

Makedoniyalik Appian 160-165-yillarda 24 jildli “Rim tarixi” asarini, 155-235-yillarda yashagan Rim senatori Dion Kassiy Koksian yunon tilida 80 jildli “Rim tarixi”ni yozdi, Dion Kassiyning bu kitobidan 25 jildi va ko’p sonli parchalar bizgacha yetib kelgan. Dion Kassiyning kichik zamondoshi Gerodian “Markdan keyin imperator hokimiyati”, (Mark Avreliyning o’limidan keyin Gordian III hukmronligigacha 180-238-yillar) 8 jildli tarix kitobini yunon tilida yozdi. Mashhur davlat arbobi Gay Yuliy Tsezar (er. avv. 100-44-yillar) yirik yozuvchi edi. Uning asarlaridan bizgacha faqat 2 tasi “Gall urushlari to’g’risidagi yozuvlar”(7 kitob), “Fuqarolik urushi to’g’risidagi yozuvlar” (3 kitob) yetib kelgan. Tarixiy monografiya janrining asoschisi Gay Sallyustiy Krisp (er. avv. 86-35-yillar) keksalik paytida “Katilina fitnasi to’g’risida”, “Yugurta urushi to’g’risida” hamda er. avv. 78-67-yillar voqealarini qamrab olgan “Tarix” asarini yozgan. III-IV asrlarning ikkinchi yarmida Rim tarixshunosligi tushkunlikka yuz tutdi. IV asrda “Imperatorlar tarixi yozuvchilari” nomi bilan [II-III asrlar imperatorlari](#) biografiyalari to’plami paydo bo’ldi. Bu to’plam materiallarida Antoniylar boshqaruv davridan imperiyaning yemirilish davriga o’tishi yaqqol ko’rsatiladi. So’ngi mashhur Rim tarixchisi Ammian Martsellin (330-400-yillar) edi. Uning kelib chiqishi yunon bo’lib, latin tilida “faoliyat” nomli 31 jildli tarixiy asarini yozdi. Bu asar Tatsit “tarix”ini davom ettirib 96-378-yillardagi voqealarni o’z ichiga oladi. IV asrda so’ngi imperiya davrining siyosati va mafkurasi tarixi bo’yicha imperatorlarga maqtoqlar, notiq Libaniyning nutq va xatlari paydo bo’ldi. IV asrda xristian tarixshunosligini shakllanishi boshlandi. Xristian cherkovi tarixi bo’yicha “Cherkov tarixlari” latin va yunon tilida paydo bo’ldi. Ularning orasida kesariyalik Yevseviyning taniqli tarixchi va ilohiyotshunos, buyuk Konstantinningbiografiyasinimuallifining “Cherkov tarixi” asari alohida o’rin tutadi. Rimning tushkunlik sabablarini xristian tarixchilari ham o’z nuqtai nazarlaridan yoritdilar. Episkop Avgustin o’zining “Xudoning shahari to’g’risida” nomli asarida ispan diakoni Oroziy, marsellik presviter Sal’vian o’z asarlarida Rimning

xalokatini uning o'tmishi, o'zaro urushlar, hukmdorlarning adolatsizligi, birinchi xristianlarni ta'qib qilinishidan keltirib chiqardilar.

Aleksandriya (Iskandariya) kutubxonasi - ellinizm davrida bunyodga kelgan mashhur kutubxonalardan biri. Aleksandriya (iskandariya) kutubxonasiga mil. av. 3-asrda ptolemeylar sulolasi davrida yashagan atoqli olim va adiblar (Zenodot, Aristarx Samosskiy, Kallimax va b.) asos solgan. Bu yerda yunon fani va adabiyotiga doir ko'plab qo'lyozma asarlari to'plangan. Bundan tashqari, Sharqtilaridagikitoblar ham bo'lgan. Kutubxona qoshida kitob ko'chiruvchilar guruhi ishlagan, kutubxona katalogi tuzilib, u vaqt-vaqti bilan to'ldirib turilgan. Kutubxonada 700 ming jildga yaqin kitob saqlangan. Aleksandriya (iskandariya) kutubxonasi (I.)k. uch asr davomida rivojlanib bordi. Mil. av. 48-47 y. lar Aleksandriya urushi davrida kutubxona asosiy to'plamining bir qismi yonginda kuyib ketdi. Misrni Rim imperiyasi bosib olgach, Aleksandriya (iskandariya) kutubxonasi (I.) k. o'z mavqeini yo'qota bordi, qolgan qismi 7-8 – a. larda tamomila tugatildi.

Nazorat savollari

1. Aleksandriya (Iskandariya) kutubxonasi xaqida nimalarni bilasiz?
2. Antik davr kutubxonalari xaqida nimalarni bilasiz?
3. Gretsiya kutubxonalari xaqida nimalarni bilasiz?

12-mavzu: Sharq davlatlari kutubxonalari

Reja:

1. Qadimgi Xitoy kutubxonalari tarixi.
2. Qadimgi Hindiston kutubxonalari tarixi
3. Qadimgi Eron kutubxonalari tarixi

Tayanch so'z va iboralar

Qadimgi Xitoy kutubxonalari tarixi. Qadimgi Hindiston kutubxonalari tarixi, Qadimgi Eron kutubxonalari tarixi

Xitoyda feodalizmning shakllanishi buddizmning tarqalishi bilan bog'liq edi. Xitoyda 6 asrga kelib 50 ming budda cherkovlari va monastrlari mavjud bo'lib mazkur budda monastrlarida ikki milliondan ortiq manaxlar faoliyat olib borgan. Xitoyda o'sha davrda monastr kutubxonalaridan keng foydalanilgan. Monastr kutubxonalarining asosini budda diniga oid adabiyotlar tashkil etilishiga qarasmadan, ushbu kutubxonalarda tibbiyot, matematika, astranomiyaga oid kitoblarni ham uchratish mumkin bo'lgan. Kutubxonalardagi kitoblar bambuk daraxtidan qilingan o'ramlarda yozilgan bo'lib, mazkur o'ramlarda muallif nomi, tarjimon haqida ma'lumotlar keltirilgan. Xitoy qadimiy manbalarini yig'ishda Suy va Tan imperatorlari katta jonbozlik ko'rsatishgan. Xitoyda feodalizmning barpo bo'lishi, buddizmning tarqalishi bilan bog'liq. VI asrda Xitoyda 50 mingdan ortiq buddistlarniig monastrlari mavjud bo'lgan mamlakatda monastir kutubxonalari keng tarqalgan. Ularning asosiy fondlarini buddist adabiyoti shuningdek tibbiyot, matematika falakkiyot (astronomiya) sohalarini o'rganish uchun qo'llanmalar tashkil topgan. Kutubxonalar ishi o'sha davr qonuniyatlari asosida qurilgan. Fondlarning yozuvidan asar avtorlarining ismi, tarjimonlari haqida ma'lumotlarni olish mumkin. Barcha kitoblar shifrlangan, kitob javonlariga qo'yilgan tartib nomerlari o'sha kitoblarning shifrih hisoblangan. Yo'qolgan kitoblar haqidagi ma'lumotlar ko'p yozmalarning saqlanish darajasi qayd qilib, borilgan. Maxsus shaxslar yo'qolgan kitoblarni tiklash ishlari bilan shug'ullangan.

Kutubxonalar nusxa ko'chirish xisobiga boyib borgan. Kitoblarni sotib olish mumkin bo'lgan. Xitoyda kitob savdosi bilan shug'ullangan eng boy monastir Syanga edi. Xitoyda boy kitob saqlash saroylari mavjud bo'lib, ularda asarlarni izohlash qadimgi klassik asarlarni nashrga tayyorlash, imperiyaning ayrim bir joylarini tuzilishini o'rganish ishlari amalga oshirilgan. Qadimiy asarlarni to'plashga bo'lgan asosiy qiziqish Suy va tan imreratorlarida yuzaga kelgan, imperator kutubxonalariga keltirilgan klassik asarlar yoki ularning barchalari uchun mukofot tarikasida ipak taqdim etilgan. Mutaxassislar yomon saqlangan tekstlarni yoki ularni kog'ozga ko'chirishgan. Xitoy kutubxonalari 100 minglab qo'lyozma kselografik nashrlarga ega bo'lgan. Xitoyda VIII asrdan boshlab

kselografik usulda chop etish odat tusiga kirib qolgan. Bu esa kitob narxini tushishiga va keng tarqalishiga olib keldi. Kanton va Xanchju va boshqa iqtisodiy madaniy markazlar orqali va boshqa ko'pgina mamlakatlar bilan aloqalar o'rnatildi, Xitoy kitoblari Kareya, Yaponiyaga olib borildi.

Xitoy bilan Yaponiya orasidagi aloqa VII asrdan jonlandi. Yaponiyada IX asrgacha Yapon butun xati tuzulguncha ishlab chiqarishda Xitoy tili hukmronlik qilgan Yaponiya, Xitoyga talabalar va ruxoniylarni junatgan. Yaponiyadagi monastir kutubxonalari fondini Xitoy buddizm-" adabiyoti tashkil etar edi. Kutubxonalar yuqori tabaqalarga xizmat qilar edi. Xitoydan buddizm adabiyoti Pagangta o'rta asrlarda kuchli Pagan davlatining poytaxtiga o'tdi. Pagan Irasada sohillarida, bundan ming yildan ko'p vaqt avval dunyoga kelgan qadimiy shaxar. U ikki yarim asr davomida qudratli Pagan davlatining poytaxti bo'lib kelgan. Aslini olganda, xozirgi Birmaning tarixi Paganning paydo bo'lishidan boshlanadi. Pagan shoxi Niruda birma yeridagi tarqoq qabilalarini yagona feodal davlatga birlashtirdi. Uning xokimlik yillarida (1044-1077) Paganning yuksalishi boshlanadi. Pagan shoxi muqaddas kitoblarni zo'rlik bilan qushnilardan tortib olishga qaror qildi. U monlarga qarshi xarbiy yurish qildi, ulardan katta o'ljani qo'lga tushirdi, jumladan, budda qonunlar majmuasining to'da to'plash "tripitaka"ning o'ttizta to'la komplektini qo'lga kiritdi. To'plam uchta katta qismdan iborat. Supa - pitaki (hadislar sahovati) Viina - pitaki (urf- odatlar saxovati) va Abdxidjami - pitaki (oliy dogma saxovati).

Bosib olingan kitoblar uchun Aniruda shaxar markazida, qirollik saroyi yaqinida maxsus bino "Pitaki-tayk", ya'ni muqaddas kutubxona ko'rish xakida buyruq berdi. Kutubxona urtasida atrofi yo'laklar bilan o'ralgan kichkina zal mavjud. Binoga kiriladigan uch eshikli ayvonning shartli tomoniga uchta dabdabali pesh ayvondan kiriladi. 1783 yilda to'la ta'mirlangan bizning kunlarimizda ham saqlanib qolgan. Ikki hil qadimgi birma xati mavjud edi. Lapidar xati "Toshga yozuv" manumentlar yozuvida ishlatilar edi, "Kvadrat" shaklidagi yuksak badiiy xat diniy budda kitoblariga ishlatilardi. Kitobga material sifatida xurmo barglaridan tashqari bambuk taxtalar, charm daraxti ildizlari xam ishlatilardi. Fransuz arxiologi Sharl

Dyuruazel' Prom shaxrini qazish paytida 20 ta oltin taxtachaga yozilgan qo'lyozma hamda yozuvli oltin plastinkalarni topdi. Pagan davlati gullab yashnagan o'sha qadimigi davrda Birmaliklar dexqonchilik, irrigasiya, xunarmandchilik va madaniyatni taraqqiy ettirishda katta muvaffaqiyatlarga erishdilar. Shayx Tiluin Moi 1093 yilning 3 iyulida Promda qo'ygan imzosida xabar berishicha, jumladan Tuyin tog'idagi Marakan ko'lida katta suv ombor barpo etish va mazkur ko'l sohilida tosh kutubxona qurish haqida so'z yuritiladi. Bizda Pagam kutubxonalari kitobning ro'yxati yo'q, Buning ustiga ustak uquvchilar "Formulyari" ham yo'q, kutubxona fonda haqida hech bo'lmaganda ozgina tasavvurga ega bo'lish uchun biz o'sha davrdan bizga sajdagoh va exromlarning yozuvidan boshqa deyarli hech narsa yetib kelmagan. Qolganlarning hammasi nobud bo'lgan. 1277 yilda mangollar Paganni talab, vayron qilishdi. 100 Yillardan keyin mamlakat qayta tiklana oldi, ammo qachonlardir qudratli mamlakatning poytaxti bo'lmish shaxar o'likligicha qolaverdi. Shumerning ko'pchilik shaxarlarini sahro qumlari ko'mgan. Gerkulanum Vezuviy ko'llari ostida qoldi, Mayya shaxarlarini tropik changalzorlari bosib ketdi. Paganning iqboli baland ekan: lagoda va saroy exromlari saqlanib qolgan. Ular orasida Birmaning qadimiy kutubxonasiyaing binosi bor. Tan imperiyasi mustaqillikka erishgach Vetnam madaniyatini rivojlantirishga kirishdi. Vetnamdagi eng birinchi kutubxona Dayxn omborxonasi hisoblanadi. Uning asosini Xitoydan keltirilgan Buddiy adabiyotlar tashkil etadi. Ushbu omborda kitoblar nashr qilingan va mamlakatga tarqatilgan.

1070 yil Xanoyda adabiyotlar saroyi tashkil topdi. Dastlab bu yerda hudojuylar maskani, kitob nashr qiladigan joy chop etish uchuy ishlatiladigan taxtalar saqlanadigan ombor bo'lgan. Keyinchalik esa yuqorida aytib o'tilgan kutubxona barpo bo'lgan. Uning xonalari maktab o'quvchilari va o'qituvchilari bo'lgan. 1464 yil shox buyrug'i bilan huddi shunday kutubxonalar viloyatlarda ham tashkil etildi. Kutubxonalar fondida endilikda ilmiy asarlar, tarixiy va poetik ishlar, folklor to'plamlari ham joy oldi. XII asrda mug'ul bosqinchilari Xitoy, Pagan va boshqa mamlakatlar kutubxonalari va madaniyatini supirib tashladi. Yaponiyada ham kutubxonalar ishi uzoq vaqtgacha to'xtab qoldi.

Xulosa o'rnida shuni aytish lozimki, Ilk o'rta asr (V - XI) kutubxonalarning paydo bo'lishi feodalizm davri davlatlarining tashkil topishi bilan bog'liqdir. Asosan o'rta asr davrida Xitoy, Hindiston, Vetnam, Eron, Vizantiya, Yaponiya davlatlarida exron va monastrlarda kitoblarning chop etilishi kutubxona ishining yanada mukammallanishiga olib kelindi. Arablar, Misr, Suriya, Palastin, Marokash davlatlarini egallab, uning madaniyati va san'atiga hamda urf odatlariga taaluqli bo'lgan eng qimmatbaxo asarlarni arab xalifaligiga olib kelishi bilan bog'liq ma'lumotlar beriladi. O'sha davrda gullab yashnagan Pagan davlatining madaniyati va san'ati haqida ko'pgina tarixiy ma'lumotlar beriladi

Eng Qadimgi Hindiston

Milloddan avvalgi 5 ming yil oxiri 4 mingyillikda Hind daryosi vodiysida sun'iy dehqonchilik vujudga kelgan 4 ming yillik oxiri – 3 ming yillik o'rtalarida Hind vodiysida eng qadimgi Hind madaniyati tashkil topdi. Mil.av. 2 ming yillik o'rtalarida Hindistonda Oriy qabilalari kirib keldi. Oriylar o'zlari bilan temir, ot va tuyani olib kirdilar. M.av. VI asrgacha shimoliy Hindistonda 20 dan ortiq mayda davlatchalar bo'lgan. Davlatchalar o'rtasidagi kurashda Magatha g'olib kelgan. Magatha davlati Minbasara davrida ancha kengaygan. Ajattashatru davrida esa Gang vohasi markaziy Hindiston markaziy davlaga birlashgan. Mil. av. 345 yil Nand sulola asoschilaridan biri Ugrase Magathani egallab oldi. Mil. avv VI-IV asrlarda Panjob viloyatida tarqoqlik hukm surgan.

Yunon – Makedon bosqinchilariga qarshi ozodlik kurashiga Chandra Gupta boshchilik qilgan. U Magatha taxtini egallab m.av. 317 – 298 yillari podisholik qilgan. Manrea davlatiga asos solgan. Poytaxti Patalaputra.

Chandra Guptaning o'g'li Bindusara (293-268) va Ashoka (268-231) davrida Hindiston qudratli davlatga aylandi. M.av. 180 yili Maur sulolasining so'ngi podishosi o'ldirildi. Milodning III asrida Magatha yana kuchaydi. Uning asoschisi Gupta bo'lgan Guptaning nabirasi Chandira Gupta I davrida (320-335) Magatha ancha kuchaydi. Uning o'g'li Samudra Gupta (335-380) Ximolayda Madras va Kanchi shaharlarigacha bo'lgan yerlarni bosib oldi. Chandra Gupta

II (380-415) Hind osiyodagi eng kuchli davlatga aylandi. VI asrga kelib Guptalar davlati yana mayda davlatlarga bo'linib ketdi. Shu bilan Hindistonning qadimgi davri tugadi.

Mohenjon-doro – Hinddaryosio'rtaqismidajoylashgan 270 gektaryermaydonibushahardanhomvapishiqq'ishtdanqurilganbinolarvashaharyo'llaritopilgan. Yo'llarga g'isht yotqizilgan. Shaharga korizlardan suvlar kelgan va chiqindi suvlar chiqarib tashlangan. Boy kishilarning uylari, ibodatxona, qal'a va boshqa binolar ikki uch qavat qilib qurilgan.

Harappa – Panjob viloyatida joylashgan arxeologlar bu yerdan besh yuzga yaqin yodgorliklar topishgan. Shaharga quvurlar orqali suvlar kelgan kanalizatsiya tizimi bo'lgan. Shaharda suv saqlash uchun pishiq g'ishtadan koriz va quduqlar qurilgan. Umuman aytganda shaharda me'morchilik, zargarlik, kulolchlik, tosh-taroshlik qurolsozlik ancha rivojlangan. Harappa va Mohenjon-doroliklar uncha katta bo'lmagan kemalarda daryo va dengizlarda suzganlar. O'z ierogloflariga ega bo'lganlar.

Hind adabiyotining 3 ming yildan ko'proq an'anasi vedalar – sanskrit tilidagi diniy gimnlardan boshlanadi. Miloddan avvalgi 10–4-asrlarda xalq og'zaki ijodida yirik epik dos-tonlar – "Mahabharata" va "Ramaya-na" shakllandi. Qadimgi hind adabiyoti yodgorliklari – puranlar muqaddas matnlari bu dostonlar matnlariga yaqin. Qadimgi hind ertaklari to'plamlaridan "Panchatantra", "Xitopadesha", "Vetalapanchavinshati", "Shuksaptati" mashhur. Mualliflik adabiyoti milodiy 1-asr boshlarida paydo bo'ldi. Sanskritadabiyotining buyuk shoiri va dramaturgi Kalidasatr. Bxasa (3–4-asr) va Shudraka (5–6-asr) ham mashhur dramaturg bo'lishgan. Sanskrit adabiyotida Bxovabxugi (8-asr) ham sezilarli iz qoldirdi. Dandin (7-asr)ning "O'n shahzoda sar-guzashti" romani sanskrit badiiy nasrining cho'qqisi hisoblanadi. Mil.ning dastlabki asrlaridan dravid tillari (qarang [Dravidlar](#))da, jumladan, tamil tshshtgi adabiyot (qarang [Tamil adabiyoti](#)) rivojlandi. taxminan 7-asrdan o'rta asrlar adabiyotining tarixi boshlanadi. Sanskrit va tamil tilidagi adabiyot bilan bir qatorda boshqa tillarda ham adabiyot vujudga keldi. Yangi hind adabiyoti dravid va yangi hind-oriya tillarida 1-ming yillik oxiridan rivojlana boshladi. Keyinroq esa kashmir va sindh adabiyoti, shuningdek pushtu

tilidagi adabiyot shakllana boshladi. Musulmon davlatlarining paydo bo`lishi va islom dinining keng tarqalishi natijasida Hindistonning fors tilidagi adabiyoti yuzaga keldi (Xusrav Dehlaviy, Mirzo Bedil va boshqalar). Shoirlardan Vali (17–18-asr), Mir Toqiy, Mirzo G`olib va boshqa urdu she`riyatining eng yaxshi namunalarini yaratdilar. 19-asrning 2-yarmida milliy ozodlik hara-katining rivojlanishi natijasida adabiyotda \ind ma`rifatparvarlik davri boshlandi. Bu davr adabiyotida Dinobondxu Mittro, Premchand Mit-tro, Bonkimchondro Choddopaddqay va Bengaliyaning boshqa yozuvchilari samarali ijod qildilar. Ayni vaqtda ingliz tilida ijod qilgan dastlabki shoirlar (G. L. V. Derozio, K. Gosh, T. Datt)ning she`rlarida ingliz romantizmining ta`siri seziladi. 20-asrning 20-yillarida mustaqillik uchun kurash \ind adabiyotining markaziy mavzusi bo`lib qoldi. Bu davrning buyuk yozuvchisi bengaliyalik R. Tagor bo`ldi. Fors va urdu tillarida ijod qilgai shoir M.Iqbol o`z asarlarida yuksak badiiylikka erishdi. 1930-yillarning o`rtalarida taraqqiypar-nar yozuvchilarning \arakati vujudga keldi. 20-asrning 30-yillarida Hindistonda ingliz tilidagi nasr paydo bo`ldi (M. R. Anand, N. K. Narayan, X. Chattopa-dxaya va boshqalar). 1936 yil Iremchand, M. R. Anand va Sajjod Zohirlar tashabbusi bilan Hindistop taraqqiyparvar yozuvchilar assoniatsiyasi tuzildi. Gan-dizm adabiyotga chuqur ta`sir ko`rsatdi. Inqilobiy romaitik oqim shakllana boshladi (Jo`sh Malihobodiy). She`riyat shakllari yangilandi, nasr tez rivojlana boshladi. Ayni vaqtda deka-dentlik oqimlari \am paydo bo`ldi (I.Jo`shi, M.Varma). Hindistonning mustaqillikka erishishi (1947) ilg`or adabiyo-tning rivojlanishiga yordam berdi. Mustamlakachilik qoldiqlarini yo`qo-tish uchun kurash va iqtisodiyotning yuksalishi ilgari qoloq bo`lgan bir qator adabiyotlarning rivojlanishiga qamda yangi adabiyotlarning shakllanishiga imkoniyat tug`dirdi. Hindistonning milliy tillaridagi adabiyotlar bilan bir qatorda ingliz tilidagi adabiyot \am rivojlangan. 1940–60 yillarda Hindistonda ind progressiv adabiyot namo-yandalari A.S.Jafri, S.K.Chouxan, Xo`ja Ahmad Abbos, Yashpal, A.N. Kas-mi, A.Nagar va boshqa o`z asarlarida mamlakatdagi ijtimoiy-iqtisodiy muam-molarni ko`tarib chiqib, jamiyatdagi eng lolzarb masalalarni \al etishga da`vat etdilar. Milliy adabiyot vakillaridan B.Bxattachoriya, M.R.Anand, M.Bondopaddxay, T. Bondopaddxay, G.Singx, R.V.

Desai, R.Krishnamur-ti, R.A.Maxadevan, Vsh`chatxol va boshqa o`z asarlarida mamlakatda iqtisodiy istiqloлга erishish, qashshoqlikni bar-taraf etish, savodsizlikni tugatish, xalqning ma`naviy darajasini oshirish kabi muammolarni ko`tarib chiq-dilar. Progressiv yozuvchilar Sh.Chou-xan, X. Dvidedining g`oyaviy estetik qarashlari mamlakatdagi ijtimoiy-siyosiy \odisa va jarayonlar bilan cham-barchas bog`langan. Yozuvchi I.Jo`shi \ind adabiyotida "psixologik adabiyot" vakili sifatida namoyon bo`ldi. Yozuvchi va dramaturg V.Prabxakara o`z asarlarida mustaqil Hindistonning ijtimoiy muammolarini \aqqoniy tarzda tasvirladi. 1980–90-yillarda M.Rakesh, Kamleshvar, B. Saxni, J.Kumar, Dug-gal, A.Pritam, K.Azmi, Saksena, Vimal va boshqa adiblar samarali ijod qildilar (yana q. Xsh) adabiyoti).

Eron adabiyotini shartli ravishda 3 bosqichga bo`lish mumkin: qadimiy, o`rta asr va zamonaviy. Eron adabiyotining ilk namunalari qadimiy fors tilida yaratilgan. Qahramonlik eposining dastlabki ko`rinishlari Axomaniylar davriga mansub mixxat bitiklarida o`z aksini topgan. Eron arablar tomonidan zabt etilib (7-asr), uning hududi xalifalik tarkibiga kirgandan so`ng Eron adabiyoti arab tili va islom ta`sirida shakllandi. 9-asrga kelib adabiyotda fors tilining mavqei kuchaydi. 10-asrning 2-yarmidan boshlab fors tili Sharqda she`riyat tili darajasiga ko`tarildi. 10—15-asrlar Eron nazmining yuksalish davri hisoblanadi. Bu davrda Firdavsiy, Umar Xayyom, Sa`diy, Rumi, Hofiz kabi dunyo adabiyotining yorqin yulduzlari o`zlarining o`lmas asarlarini yaratdilar. Ularning she`riyatida gumanizm, insonning ulug` mavjudot ekanligi, ma`naviy barkamollik sari intilish g`oyalari tarannum etildi. Fors adabiyotining durdonasi bo`lmish Firdavsiyning „Shohnoma“ dostoni maydonga keldi. Bu davrda Eron adabiyotining mumtoz janrlari bo`lgan ruboiy, qasida, g`azal va qit`a yanada takomillashdi. Shu bilan birga Abdullo Ansoriy, Farididdin Attor va boshqalarning asarlarida sufiylik tariqati g`oyalari o`z aksini topdi. Mo`g`ullar tomonidan Eronning ishg`ol etilishi (1220—56) natijasida madaniy hayot inqirozga yuz tutdi. 13-asrning 2-yarmiga kelib Eron adabiyotida madhiya va qahramonlik eposlari rivoj topdi. 16-asr oxiri Eron adabiyotida shia mazhabiga xos marsiya she`riy janri shakllandi. Bu davrga kelib Eron mumtoz adabiyoti saroy

she`riyati doirasida taraqqiy etdi. 17-asr Eron adabiyotida hind uslubi (sabke hindi) ustunlik qila boshladi. Bu hol 18-asrda Eron shoirlari Mushtog` Isfahoniy, Sabohiy Bikdeliy Koshoniy, Hotif Isfahoniy va boshqalarning e`tiroziga uchrab, Eron adabiyotida „bozgasht“ (qaytish) deb atalmish yangi yo`nalishning paydo bo`lishiga olib keldi. Bu yo`nalish ilk Eron mumtoz she`riyatiga xos uslubni qayta jonlantirishga qaratilgan sa`yiharakatlar bilan ifodalanadi. 19-asrda Eron adabiyotida yodnoma va safarnomalar paydo bo`lib, yangi fors nasriy janriga asos solindi. Eronda keng quloch yozgan milliy ozodlik harakati (1905—1921) publitsistika va satirik she`riyatning shakllanishiga turtki bo`ldi. M. Bahor, A. Lohutiy ijodida adolatsizlikka qarshi kurash g`oyalari namoyon bo`ldi. 20-asrda Eron adabiyotida roman va realistik hikoya janri rivoj topdi. Bu davrda Murtazo Mushfiq Kozimiyning „Qo`rqinchli Tehron“ (1924), Abbos Kozimiyning „Mashaqqatli hayot“ (1931), Yahyo Davlatobodiyning „Shahrnoz“ (1926), Said Nafisiynij „Farangis“ (1931) nomli asarlari chop etildi. 20-asrning 30-yillarida Eron she`riyatiga yangi she`riy janr „she`ri nou“ kirib keddi. An`anaviy aruz vaznidan voz kechib, erkin uslubda she`r yaratish bu yo`nalishning xarakterli jihatidir. Eron she`riyatidagi yangi yo`nalishning asoschisi Nimo Yushij (1895—1961) hisoblanadi. 1940—50 yillar nasrda ijtimoiy hayotni aks ettiruvchi bir qator realistik asarlar yaratildi. Sodiq Hidoyat (1903—51)ning „Daydi it“ (1943), „Hoji og`o“ (1945), Bo`zo`rg Alaviyning „Ellik uch“ (1942), „Uning ko`zlari“ (1952) hikoyalari jamoatchilik e`tiborini qozondi. Islom inqilobidan so`ng Eron adabiyotida ozodlik va inqilobni tarannum etuvchi she`rlar, EronIroq urushida qatnashgan jangchilarning mardligi va vatanparvarligini aks ettiruvchi asarlar, diniy yo`nalishda yozilgan she`riy to`plamlar keng o`rin oldi.

Nazorat savollari

1. Qadimgi Xitoy kutubxonalari xaqida nimalarni bilasiz?
2. Qadimgi Hindiston kutubxonalari tarixi xaqida nimalarni bilasiz?
3. Qadimgi Eron kutubxonalari tarixi xaqida nimalarni bilasiz?

13-mavzu: Arab xalifaligi davri kutubxonalari

Reja:

1. Arab xalifaligi davrida birinchi kutubxona “Donolar uyi”tarixi.
2. Arab xalifaligi shaharlaridagi kutubxonalar
3. Qur’oni karim va hadislar tarixi

Tayanch soʻz va iboralar

Arab xalifaligi davrida birinchi kutubxona “Donolar uyi” tarixi. Arab xalifaligi shaharlaridagi kutubxonalar, Qur’oni karim va hadislar tarixi

Arab xalifaligi davrida birinchi kutubxona “Donolar uyi” VII asrda Damashqda tashkil etilgan boʻlib, musulmon dunyosining birinchi ilmiy markazi ham hisoblangan. Kutubxona oʻz faoliyatini arxiv bilan birgalikda olib borgan keyinchalik 689-yilga kelib mustaqil muassasa sifatida faoliyat yuritgan. Kutubxonaning asosiy kitob fondiga Qur’oni karim va hadislariga oid adabiyotlar jamlangan. Keyinchalik kutubxonaning fondi vizantiyadan keltirilgan ximiya, astronomiya, tibbiyot, falsafa, tarixiga oid adabiyotlar bilan toʻldirilgan. Arab xalifaligining yangi markazi Bagʻdod shahriga koʻchirilgan keyin kutubxona ham Bogʻdodga koʻchirilgan.

Arabiston yarim orolida qadim zamonlardan arab qabilalari yashab kelgan. Anʼanaga koʻra yarimorol aholisining aksariyat qismi badaviylar - koʻchmanchi chorvadorlar edi. Bu erda ozroq darajada voha xarakteriga ega boʻlgan qishloq xoʻjaligi rivojlangan. Baʼzi mintaqalar (Yaman, Makka viloyati) Shimoliy va Shimoliy-Sharqiy Afrika, Oʻrta er dengizi va Hindiston mamlakatlari bilan vositachilik savdosiga ixtisoslashgan.

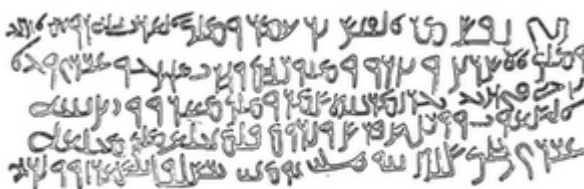
Kaʼba - Islomning asosiy ziyoratgohi. Bu Makkadagi Al-Haram masjidi markazidagi tosh bino. Olloh taolo osmondan yuborgan deb daʼvo qilingan, ichiga qora tosh oʻrnatilgan Kaʼba butun dunyo musulmonlari uchun ziyoratgohning asosiy obʼekti hisoblanadi. Ziyoratchilar Kaʼbani 7 marta aylanib, kumush ramkaga solingan qora toshni oʻpishadi.

Arab xalifaligi davrida madaniyat yuksak taraqqiyot darajasiga koʻtarildi. Arablarning ular bosib olgan xalqlar bilan uzoq muddatli

madaniy o'zaro ta'sirining natijasi turli madaniyatlar elementlarining o'zaro kirib borishi, ularni o'zaro boyitishi edi. Shu asosda eng boy o'rta asr arab madaniyati paydo bo'ldi. O'rta asrlarning ajoyib arab shoirlari va yozuvchilarining nomlari ma'lum - Abu Nuvas (762-815), Omar ibn Abi Rabiya (644-712), Abu Tammam (796-843 yillarda), Abu-l-Faraj al-Isfaxoniy (897-967) , al-Mutanabbi (915-965), Abu Firas (932-967) va boshqalar. Fors, hind va boshqa ertaklarning qayta ishlangan syujetlari asosida mashhur "Ming bir kecha" maftunkor ertaklar to'plami shakllana boshladi. Klassik adabiy arab tili va arab alifbosiga asoslangan yozuv keng tarqaldi. Ilmiy bilimlar to'planib, takomillashtirildi, matematika, astronomiya, kimyo, tibbiyot, geografiya, falsafa, tarixiy va filologik fanlar rivojlandi. Ko'plab shaharlar yirik ilmiy va madaniy markazlarga aylandi. Bog'dodda hatto maxsus muassasa - "Bayt al-Hikma" ("Donolik uyi") paydo bo'ldi, u boy kutubxonaga va rasadxonaga ega edi. Bog'dod tarjima faoliyatining markaziga aylandi, qadimiy ilmiy va adabiy yodgorliklar arab tiliga tarjima qilindi.

Xalifalikning ko'plab shaharlari butun dunyoda hunarmandchilikni ishlab chiqarish va savdo-sotiqning eng yirik markazlari sifatida mashhur bo'lib, ular o'rta asr arab me'morchiligining ajoyib yodgorliklari bilan mashhur edi. Bular Bag'dod va Basra, Damashq va Quddus, Makka va Madina, Kufa va Nishopur, Buxoro va Samarqand, Iskandariya, Qayruan va Kordoba va boshqa ko'plab shaharlar.

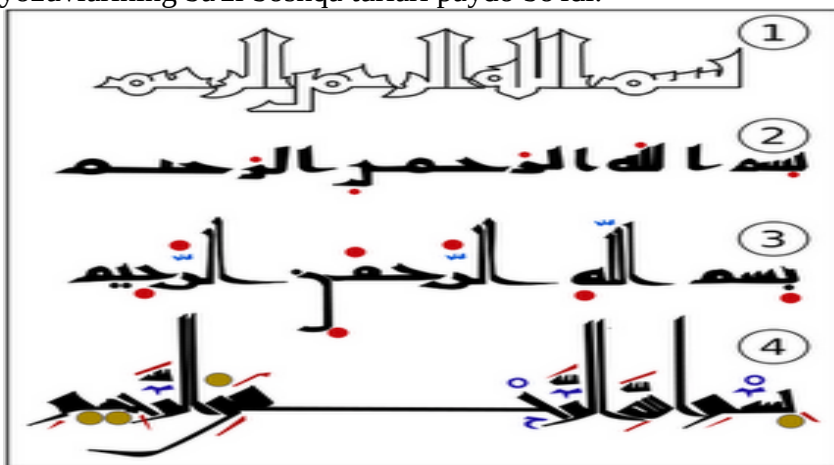
Arab yozuvining kelib chiqishi hozirgi Livan, Falastin va Suriya hududlarini egallagan sohilda yashagan Finikiyaliklar tomonidan yaratilgan alifbodan kelib chiqadi. Finikiyaliklar butun O'rta er dengizi bo'ylab savdo qilgan savdogarlar bo'lganligi sababli ularning alifbosi O'rta er dengizi mintaqasi alifbolarining rivojlanishiga ham ta'sir ko'rsatgan.

Funerary inscription from an-Namana (AD 328), speaking of the famous pre-Islamic poet Imru l-Qays.

An-Namardan dafn marosimi (milodiy 328 yil)

Finikiyalik yozuv bir necha yo'nalishda rivojlandi: ulardan biri va keyinchalik zamonaviy lotin alifbosi. Yana bir yo'nalish oromiy alifbosida o'z aksini topdi: u zamonaviy ibroniy alifbosi va nabatean yozuviga bo'lingan. Miloddan avvalgi II asrdan boshlab foydalanishga kirishgan nabata yozuvidan, hozirgi Iordaniya hududida bir qancha yozuv tizimlari, shu jumladan an'anaviy arab yozuvlari va arab yozuvlarining ba'zi boshqa turlari paydo bo'ldi.

Arab yozuvining rivojlanish tarixi

E'tibor bering, dastlabki arab alifbosida nuqta yo'q (1), zamonaviy arab yozuvida esa. Ushbu nuqtalar keyinchalik o'quvchilarga tovushlarni farqlashni o'rganishda yordam berish uchun paydo bo'ldi (dastlabki arab alifbosida 28 ta tovush uchun 15 xil harf bor edi).

Ammo keyinchalik unli va gamza joriy etildi (2), ular VII asrning ikkinchi yarmidan boshlab yozma ravishda topila boshlandi. Dastlab,

bu afsonaga ko'ra, kiritilgan qizil nuqta tizimi yordamida amalga oshirildi *Umaviy* - Iroq hukmdori. Biroq, ularni (3) harflarini ajratib turadigan nuqta bilan aralashtirish oson edi, shuning uchun 100 yil o'tib, bugungi kunda ham mavjud bo'lgan tizim qabul qilindi.

Islom dini ta'siri tufayli arab alifbosi dunyoda eng keng tarqalgan yozuv tizimlaridan biriga aylandi, uni Afrika, G'arbiy va Markaziy Osiyo mintaqalarida, shuningdek Sharqiy Osiyo, Yevropa va Amerikadagi etnik jamoalar orasida topish mumkin. Dastlab arab tilini yozish uchun foydalanilgan arab alifbosi bir qator boshqa tillarda qabul qilingan: fors, pashto, urdu va boshqa tillarda.

Umumiy ma'noda arab alifbosining ikkita varianti mavjud: kufiy yozuvi va nasx. Kufiy yozuvi burchakli xususiyatlarga ega bo'lib, u yog'och va tosh kabi qattiq yuzalarga yozuv yozishda ishlatilganligini ko'rsatmoqda, nasx esa kursiv bilan ajralib turadi. *Kufiy shrift* - eng qadimiy *arabcha shriftlarchunki* Islom dini boshlanganda Qur'onning birinchi nusxalarini yozib olish uchun foydalanilgan. Quyida kufiy yozuviga misol keltirilgan. Bu Ispaniyaning Toledo shahrida (ilgari arablarga tegishli bo'lgan hududda) topilgan milodiy XI asrga oid yodgorlik lavhasining bir qismidir.

O'rta asrlarda Konstantinopol yagona ma'rifat markazi emas edi. 7 asrning boshlarida musulmon dini paydo bo'ldi. Islom qisqa vaqt ichida Erondan tortib Marokashgacha bo'lgan hududni o'z ichiga qamrab oldi va 800 yildan ortiqroq "Arab Halifaligi" nomidagi buyuk davlat sifatida faoliyat ko'rsatdi.

Arab dunyosida 7-9- asrlarda ilm-fanning rivojlanishi eng cho'qqisiga yetdi. Arab dunyosi olimlari matematika, astronomiya, tibbiyot, geografiya, tarix fanlariga qo'shgan xissasi aynan shu davrga kelib beqiyos darajaga yetdi.

Fanlar rivojlanishining asosi

7-9 asrlarda Xalifalik qog'oz ishlab chiqarish bo'yicha dunyoning markaziy mamlakatiga aylandi. Qog'oz pergamentga qaraganda arzon va sifatli mahsulot sifatida nom qozona boshladi. Qog'oz sanoati Samarqand, Qoir, Damashq va boshqa ko'plab arab davlatlarida rivojlana boshladi. Birgina Kordoba shahrini o'zida yiliga 16-18 ming donagacha kitob ishlab chiqildi. Tripoli shahrida esa 20 000 aholining deyarli yarmi qog'oz fabrikasi yoki hattotlik bilan shug'ullana

boshladi. Ayrim bir hattotlik korxonlarida 180 tagacha hattotlar faoliyat ko'rsatgan. Birgina Bog'dod shahrida 10-asrda 100 ta kitob sotuvchilarinig mavjud bo'lganligi aynan shu asrda arab dunyosida kitobot san'ati qanchalik rivojlanganligini ko'rsatib turibdi.

Kutubxonachilik ishining boshlanishi

Arab xalifaligida kutubxona ishi Muaviy I Xolid ibn-Yazid, Xorun ar-Rashid, Al-Ma'mun, Al-Hakim II, vazir Ibn Abbos kabi bir qator xalifalar va vazirlar nomlari bilan bog'liq. Aynan shu amaldor xizmati tufayli mamlakatda ilm dindan keyin darajada taraqqiy topdi. Ular qoldirgan ulkan ma'naviy boyliklar hozirgi kunda ham ulkan qiziqish bilan o'rganilmoqda. Birgina "Bayt ul-hikma" va Ma'mun akademiyalari yetishtirib bergan olimlarning fan olamida qilgan yangiliklari siri haligacha sirligicha qolmoqda balki hammasi aynan osha davr kutubxonalari bilan bog'liqdir?

Donolik uyi (Bayt-al hikma)

Ummaviylardan birinchi xalifa Muaviy Ibirinchildan bo'lib saroy kutubxonalari qurilishiga e'tibor bera boshladi. Damashq sharida u "Donolik uyi"ga asos soldi. Bu bino bir vaqtning o'zida ham kutubxona ham davlat arxivi vazifalarini bajarishi ko'zda tutilgan edi. 689-yildan boshlab kutubxonada bo'limlar tashkil etila boshladi. Kutubxona Qur'onshunoslik asosiga qurilgan bo'sa ham o'z fondini adabiyot, tibbiyot, falsafa, astroligiya, matematika va tarix kabi birqancha fanlarga doir kitoblar bilan ham boyitgan. Poytaxtning Damashqdan Bog'dodga ko'chirilishi bilan kutubxonanig joylashgan joyi ham o'zgardi.

Arab tarixchilarining yozishicha Muaviy I ilmi bo'lgan har bir musulmonga kutubxonadan foydalanishga ruhsat bergan va bora bora bu kutubxona ommaviy kutubxonaga aylanishiga olib kelgan. 9-13-asrgacha donolik uyi Bog'dod shahrida bo'lgan. Bu yerda nafaqat musulmon, balki boshqa din olimlari ham bo'lgan kitoblarni arab tiliga tarjima qilgan va ularni saqlagan. Olimlar donolik uyida turli xil ta'qiqlangan sohalarni ham o'rganishgan. 9-asr yarmiga kelib donolik uyida dunyodagi eng katta kitob fondi yig'ilgan. 1258-yil yanvar o'rtasida boshlangan mo'g'ullar qamali 2 hafta davom etdi. 13-fevralda mo'g'ullar xalifalar shahriga kirishdi va shaharni vayron qilishdi. Donolik uyi va Bog'doddagi boshqa kutubxonalarni bog'dod

qamali davomida Xulagu armiyasi tomonidan vayron etildi. Bog'dod kutubxonachilari kitoblari bilan birga Tiges daryosiga cho'ktilgan. Nasr al-Din al-Tusi tahminan 400 mingga yaqin kitoblarni saqlab qolgan. Chunki qamaldan oldin ularni Moraghehga olib ketgan.

Al-Ma'mun

Bog'dod xalifalari ichida Xorun ar-Rashid kabi mashxur xalifa tarixda uchramasa kerak. Bizga u "Ming bir kecha" ertaklari orqali ham juda tanish. Xorun ar-Rashid davrida Vizantiya imperiyasidan ko'plab qo'lyozmalar kutubxonaga keltirilgan. Uning og'li al-Ma'mun davrida esa fond 100 lab kitoblar bilan boyidi. Al-Ma'mun yopiq saroy kutubxonasini ommaviy kutubxonaga aylantiradi.

Al-Hakim II

Kordoba xalifasi al-Hakim II o'zi davridagi uchta saroy kutubxonalarini birlashtiradi va 400 000 lik fondga ega kutubxonani yaratadi. Bu kitoblarning kataloglari 44 ta 90 varoqlik daftarga yoziladi. Al-Hakim II ayg'oqchilar yollab butun dunyo bo'ylab qimmat baho kitoblar izlashni yo'lga qo'yadi. Uning kutubxonasida kitob yasovchi, xattot va rassomlar ishlashi uchun alohida bo'limlar tashkil etilgan bo'ladi. Bundan tashqari kutubxonachi-katalogizator kabi shtat ham mavjud bo'ladi.

Vazir Abbos. Vazir Abbosning ham kutubxonasi xalifalikda juda mashxur kutubxona sanaladi. U o'z atrofida kitobga ixlosmand olimlar va bilimli insonlarni to'playdi. Uning kutubxonasida 177 000 kitob mavjud bo'ladi. Kutubxona katalogi 10 tomni tashkil etadi. U qayerga borsa o'zi bilan kutubxonasini olib yuradi. Uning kutubxonasini bir necha tuya katta karvonni tashkil etib tashib yuradi. "Ilm uyi" (Dar al-Ilm) 9 asrga kelib "Donolik uyi"ni o'rnini "Ilm uyi" (Dar al-Ilm) nomli kutubxona egallaydi. Bu kutubxona Tripolida joylashgan bo'ladi va madrasa tarkibida bo'ladi. Bu kutubxona shunchalik katta bo'ladiki uning fondi 3 million ekanligini o'zi ham bunga isbot bo'ladi.

Kutubxonada Qur'onning 50 000 dona nusxasi va uning 80 000 sharhi saqlanadi. Kutubxonada 180 xodim faoliyat ko'rsatadi. Kutubxona bor yog'I 30 yil faoliyat ko'rsatadi va Salib yurishlari natijasida yoqib yuboriladi.

“Maxsus kutubxona”lar. Arab xalifaligida “maxsus kutubxona”lar ham tashkil etiladi va bular masjidlar, maqbaralar, kasalxonalar hududida joylashgan bo’ladi va fondi ham aynan u joylashgan binoga mos ravishda tartiblangan bo’ladi. Bu kutubxonalar vaqt o’tishi bilan faoliyatini kengaytirib davlat tasarrufidan chiqib o’zi mustaqil ravishda faoliyat ko’rsata boshlaydi.

“Vaqf kutubxonalari”. Saroy, shaxsiy va o’quv maskanlari kutubxonalaridan tashqari xalifalikda “vaqf kutubxonalari” ham faoliyat yurita boshlaydi. Vaqf kutubxonalarining boshqa kutubxonalardan farqi shunda ediki, bu kutubxonalar na davlatniki na yer egasini edi ya’ni “butun musulmon ahli uchun ochiq” shaklda faoliyat ko’rsatardi. Kutubxona fondi asosan sovg’a, homiylik asosida shakllantrilardi va boy bo’lmagan aholi undan juda ko’p foydalanardi va hattoki o’z yonidan qog’oz va kitob ta’mirlash, kitob yasash, hattotlik kabi ko’mak orqali fond boyitilardi. Ushbu kutubxonalar fondi doimo nazoratda bo’lgan va katalog tuzilgan. Ushbu katalog bir vaqtni o’zid boshqa vazifani ya’ni kutubxonaning yuridik hujjati vazifasini ham bajargan.

Nazorat savollari

1. Arab xalifaligi davrida kutubxona xaqida nimalarni bilasiz?
2. Arab xalifaligi shaharlaridagi kutubxonalar xaqida nimalarni bilasiz?
3. Qur’oni karim va hadislar tarixi xaqida nimalarni bilasiz?

14-mavzu: O’rta asr universitet kutubxonalari

Reja:

1. YEvropada XII asrda paydo bo’lgan birinchi universitet kutubxonalari
2. Italiyada Boloniya huquq maktabi. Boloniya universiteti
3. Selerno tibbiyot maktabining kutubxonasi faoliyati
4. XII-XIV asrlarda Parijda, Monpelyeda, Oksford, Kembirdj, Salamanke, (Ispaniya), Lissabon (portugaliya), Krakov (Polsha), Vena (Avstriya) shaharlaridagi universitet kutubxonalari.

Tayanch so`z va iboralar

YYevropada XII asrda paydo bo'lgan birinchi universitet kutubxonalari. Italiyada Boloniya huquq maktabi. Boloniya universiteti. Selerno tibbiyot maktabining kutubxonasi faoliyati. XII-XIV asrlarda Parijda, Monpelyeda, Oksford, Kembirdj, Salamanke, (Ispaniya), Lissabon (portugaliya), Krakov (Polsha), Vena (Avstriya) shaharlaridagi universitet kutubxonalari.

Birinchi universitet kutubxonalari YYevropada XII asrda paydo bo'lgan ya'ni Italiyada Boloniya huquq maktabi keyichalik Boloniya universitetiga aylantirilgan. Boloniya universiteti qoshida Selerno tibbiyot maktabining kutubxonasi faoliyat olib borgan. XII-XIV asrlarda universitet kutubxonalari Parijda, Monpelyeda, Oksford, Kembirdj, Salamanke, (Ispaniya), Lissabon (portugaliya), Krakov (Polsha), Vena (Avstriya) shaharlarida ham ochildi.

YYevropa universitetlari monastr maktablaridan ajralib chiqqan va taraqqiy etishi juda uzoq muddat davom etgan, shuning uchun ham ularning ilk rivojlanish davri qachon ekanini aniq belgilab bo'lmaydi.

Ko'pchilik birinchi YYevropa universiteti sifatida Italiyadagi Boloniya universitetini biladi. Bu ta'lim muassasasi 10-asrning oxirida ochilgan, biroq ungacha ham huquq maktabi sifatida 890 yildan beri mavjud bo'lgan. Universitetlar – professorlar uchun ideal maskanlar. 11-asr davomida Parij universiteti taraqqiy etib, dovruq qozona boradi. YYevropaning eng qadimiy universitetlaridan biri bo'lgan bu maskan o'rta asrlarda juda mashhur bo'lgan. Bu dargoh professor va talabalarni huquq, ilohiyot, tibbiyot va falsafa ta'limining rivojlangani bilan jalb qilgan. Keyinchalik YYevropada 12-13-asrlar mobaynida turli universitetlar ochila boshlanadi. Birinchi universitetlar ajralib chiqqan maktablar professsorlar fikr almashadigan, ular uchun mo'ljallangan muassasalar bo'lgan. Bunday joylarda ideologiya, tibbiyot va huquq ta'limoti usullarini ishlab chiqishgan. Darslar esa lotin tilida olib borilgan.

Britaniyaning Oksford va Kembrij universitetlari ham o'rta asrlarda vujudga kelgan. Angliyaning ikki mashhur universitetini tandemda Oksbrij deb ham atashadi. Kollejlarning ta'lim beruvchi kompleks sifatida taraqqiy etishi. Kollejlar nisbatan keyinroq

shakllangan. Birinchi kollej sifatida Oksforddagi Merton kolleji e'tirof etiladi, u 1249 yilda talabalar yashash joyi sifatida tashkil etilgan. Mertonda talabalar uchun o'ta qattiqqo'l muhit tashkil etilgan. Keyinchalik esa kollejlar ta'lim beruvchi kompleks sifatida taraqqiy etgan.

Yangi dunyodagi ilk universitet. AQShning eng tarixiy universiteti Harvard hisoblanadi, u 1636 yilda Nyu-Taunda tashkil etilgan. Avval universitet kollej tarzida faoliyat yuritgan va darslar 1638 yildan kollej bog'i va kichik xonalarda o'tkazila boshlangan. Keyinchalik esa Harvard nomi kollejga o'zining yarim boyligi va kitoblarini meros qilib qoldirgan Jon Harvard nomi bilan atala boshlanadi, ta'lim muassasasiga universitet maqomini beriladi. Bu dargoh hozir ham AQShning eng mashhur ta'lim maskanlaridan biri hisoblanadi. Ayni damda AQShda 3 300dan ortiq oliy ta'lim berishga ixtisoslashgan ta'lim dargohlari bor va ularda taxminan 12 milliondan ko'proq talaba tahsil oladi. AQShda har yili o'rtacha 3 million bitiruvchi yuqori maktablarni tugatadi, ularning taxminan 1 millioni OTMlarga o'qishga kirish imkoniga ega bo'ladi.

Imtihon asosidagi ilk grantlar. 1836 yilda London universiteti imtihon va turli grantlar dasturini e'lon qiladi. Bu dasturlarda qatnashish uchun Britaniya imperiyasining turli hududlarida joylashgan istalgan ta'lim muassasasining talabalari talabgor bo'lishi mumkin edi. Shu taxlit 1900 yillargacha London universiteti faqat grantlar ajratuvchi va imtihonlarni tashkil etuvchi oliygoh sifatida ishlagan. Biroq 1900 yilda parlament ta'lim va tadqiqot uchun London universitetiga leksiya xonalari, muzeylar laboratoriyalar va amaliy mashg'ulot xonalari ochishga ruxsat bergan.

Ta'limdagi qarashlarning bo'linishi. O'rta asrlarda universitet talabalari, asosan, tibbiyot, huquq va ideologiyani o'qishgan. Yevropada yoshlar universitet ta'limiga o'tishdan oldin «trivium» guruhidagi grammatika, ritorika, mantiq fanlarini va «kvadrium» guruhiga kiruvchi arifmetika, geometriya, musiqa, astronomiya fanlarini o'qishi lozim bo'lgan.

Gumanizm, ma'rifat, islohot va inqilob atamallari ham o'rta asrlar universitetlaridagi izlanishlar tufayli yuzaga kelgan atamalar

hisoblanadi. 18-asrdan boshlab universitetlar o'z ilmiy nashrlarini chop eta boshlagan. 19-asrdan esa universitetlar uchun german va fransuz modeli ishlab chiqiladi. Germaniyaning Gumbolt modeli Vilgelm fon Gumbolt tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, unda universitetlarning leksiya, seminar va laboratoriya mashg'ulotlarida qatnashishi erkin bo'lishi kerak, degan qarash ilgari surilgan. Fransuz modelida esa universitet qat'iy nazoratda bo'lishi, tartib-qoida birinchi o'rinda turishi kerak, degan g'oya markaziy o'rinni egallagan. 19-asrgacha YYevropa universitetlarida diniy ta'lim ustuvor bo'lgan, keyin aniq fanlarga e'tibor kuchaygan. Shunday vaziyatda german universitetlar modeli ham ommalashib ketadi.

Islom mamlakatlarida oliy ta'lim. O'rta asrlardan sharq davlatlarida ham ta'lim o'ziga xos tarzda rivojlanadi. Bu davrda islom mamlakatlarida oliy ta'lim beruvchi muassasalar sifatida madrasalar faoliyat yuritgan. Madrasalar dastlab 7-8-asrlarda din ulamolarining islomga oid masalalarni sharhlab berib turadigan markaz sifatida paydo bo'lgan. Keyinchalik bu markazlar kengayib, ular madrasa deb atala boshlanadi. 8-9-asrlarda madrasalar islom dini tarqalgan mamlakatlarda, jumladan, Markaziy Osiyoda paydo bo'lib, madrasa uchun maxsus binolar qurila boshlandi. Madrasalarni shoh, xon, amir va sultonlar, yirik yer egalari va davlatmand kishilar qurdirgan. Madrasaga diniy maktabni bitirgan bolalar qabul qilingan. Ularda ta'lim uch bosqichda: boshlang'ich (adno), o'rta (avsat) va yuqori (a'lo) darajalarda olib borilgan.

O'rta asr talabalari hayoti. Dastlabki davrlarda talabalarining hayoti hozirgidan ancha farq qilgan, albata. Talabalar turli hududlardan ta'lim olish uchun kelgan va har xil yoshda bo'lishgan. Ular 12-asrda Oksfordga kelib o'rtnasha boshlaganda kichik mehmonxonalarni yoki shahar atrofidagi hududlarni yashash uchun tanlashgan, ba'zilar esa birgalikda biror uyni ijaraga olib yashay boshlagan. Talabalar leksiyalarda va ijtimoiy tadbirlarda qatnashardi. Shuningdek, ular bir haftada kamida bir marta o'zlarining repetitorlari («tutor») bilan birga darslarini muhokama qilib, kamchiliklarini aniqlashtirib olishgan. Tartibga amal qilmaydigan talabalarining ko'chaga chiqishi taqiqlangan, jarimaga tortilgan yoki muddatidan oldin talabalikdan chetlatilgan. Talabalar hayotlaridagi bu davrni

asosan kutubxonalarda o'tkazishgan. Har bir kollejning o'z kutubxonasi bo'lgan. Eng mashhur kutubxona esa Oksfordniki edi. Bundan tashqari, ijtimoiylashuv ham universitetlar hayotining bir qismi edi. Universitetlarda turli jamiyatlar va klublar doimiy ishlab turgan. Hozirgi kunda ham nafaqat malakali mutaxassislar tayyorlash, balki ma'lum sohalar rivojida ham universitetlar juda muhim o'ringa ega. Endilikda universitetlarga xalqaro talabalarni qabul qilish orqali moliyaviy foyda olish mumkinligi jihatdan ham ularning ahamiyati oshmoqda. Xususi universitetlarga talab oshmoqda. Universitetlarda ishlanayotgan innovatsion loyihalar, turli izlanishlar va tadqiqotlar iqtisodiyot uchun stimul vazifasini bajaradi.

Boloniya Universiteti nafaqat Italiyada, balki Yevropada ham birinchi universitet hisoblanadi. Boloniya Lombardiya mintaqasida joylashgan. Uzoq vaqt davomida Lombard savdo shaharlari O'rta asrlar uchun odatiy emas edi, bu olijanob va badavlat fuqarolarning o'z farzandlariga yaxshi (yaxshi) ta'lim berishlarini xohlashlari edi. Qadimgi afsonaga ko'ra, allaqachon 433 yilda imperator Teodosius Boloniya yuqori yuridik maktabga asos solgan. To'g'ri, bu afsonaga olimlar ishonmaydilar: ehtimol uni 13-asrda universitetning o'sha davrda tashkil etilgan qismi Muqaddas Rim imperatorlari tarkibiga kirishni istagan yuristlar tomonidan ixtiro qilingan. Shu sababli, Boloniya haqiqatan ham birinchi bo'lib o'qigan doktor Pepo bo'lib, u yiliga qonunshunoslik doktori sifatida tanilgan. Ammo uning ma'ruzalari unchalik mashhur emas edi. 1088 yilda maxsus Boloniya yuridik maktabini ochgan uning izdoshi Irneri katta muvaffaqiyatga erishdi. Irneri yuristning ma'ruzalari maktabni tezda mashhurlikka olib keldi. Uning ko'plab talabalari bor edi, ular orasida to'rtta huquqshunoslar alohida ajralib turishdi: Bulgar Martin, Goziya, Gug va Jak de la Porte Revenante. Ko'p o'tmay, Boloniya professorlari keng tanildi va boshqa akademik shaharlarga qaraganda ustunlikka ega bo'ldi. Ushbu muvaffaqiyatning bir necha sabablari bor. Birinchidan, o'qitish usulining ilmiy afzalliklari. Boloniya huquqshunoslari Rim huquqini o'rganishda inqilob qildilar: ular buni ritorikaga qo'shimcha sifatida emas, balki mustaqil mavzu sifatida ham o'rgandilar va o'rgatishdi. Ikkinchidan, bir vaqtning o'zida Lombardiya qiroli bo'lgan nemis imperatori Frederik I ning homiysi. Imperator Rim huquqshunosligini

targ'ib qilishdan juda manfaatdor edi, toj har xil ta'qib qilingan taqdirda har doim uning vakolatiga tayanishi mumkin edi.

1158 yilda Frederik I Boloniyaga kelgan har bir kishiga quyidagi imtiyozlarni berishga tantanali ravishda rozi bo'ldi:

1. Uning vakolati ostida barcha mamlakatlarda bemalol sayohat qiling, shu sababli chet elliklar boshdan kechirayotgan har qanday muammolarga duch kelmasdan;

2. Shahardagi mavzu faqat professorlar yoki episkopning hukmiga asoslanadi.

Boloniyaning joylashuvi, uning sog'lom iqlimi, shaharning boyligi, yaqinda qo'lga kiritilgan avtonomiya tufayli juda maqomi - bularning barchasi huquqshunoslik maktabining juda mashhurligi sabablarini ochib beradi. Yoshlik bilan bir qatorda, etuk yoshdagi odamlar, ko'pincha o'z oilalarini uyda, mashg'ulotda qoldirib, Boloniyada sharaflı mavqega ega bo'lib, skolari bo'lishga intilishadi. Tojda bo'lganlarning bolalari va ular ushbu shaharga huquq va tasviriy san'atni o'rganish uchun yuborilgan. Maktabning ommaviyligi shundan iboratki, ayollar va, eng muhimi, nafaqat ma'ruzalarni tinglash, balki o'qituvchilar (ma'ruzachilar) sifatida Irnerius va Akkursiy davrida Boloniya Universiteti hurmatga sazovor bo'lgan "Felsin hikmat cherkovi" ning ichkarisiga kirishgan.

O'rta asrlardagi universitetlarning butun tarixini ajratib turadigan asosiy xususiyat ham ta'kidlab o'tildi: o'sha paytlarda korporativ, do'konning maydoni shunchalik kuchli ediki, universitet aslida ikkita qo'shma ustaxona edi. Ushbu seminarlarning ikkalasi ham "talabalar" va "o'qituvchilar" tarkibiy qismlarining millatiga va xususiyatlariga qarab kichik toifalarga bo'lindi. Boloniyada, xususan, to'rtta millat bor edi: Kampan, Toskan, Lombard va Rim. Umumiy talablarga muvofiq barcha talabalar korporatsiyalarining yig'ilishi XI asrning oxiriga kelib Boloniya universitetini tashkil qildi. Ushbu universitet (Parij bilan bir qatorda o'sha davrda tashkil topgan - 1200), Yevropadagi eng keksa, u tashkil topgan kundan boshlab ikkita o'ziga xos xususiyatga ega edi:

1. Bu professorlar uyushmasi emas edi (universitas magistrorum), ularning vakolatlari faqat talabalarga bo'ysunishi kerak edi. Aksincha, talabalar assotsiatsiyasi (universitas scholarium) o'zi rahbarlarni

tanlagan, o'z navbatida professorlar ularga bo'ysungan. Boloniya talabalari ikkiga bo'lindi: har yili rektor saylanadigan ultramontanlar va sitramontanlar; ikkala qismi universitetni boshqarishda ishtirok etdi. Professorlar talabalar tomonidan ma'lum vaqt davomida tanlab olindi, shartli ravishda haq olindi va Boloniyadan tashqari boshqa joyda dars bermaslik majburiyatini oldilar. Ushbu nizomga asoslanib, universitetga bog'liq holda va faqat talabalar faoliyatini boshqarish erkinligida ular o'zlarining shaxsiy fazilatlar va pedagogik qobiliyatlari bilan talabalarga obro' va obro'ga ega bo'lishlari mumkin edi.

2. Dastlab faqat ilohiyotga bag'ishlangan Parijdan farqli o'laroq, Boloniya qonuniy edi. XII asrdan boshlab dasturga kiritilgan kanonik kabi universitetning asosini yaratgan Rim huquqini o'rganish universitetda o'qitiladigan asosiy mavzular bo'lib qoldi.

Tibbiyot va liberal san'at unda haqiqatan ham 13-asrda o'qitilgan. taniqli professorlar, ammo ularning talabalari, baribir, huquq fakultetiga tegishli hisoblanar edilar va faqat 14-asrda paydo bo'lganlar. ular bilan birgalikda yana ikkita fakultet tashkil etilgan: tibbiyot va falsafa, shuningdek ilohiyot.

Boloniya huquq maktabining eng yorqin davri XII asr boshlari orasidagi vaqt oralig'i edi va XII asrning ikkinchi yarmida Irneriusning ma'ruzalari va Akkursiyning glossorizatsiya haqidagi ta'limoti. Bu davrda u og'zaki va glossatorlarning yozuvlarida o'qitishning yangi usuli bo'lgan eng keng va samarali qo'llanmani topdi. Ushbu uzoq vaqt davomida, yuqorida eslatib o'tilgan to'rt shifokordan keyin glossatorlarning eng mashhurlari quyidagilar edi: asosan Yustinian Kodeksida ishlagan va Montpele shahrida maktab ochgan Platsentin; Burgundio - yunon tilini biladigan oz sonli glossatorlardan biri; Rojer, Jan Bassian, Pillius, Azot (ularning ishlari shu qadar mashhur ediki, hatto: "Chi non Azo, non vado a palazzo" va nihoyat, glossatorlarning eng taniqli akkursiyasi). Accursius o'z bolalari bilan huquqshunoslikka bo'lgan muhabbatini o'rtoqlashdi va universitet tomonidan doktorlik unvoniga sazovor bo'lgan va xalq ta'limi tizimiga qabul qilingan qizi Dota d'Accorso universitet xronikasida eslatib o'tilgan ayollarning birinchisi edi.

Boloniya Universitetining hayotida huquq, huquqshunoslik bilan bir qatorda boshqa fanlar ham rivojlana boshladi. Shunday qilib, grammatika, ritorika va dialektikadan iborat bo'lgan dastlabki o'rta asrlar fanlari majmuasi bo'lgan trivium kech o'rta asrlarning ushbu davrida kvadriyum bilan to'ldirilgan: arifmetika, geometriya, astronomiya va musiqa plyuslari (biroz keyinroq) mantiq va matematika. Boshqa fanlar bu erda gullab-yashnaydi: falsafa, Lotin va Yunon adabiyoti va tibbiyot. Biroq, ko'tarilishdan so'ng, kuz tez orada keladi. Bunga ko'p narsa yordam berdi: Gelflar va Gibelinlarning kurashi va natijada universitet professorlarining partiya nizolarida ishtirok etishlari; o'qituvchilarning shaxsiy qobiliyatlari va ilm-fan manfaatlarini inobatga olmay, professor o'qitishni tartibga solishni da'vo qilgan shahar hokimligi ta'siri ostida professorlarning asta-sekin tushishi. Shunday qilib, Boloniya universiteti asta-sekin huquqni o'qitishda ustuvorligini yo'qotdi. Buni tan olish uchun, eng taniqli legistlar asta-sekin Piza, Peruse, Padua va Paviyada qonunlarni o'rgata boshladilar. Boloniya maktabi mavjud bo'lgan davrda nafaqat Italiyaga, balki G'arbiy Yevropaga ham katta ta'sir ko'rsatdi. O'zining usullari va ta'limoti tufayli u huquq fanini tubdan yangiladi va qonunchilikka, institutlarga va O'rta asrlarda paydo bo'lgan Yevropa jamiyatining g'oyalariga katta ta'sir ko'rsatdi.

Boloniya Universiteti Yevropadagi boshqa shunga o'xshash muassasalarning prototipiga aylandi. Bundan tashqari, u Italiyada ham, chet elda ham ko'plab huquq fakultetlarini (universitetlarini) shakllantirishning "tashabbuskori" bo'ldi. Boloniya professorlari va talabalari butun Yevropaga tarqalib, ularda o'zlari bor bo'lgan ilmlarni tarqatdilar. Shunday qilib, Italiyada universitetlar paydo bo'ldi: Vitsenza (1203), Arezzo (1215), Padua (1222). Frantsiyada Monpele universiteti tashkil etilgan.

Nazorat savollari

1. YEvropada XII asrda paydo bo'lgan birinchi universitet kutubxonalari xaqida nimalarni bilasiz?
2. Italiyada Boloniya huquq maktabiva Boloniya universiteti xaqida nimalarni bilasiz?
3. Selerno tibbiyot maktabining kutubxonasi faoliyati xaqida nimalarni bilasiz?

15-mavzu: Germaniyada kutubxonachilik ishi.

Reja:

1. XV asrda Germaniyada boshlangan gumanistik harakatlar va katolik cherkovi tomonidan olib borilgan g'oyaviy feodal yondashuv.
2. Germaniyada Milliy kutubxona
3. Berlin davlat kutubxonasi.
4. Gumanistlar Rudolf Agrikol, Konrad Seltislar nemis universitetlari qoshidagito`garaklar
5. Professor Martin Lyuter islohotlari.

Tayanch so`z va iboralar

XV asrda Germaniyada boshlangan gumanistik harakatlar va katolik cherkovi tomonidan olib borilgan g'oyaviy feodal yondashuv. Gumanistlar Rudolf Agrikol, Konrad Seltislar nemis universitetlari qoshidagito`garaklar. Professor Martin Lyuter islohotlari.

XV asrda boshlangan gumanistik harakatlar Germaniyada katolik cherkovi tomonidan olib borilgan g'oyaviy feodal yondashuvga chek qo'ydi. Gumanistlar Rudolf Agrikol, Konrad Seltislar nemis universitetlari qoshida krujoklar tashkil etib antik davr mualliflarining professori Martin Lyuter islohotlariga boshchilik qiladi. Yirik kutubxonalari: Myunxendagi Bavariya davlat kutubxonasi (6 milliondan ortiq asar saqlanadi). „Prussiya madaniy bisoti“ning Berlindagi davlat kutubxonasi (4 million asar), Kyolndagi Markaziy kutubxona, Volfenbyuttedsagi gersog Avgust nomidagi kutubxona (660 mingdan ortiq asar) va boshqalar. Germaniyada Milliy kutubxona darajasidagi kutubxonalar soni to'rtta hisoblanadi. Ularning biri Frankfurtda joylashgan. Ikkinchisi Bavariya davlat kutubxonasi, uchinchisi Berlin davlat kutubxonasi, to'rtinchisi esa Gumbold universiteti kutubxonasi bo'lib, biz ulardan ikkitasini Berlin davlat kutubxonasi va Gumbold universiteti kutubxonasining ish tajribasini o'rgandik.

Berlin davlat kutubxonasi YEvropadagi eng katta va qadimiy qadriyatlarga ega kutubxonalardan biri hisoblanadi. Ushbu kutubxonaga bundan 355 yil avval davlat qiroli tomonidan asos

solingan. Bu yerda sharqshunoslik bo'limi eng katta bo'limlardan biri ekanligi e'tiborimizni tortdi. U yerda noyob kitoblar, qo'l yozmalar saqlanishi bilan muhim ahamiyat kasb etadi. Demak sharqqa oid kitoblar ko'pligi uchun ham bo'lim ulug'vor. Bu yerda bizning mamlakatimizda yaratilgan Berlinga kelib qolgan va alohida O'rta Osiyoga tegishli bo'lgan qadimiy qo'lyozmalar ham mavjud. Bundan deyarli 100 yil avval, 1919 yil sharqshunoslik bo'limi ochilgan. Bu bo'limning asosiy yo'nalishlari – asarlarni saqlash, targ'ibot qilish va sotib olishdir. Bo'lim Yaqin Sharq, Janubiy, Sharqiy Osiyo, Afrika davlatlaridan muhim tadqiqotlarga oid asarlarni sotib olishni uyushtiradi. Bu yerda 2,5 mingga yaqin qo'l yozmalarning elektron shakli yaratilgan. Kelajakda barcha qo'l yozmalarning raqamlashtirilishi rejalashtirilgan, ular ham ushbu ishni bizdagidek bosqichma-bosqich amalga oshirishmoqda. Ahvoli og'ir bo'lgan, aniq asrab-avaylashga muxtoj bo'lgan asarlarni raqamlashtirish faoliyati alohida e'tiborga molik. Bunday kitoblarning kitobxonlarga faqat elektron shakli beriladi. Shuni ham alohida aytish kerakki, jahon miqyosida alohida nufuzga ega bo'lgan ya'ni noyob hujjatlar haqida "Hujjatlarning to'plami" mavjud. Bu maskandagi 3 ta muhim hujjatning ushbu to'plamga kiritilganligi ularning yutug'i ekanligini ta'kidlashdi.

Nemis milliy kutubxonasi avvalgi bir qancha muassasalardan paydo bo'ldi: 1912 yilda Leypsigda nemis kutubxonasi tashkil etildi. 1946 yilda Mayndagi Frankfurtdagi nemis kutubxonasi tashkil etildi. Nemis musiqa arxivi 1970 yilda Frankfurt nemis kutubxonasining bo'limi sifatida qo'shilib ish boshlagan. 1990 yilda Germaniyani birlashtirish jarayonida (Deutsche Buxherei va Deutsche Bibliothek kutubxonalari) bir muassasaga birlashdi. Leypsig va Frankfurtdagi Mayndagi ikkita kutubhona bitta kutubhona sifatida ikkita joyda saqlanib qoladi. 2006 yilda "Germaniya Milliy kutubxonasi" nomini oladi va vakolatlari kengayib, raqamli ommaviy axborot vositalarida ish yuritila boshlandi.

Berlin davlat kutubxonasi - Prussiya madaniy merosidunyodagi eng muhim kutubxonalardan biri bo'lib 1661 yilda tashkil etilgan. Berlin davlat kutubxonasi federal va shtat hukumatlari

tomonidan moliyalashtiriladi, Prussiya madaniy merosi fondiga tegishli, gumanitar va ijtimoiy fanlarga e'tiborni qaratgan holda barcha tillardan, barcha zamonlardan va barcha mamlakatlardan ilmiy ahamiyatga molik adabiyotlarni to'playdi. Har yili 100000 dona kitob bilan to'ldiriladigan 12 million kitobli katta inventarizatsiyaga ega. Milliy va jahon madaniy merosining keng ko'lamlı kolleksiyalariga ega ("xazinalar" ga qarang), shu jumladan I.S.Bax tomonidan yozilgan musiqiy imzolarning 80% dunyodagi eng yirik Motsart to'plami, Betxovenning mashhur 4, 5, 8 va 9 simfoniylarining natijalari - ikkinchisi YuNESKOning "Dunyo xotirasi" ro'yxatiga kiritilgan), eng yirik ibroniy pergamenti va eng katta Tavrot kitobi, Nibelungenliedning to'liq saqlanib qolgan to'qqiz qo'lyozmasidan uchta, ko'chma turda bosilgan birinchi kitoblardan biri, 1454/55 yildagi Gutenberg Injili, pergamentga juda yoritilgan, ikki jildli nusxasi, Leri Rifenstahlning mulkiga kiruvchi Herder, Eyxendorf, Xauptmann, Bonxeffer, Gründgen, Furtvanxler, Aleksandr fon Gumboldt va boshqalar. 200 mingdan ortiq nodir nashrlar (shu jumladan, Ming davrining dastlabki davridagi bosma nashrlar; dunyodagi eng qadimgi bosmaxona, Yaponiyaning Buddist sehlari 764/770) 1,1 million xarita, rejalar, globuslar, shu jumladan eng katta bog'langan atlas, Berlin Mendelson oilasining arxivi, tarixiy kitob muqovalarining ajoyib to'plami, rasmlar arxivida 12 milliondan ortiq slaydlar, fotosuratlar va boshqa fotografik materiallar bor.

Raqamli kutubxonasini raqamli to'plamlari, elektron jurnallari, keng ma'lumotlar bazalari, elektron kitoblar uchun yuz minglab litsenziyalari va boshqalar bilan doimiy ravishda kengaytirib boradi. dunyo miqyosida taniqli xazinalari tufayli milliy va xalqaro adabiyotlarni etkazib berish markazi bor.

Berlin davlat kutubxonasi 16 yoshdan oshgan va barcha xizmatlardan foydalanish mumkin. Dushanbadan shanbagacha, haftasiga 84 soat.

Bugungi kunda Germaniyada quyidagi dunyoga mashhur kutubxonalar faoliyat olib bormoqda.

Myunxenda joylashgan Bavariya davlat kutubxonasi, Muhim universal va ilmiy kutubxona

Frankfurt-Maynda, Leypsigda, Berlinda joylashgan milliy kutubxona,

Berlin davlat kutubxonasi, Germaniyadagi eng yirik akademik universal kutubxona.

Martin Lyuter (1483 - 1546) - avgustinlik ruhoniysi, ilohiyotshunos, professor va XVI asrda nasroniy dinining protestantlar bo'linmasining kashshofi. Lyuterning fikrlari Islohotning harakatlantiruvchi kuchlari bo'lib, uning oqibatlari imon masalasiga qaraganda ancha chuqurroq bo'lgan. Lyuterning g'oyalari rivojlanib ulgurganida, katolik cherkovi rahbarlaridan norozilik kuchayib borgan. Ushbu ijtimoiy va iqtisodiy tanazzul tezda nemislarning qalbiga singib ketdi, chunki ular xalq sifatida unchalik ahamiyat berilmasdan, resurslar manbai sifatida foydalanilgan. Martin Lyuterning cherkovga qarshi ovozini ko'tarishiga sabab bo'lgan asosiy sabablardan biri bu indulgentsiyalarni sotish edi, bu uning fikri bo'yicha hokimiyatning yuqori pog'onalari uchun iqtisodiy foyda olish uchun buzilgan edi. Papa nasroniylarning etakchisi sifatida emas, balki shoh bo'lib xizmat qilgan Rimda bo'sh joy topgan ba'zi avtoritar munosabatlarning noroziligi ham diqqatga sazovor edi.

Muhim ma'lumotlar

Vittenbergning 95 tezislari 1517 yilda nashr etilgan va ular kiritgan o'zgarishlarni hech kim oldindan ko'ra olmagan bo'lishi mumkin edi. Lyuterni haydab chiqarishga, shuningdek, imperatorga noqulaylik tug'dirmoqchi bo'lgan nemis knyazlarini qo'llab-quvvatlashga olib keldi. O'sha g'oyalarning natijalarini tasavvur qilib bo'lmas edi, Angliya, Germaniya, Gollandiya yoki Frantsiya kabi davlatlarda diniy sabablarga ko'ra doimiy kurashlar boshlandi. Bu Shimoliy Amerikani mustamlaka qilishiga bevosita ta'sir ko'rsatdi. O'sha paytda gumanistik oqim intellektual sohada tobora kuchayib borar edi, shuning uchun Muqaddas Bitikni qayta kashf etgan nasroniylikning ildizlariga qaytish kerak degan g'oya nihoyatda ommalashdi. Bu olamiy ruhoniylar kabi nazariyalarga turtki berdi, ya'ni hamma Xudoning kalomini zarur ilhom bergan taqdirda o'qishi va talqin qilishi mumkin edi.

Ushbu sharoitlarni hisobga olgan holda, ko'pchilik uchun Cherkov kattaligi institutini saqlab qolish foydasiz bo'lib tuyuldi. Lyuter asli Eislebendan bo'lgan va kamtar oilaning a'zosi bo'lgan. Yoshligida u ruhiy tashvishlaridan ta'sirlanib, cherkovga qo'shildi. U jonini

jahannamdan va o'lim keltiradigan boshqa oqibatlardan qutqara olamanmi, deb o'ylardi. U olib borgan tadqiqotlar unga butun insoniyat doimo gunoh bilan bog'liq bo'lib qoladi deb o'ylashga majbur qildi. Lyuter uchun bu gunoh va inson o'rtasidagi munosabatlar yaxshi ishni yomon ish kamaytirmasligini anglatardi. Bu shuni anglatadiki, yaxshilik qilish birovni qalbining najotiga yaqinlashtirmaydi. Kechirim Xudoning ixtiyorida bo'lib, faqat uni qabul qilgan va unga chin dildan sadoqat va imonga ega bo'lganlarga beriladi.

Islohot. Dastlab Martin Lyuter bunday radikal inqilobni amalga oshirishni xohlamagan yoki izlamagan, ammo har bir yangi yondashuv bilan uning e'tiqodlari katolik urf-odatlaridan uzoqlashar, bu esa ularni murosaga keltirmas edi. Lyuteranizmning o'sishiga boshqa elementlar ham turtki berdi, masalan Uyg'onish davri va u bilan gumanizmni targ'ib qilgan bosmaxona yaratilishi yoki feodal jamiyatning eng chuqur ildizlarini o'zgartirgan burjua. Mahalliy tillarning keng ustunligi, odamlar intellektual sohada iste'mol qilgan narsalarda va shu tariqa islohotchilar g'oyalarining tarqalishida hal qiluvchi rol o'ynadi. Ko'plab inqilobiy harakatlar Lyuter g'oyalari soyasida o'zlarining yo'llarini bosib o'tdilar, ba'zilar boshqalarga qaraganda haddan tashqari haddan tashqari haddan ziyod yuqori. Lyuter g'oyalari bilan nafaqat simpatik protestantlik dinlari paydo bo'ldi, balki anglikanizm yoki kalvinizm kabi turli xil dinlar ham paydo bo'ldi.

Dastlabki yillar. Martin Lyuter (Lyuder) 1483 yil 10-noyabrda Germaniyaning Eisleben shahrida tug'ilgan. U tog'-kon biznesida ishlaydigan Xans Luder va Margaret Luderning o'g'li edi, u yaxshi printsiplarga ega bo'lgan mehnatsevar ayol bo'lganligi aytiladi. Kichkina Martin er-xotinning to'ng'ich o'g'li edi va uning ismini suvga cho'mgan kunidan beri Martin de Tour ismli avliyoning bayrami, kichkintoy kelganidan bir kun o'tgach o'tkazdi. To'ng'ich tug'ilganidan bir yil o'tgach, oila Mansfeldga ko'chib o'tdi, uning otasi bir necha yil o'tgach maslahatchi etib saylandi (1492). Lyuterning bir nechta ukalari bor edi, lekin u juda yaqin bo'lgan birining ismi aniq aniq ma'lum: Jacobo. Ta'kidlanishicha, Martin Lyuter bolaligida noxush muhitda rivojlanib, Xudoni boshpana qilishga va ruhining

najot topishiga yo'l ochishga majbur qilgan.Xans o'g'lining kasb egasi bo'lishiga va davlat ishchisi sifatida ish topishiga umid qilar edi. Zamonaviy nemis jamiyatida bu butun oila uchun katta yutuq va sharaf deb hisoblangan bo'lar edi.Agar u jamoat kasbini egallashni xohlasa, ta'lim juda muhim edi, shuning uchun Martinning otasi o'g'liga qo'lidan kelganicha yordam berishga harakat qildi.

Ta'lim

Uning birinchi tadqiqotlari 1488 yilda Mansfelddagi Lotin maktabida qabul qilingan. Shu sababli u ushbu tilning asoslarini egalladi, keyinchalik bu uning intellektual tayyorgarligini rivojlantirish uchun juda muhimdir.Xuddi shu tarzda, u katolik dinining asosiy dogmalarida ma'rifatli bo'lgan.1497 yilda Lyuter Magdeburgdagi Umumiy Hayot Birodarlari maktabiga o'qishga kirdi. Aftidan, uning atigi bir yil davom etgan qisqa yashashiga shu vaqt ichida oilasi tomonidan moliyaviy imkoniyatlarning etishmasligi sabab bo'lgan.

Bu rohiblar, ular bilan birga Lyuter cherkov hayotiga birinchi yondashuvlarini o'zlarining tizimlarini o'ta taqvodorlikka qaratdilar.

1501 yilga kelib Lyuter Erfurt universitetida o'z faoliyatini boshlashga qaror qildi va to'rt yildan so'ng falsafa fanlari nomzodini oldi. Bu eng yaxshi nemis o'quv uylaridan biri bo'lganiga qaramay, yillar o'tib uni fohishaxona va taverna deb atagan Lyuterda yaxshi taassurot qoldirmadi.Lyuter oliy o'quv yurtiga kirganida oilasining ijtimoiy ahvoli yaxshilangan deb hisoblangan, chunki u yozuvlarda yordam uchun nomzod bo'lmaganligi ko'rinib turgan.

Lyuterning boshida eng ko'p yangragan fikrlardan biri Okhamning qo'lidagi sxolastikasi edi.

Nazariyalar

Lyuter o'zining barcha iztiroblari orasida ruhini tinchlantiradigan fikrni topdi: Xudo odamni qilmishi bilan emas, balki imoni bilan baholaydi. Shunday qilib, sizning e'tiqodga bo'lgan ishtiyoqingiz qalbni qutqaradigan yagona narsa.

Lyuterning so'zlariga ko'ra, Xudo yaxshi va yomon ishlarni ajratmaydi, chunki hamma narsa yomon. Bir odamni boshqasidan farqlashi mumkin bo'lgan narsa, uning ilohiy najot qudratiga bo'lgan imonining samimiyligida va har birining taqdirini belgilaydigan narsadir.Binobarin, muqaddas marosimlar ma'nosini yo'qotadi, chunki

ular qalbning najotiga olib kelmaydi, xuddi gunohkorlar uchun jazolarning kechirilishini talab qilmaydi, chunki bu faqat Xudo orqali beriladi. Shu tarzda, Lyuter uchun tan olish ruhoniyligiga murojaat qilmasdan, Xudo bilan ichki suhbatda amalga oshirilishi mumkin.

O'lim

Martin Lyuter 1546 yil 18-fevralda Germaniyaning Eisleben shahrida, ehtimol yurak xuruji natijasida vafot etgan. O'limidan oldin u qon tomirini tanasini qisman falaj qilgan.

Nemis o'zi tug'ilgan shaharga qaytib kelgan, u erda 15-fevralda so'nggi xutbasini o'qishi kerak edi va bir necha kundan keyin u ham o'sha shaharda so'nggi marhamat bilan nafas oldi.

U so'nggi yillarini ko'plab kasalliklarga chalingan, ayniqsa quloq bilan bog'liq bo'lib, hayot sifatini pasaytirgan.

U 1531 yildan beri tinnitus, bosh aylanishi va katarakt bilan og'rigan. Shuningdek, buyraklaridagi toshlar bor edi, artrit bilan og'rigan va quloq infeksiyasi tufayli uning quloq pardasi yorilib ketgan. Bundan tashqari, 1544 yildan boshlab u angina pektorisining alomatlarini namoyon qila boshladi.

Nazorat savollari

1. XV asrda Germaniyada boshlangan gumanistik harakatlar xaqida nimalarni bilasiz?
2. Germaniyada Milliy kutubxona faoliyati xaqida nimalarni bilasiz?
3. Berlin davlat kutubxonasifaoliyati xaqida nimalarni bilasiz?
4. Professor Martin Lyuter islohotlari faoliyati xaqida nimalarni bilasiz?

Adabiyotlar

1. Hillerbrand, H. (2019). *Martin Lyuter | Biografiya, islohotlar, asarlar va faktlar*. [onlayn] Britannica entsiklopediyasi. Mavjud: britannica.com [Kirish 23 Dekabr 2019].
2. Mazzara, S. (1985). *Islohot*. Madrid: Chisel-Kapelush.
3. En.wikipedia.org. (2019). *Martin Lyuter*. [onlayn] mavjud: en.wikipedia.org [Kirish 23 Dekabr 2019].
4. Flores Ernandes, G. (2008). *Madaniyat tarixiga oid eslatmalar II: O'rta asrlardan ma'rifatparvargacha*. Karakas: El Nacional Books, 73 - 86 betlar.

5. Maurois, A. va Morales, M. (1962). *Frantsiya tarixi*. Barcelona: Furrow.

16-mavzu:Fransiyada kutubxonachilik ishi

Reja:

1. XVI asrda Fransiya madaniy yuksalish. Yuksalish davrining markazlaridan biri Parij va Lion shaharlari.
2. Fransiya birinchi ommamiy kutubxona.Kardinal Julio Mazarani.
3. Fransiya Milliy kutubxonasi

Tayanch soʻz va iboralar

XVI asrda Fransiya madaniy yuksalish. Yuksalish davrining markazlaridan biri Parij va Lion shaharlari. Fransiya birinchi ommamiy kutubxona.Kardinal Julio Mazarani.Fransiya Milliy kutubxonasi

Fransiya, Fransiya Respublikasi (République Française) — Gʻarbiy YEvropadagi davlat. Gʻarbda va shimolda Atlantika okeani hamda LaMansh boʻgʻozi, janubida Oʻrta dengiz bilan oʻralgan. Maydoni 547,03 ming km². Aholisi 67,022 million kishi (2019). Poytaxti — Parij shahri. Maʼmuriy jihatdan 22 region (viloyat), 96 departamentga boʻlingan. Fransiya tarkibida dengiz orti departamentlari (Gvadelupa, Martinika, Gviana, Reyunon), dengiz orti xududlari (Taiti, Yangi Kaledoniya, Fransiya Polineziyasi, Tinch okeandagi Uollis va Futuna orollari va boshqalar), hududiy birliklar (Mayotta va SenPyer va Mikelon) bor. Aholisining 90% dan koʻproga fransuzlar; shuningdek, elzas va lotaring, katalon, breton, flamand va basklar ham yashaydi. 3,5 mln. muhojir (jazoir, portugal, italyan, ispan, arman va boshqalar) bor. 4 mln. musulmon istiqomat qiladi. Rasmiy tili — fransuz tili. Bundan tashqari, bir qancha mahalliy shevalar ham mavjud. Shahar aholisi 73%. Aholining 80% xristian (katolik), 5% ga yaqini musulmon, 2% protestant, 1% yaxudiy. Yirik shaharlari: Parij, Marsel, Lion, Tuluza, Nitssa, Nant, Strasburg, Bordo, Monpelye, Lill.Eng qad. adabiyot namunalari 9-asrning 2yarmiga toʻgʻri keladi. Ular, asosan, diniy mavzuda boʻlgan (mas, "Avliyo Yevlaliya haqida kantilena"). 10—11-asrlarda birinchi epik afsonalar

paydo boʻlgan. "Roland haqida qoʻshiq" asari Buyuk Karl nomi bilan bogʻliq. "Russilonli Jirar" asari ham oʻsha davrga mansub. Epik afsonalar 11-asrdan 13-asrgacha yozib kelingan. Bu davrning mashhur yozuvchilari: Gas Bryule va shampanlik Tibo (1201—53). 12-asr oʻrtalaridan ritsarlik romanlari paydo boʻla boshladi. Dastlabki romanlar tarixiy afsonalarning qayta ishlanishi maqsulidir. Ularga Benua de SentMoraning "Aleksandr haqida roman", "Fiva haqida roman", "Eney", "Troya haqida roman" (barchasi 1140—65 yillarda yaratilgan), Kretyen de Truaning (taxminan IZO—taxminan 1191) "Erek va Enida", "Ivey", "Perseval" va boshqa romanlari kiradi. 12-asrning oxirlarida "Tristan va Izolda" afsonasi, "Fluar va Blansheflor", "Okassen va Nikolet" kabi sevgi romanlari yozilgan. 14—15-asrlar Fransiya adabiyoti uchun oʻtish davri hisoblanadi. Oʻsha davrning mashhur yozuvchilari Gilom de Masho (taxminan 1300—77), Estash Deshan (taxminan 1346— taxminan 1407), Kristina Pizanskaya (1363—taxminan 1431), Alen Shartye (1385— taxminan 1434), orleanlik Karl (1394—1465)lar oʻz asarlarida davr ruhiyatini — 1337—1453 yilgi 100 yillik urush fojeasini aks ettirdilar.

15-asr oxirlarida Fransiya uygʻonish davri boshlandi. Italiya bilan aloqalar kuchaydi, matbaa rivojlandi, antik va gumanitar fanlarga qiziqish ortdi. Uygʻonish davri adabiyotining Fransiya yirik vakili Fransiya Rable (1494—1553) "Gargantua va Pantagryuel" asari bilan mashhur boʻldi. 16-asr 1yarmida Fransiya lirikasi italyan neopetrarkizmi taʼsiri ostiga tushib qoldi va asr oʻrtalariga kelib, fransuz adabiyotida islohot oʻtkazildi. "Pleyada" deb nomlangan fransuz sheʼriy maktab shoirlari adabiyetda gumanizm gʻoyalarini olgʻa surdi, uni yangi shakllar (sonet, oda, epik asar va boshqalar) bilan boyitdi. Bu esa milliy adabiy tilning shakllanishiga olib keldi. "Pleyada" sheʼriy maktabining mashhur shoirlari P. de Ronsar (1524—85), J. Dyubelle (1522— 60), R. Bello (1528—77), E. Jodel (1532—73) va boshqadir. 16-asrning oxirida shoirlar T. A. dʼObinye (1552— 1630), J. Voklen de la Frene (1535— 1606), F. Deport (1546—1606) "Pleyada"ning ijobiy uslublari kridalariga amal qilgan holda barokko unsurlarini ham qoʻlladilar. 17-asr boshida fransuz adabiyoti realistik, klassik va barokko janrlarining qayta ishlanishi kabi jarayonni boshdan kechirdi. Klassitsizm estetikasi J.

Shaplen (1595-1674), K. Vojl (1585-1650), G. de Balzak (1597—1654), F. d'Obinyak (1604—76) nazariy asarlarida aks etdi. 1635 yil tashkil topgan Fransiya akademiyasi faoliyati va R. Dekart (1596—1650)ning ratsionalistik falsafasi klassitsizm doktrinasining shakllanishiga olib keldi. Klassitsizm teatrning tragediya janriga ko'proq ta'sir o'tkazdi. Klassitsizm komediyasining asoschisi va uning buyuk vakili Molyer hisoblanadi. U o'zining "Tartyuf", "Mizantrop", "Xasis", "Don Juan" va boshqa asarlarida jamiyatning salbiy tomonlarini, aristokratiyaning munofikligini, tekinxo'rlikni zo'r iste'dod bilan aks ettirdi. Jan de Lafonten masallari jaxrn adabiyotida masal janri rivojiga samarali ta'sir kursatdi.

17-asr 2yarmida klassitsizmning yangi qirralari ochildi. Bu davrda F. Fenelonning "Telemakning sarguzashtlari" romani, Sh. SentEvremonning makrallari, dramaturg J. Rasin (1639— 99)ning "Andromaxa", "Britannik", "Fedra" asarlari yaratildi. 18-asrning boshida rokoko adabiyoti paydo bo'ldi. U o'zining geodenizmi, skeptizmi va juda erkin fikri bilan ajralib turgan. J. B. Russo o'ynoqi rokokoni klassitsizm me'yorlari bilan uygunlashtirishga harakat qilgan. Monteskye, Volter, Didro kabi ma'rifatparvarlar ham rokoko usullaridan keng foydalanishgan. 18-asr 1yarmida komediya va roman janri rivojlandi. Molyer, A.R. Lesaj, P.K. Marivo, F.N. Detush, Sh. L. Monteskye ("Fors maktublari") bu janrning yetuk namoyandalari bo'lsa, unda Volter yetakchi rol o'ynadi. 1751 yildan D. Didro, J.L. D'Alamber va boshqa ma'rifatparvarlar tomonidan Ensiklopediya nashr etila boshlandi.

18-asr 2yarmi — 19-asr boshida Fransiya adabiyotida sentimentalizm oqimi paydo bo'ldi. Buyuk Fransuz inqilobi arafasida sentimentalizm bilan bir qatorda romantizm kurtaklari ko'rina boshladi. Bu J. Kazot, E. Parni, J.B. Luve de Kuvre asarlarida va, ayniksa, P.A. F. Shoderlo de Lakloning "Xavfli aloqalar" romani, Bomarshening "Figaroning uylanishi" komediyasida namoyon bo'ldi. K.J. Ruje de Lillning "Marselyeza" qo'shig'i, Robespyer, Maratlarning publitsistik maqolalari o'sha davrda keng tarqaddi. 19-asr boshlarida Fransiya adabiyotida romantizm yetakchi oqim bo'ldi, uning 2bosqichida inqilob shabadasi esa boshladi. Bu davr V. Gyugo asarlarida o'zining yorqin aksini topdi. Shuningdek, Jorj Sand, A.

Dyuma, E. Syu asarlarida ham yorqin ifoda etildi. Stendal va O. de Balzakning jamiyatda mehnatkash inson fojiasi katta mahorat bilan ko`rsatilgan romanlarida, P.J. Beranje (1780—1857)ning satirik she`ri va qo`shiklarida realizm tamoyillari o`zining yuksak ifodasini topdi. 60—70-yillardagi ilmiy texnika taraqqiyoti sharoitida J. Vernning ilmiy fantastik asarlari keng tarqaldi. 1870—71 yil Fransiya-Prussiya urushi va Parij Kommunasi davrida adabiyotning yangi rivojlanish davri boshlandi. E. Potye 1871 yil iyunda "Internatsional" she`ri va 1876 yil "Parij Kommunasi" dostonini yezdi. E. Zolya ijodida, Gi de Mopassan novellalarida jamiyat muhitining o`ta tubanligi, mehnatkash insonning og`ir qismati o`z badiiy ifodasini topdi. 19-asr oxirida nazmda ko`proq simvolizm asosiy yo`nalish bo`lib qoldi. Birinchi jahon urushi davrida A. Barbyus asarlari fransuz adabiyotida o`chmas iz qoldirdi. Barbyus 1919 yil "Klarte" Xalqaro yozuvchilar tashkilotini tuzdi. 20—30-yillar adabiyotida Alen, P. Valeri, B. Sandrar, P. Reverdi, J. Kokto, T. Tsara, A. Breton, P. Elyuar, L. Aragon, F. Supo kabi shoir va yozuvchilar ijodi salmokli o`rin egalladi. 2jaqon urushi davrida antifashistik ruxdagi adabiy asarlar yozila boshladi. P. Elyuar, L. Aragon, E. Gilvik, M. Riffo, A. SentEkzyuperi kabi yozuvchilar asarlarida urush voqealari aks etdi. 50—60-yillarda fransuz adabiyotida ekzistensializm oqimi vujudga keldi. J.P. Sartr, A. Kamyu, E. Ionesko, S. Bekket, N. Sarrot, M. Byutor, K. Simon (1985 yil Nobel mukofoti laureata bo`lgan) va boshqa bu oqimning namoyandalaridir. Margerit Yursenar (1903— 87), Margerit Dyura (1914—96) kabi yozuvchilar Fransiya adabiyotida beqiyos iz qoldirdilar. Zamonaviy yozuvchilardan Mishel Turnye, Filipp Sollers, JanMari LeKlezio, Patrik Modiano, Patrik Grenvil, Paskal Kinyar mashhur. Fransiya yozuvchilaridan O. de Balzak, V. Gyugo, Mopassan, A. Sent Ekzyuperi, J. Bern, A. Dyuma, Stendal, Volter, Fransua Moriak, Sharl Perro, Monteskye, L. Argon kabi adiblarning asarlari o`zbek tiliga tarjima qilingan

Fransiyada eng yirik kutubxonalar Parijdagi Milliy kutubxona (7 mln.dan ortiq asar), Sorbonna kutubxonasi (1,8 mln. asar), Fransiya inistituti kutubxonasi (1,5 mln. asar), Arsenal kutubxonasi (1,5 mln.dan ziyod asar), Strasburgdagi Milliy va unuversitet kutubxonasi (3 mln.dan ortiq asar).

Fransiya Milliy kutubxonasi (fr. Bibliothèque nationale de France, qisqartirilgan BNF) - Parijdagi kutubxona, dunyodagi eng boy fransuz tilidagi adabiyotlar to'plami. YYevropadagi eng qadimiy kutubxonalardan biri, Frantsiyadagi eng katta kutubxona va dunyodagi eng katta kutubxonalardan biri. Frantsiyaning milliy kutubxonasi (Bibliothèque Nationale) dunyodagi eng qadimgi kitoblardan biri bo'lib, kitoblar va qo'lyozmalar to'plami eng boy va to'liqlardan biridir. Kitoblarning birinchi jildlari 8 asrga to'g'ri keladi. Frantsiya milliy kutubxonasi binosi ham tarixiy va madaniy ahamiyatga ega – majmua frantsuz klassikasining arxitekturasining birinchi namunalaridan biridir. 10 asrdan boshlab Qirollik kitoblari to'plami to'ldirilib, kengaytirildi. 14 dan 16 asrgacha bo'lgan davrda eng ko'p yangi hajm va qo'lyozmalar sotib olindi. Qirol Majlisi Luvr saroyidan (Palais du Louvre) Fontenblo qal'asiga (Château de Fontainebleau) ko'p marta o'z o'rnini o'zgartirdi. Qirol Karl IX (Charlz IX) buyrug'iga ko'ra, Qirollik kutubxonasi Fontenblodan Parijga ko'chirildi. Keyinchalik Qirol Colbert maslahatchisi Qirollik majlisini Chevri masjidiga (maison Chevry) o'tkazish to'g'risida buyruq chiqardi. Ammo shahar qarorgohi minglab kitoblar to'plamiga mos kela olmadi, shuning uchun yana bir masjid qurishga qaror qilindi. 1635da Tyubef (manoir Tyubef) uyi qurildi. Ikki xonadonni yagona kompleksga aylantirish deyarli 100 yil davom etdi, chunki moliyalashtirish va hokimiyat o'zgarishi oqibatida. Faqat 1720DA ikkita turar-joy XIX asrda kengaytirilgan yagona bino bo'ldi. O'shandan beri va bugungi kunga qadar Frantsiyaning Milliy kutubxonasi - Bibliothèque Nationale, noyob qadimiy qo'lyozmalar va bosma jildlar saqlanadigan joy. Asosiy kutubxona ombori Senning chap qirg'og'ida, Parijning 13-okrugida joylashgan va Fransua Mitteran nomini olgan. To'planning eng qimmatbaho qismi - Medallar va qo'lyozmalar kabineti 17-19 asrlarga oid binolar ansamblida Rixel [fr] yo'lidagi tarixiy binoda saqlanadi.

Fransiya Milliy kutubxonasi YYevropadagi eng qadimiy kutubxonalardan biri bo'lib uzoq vaqt davomida frantsuz qirollarining shaxsiy kutubxonasi edi. Turli davrlarda u qirol kutubxonasi, qirollik, milliy, imperatorlik va yana milliy kutubxona nomlarini oldi.

Mazarini kutubxonasi (FR. Lotin Bibliothèque Mazarine) - Fransiyaning eng qadimgi jamoat kutubxonasi, Parijda joylashgan. Kutubxona dastlab kardinal Mazarini (1602-1661) kitoblari, mashhur bibliofil bo'lgan shaxsiy to'plam edi. Parijdan Mazarini qochib ketganidan so'ng, uning birinchi kutubxonasi yo'qoldi. Parijga qaytib, u to'plamni qayta yig'ishga kirishdi. 1643 yilda olimlar kutubxonaga kirish imkoniga ega bo'ldilar va 1661 yilda Mazarini vafotidan so'ng, uning irodasiga ko'ra, kutubxona to'rt millat kolleji mulkiga aylandi. 1682 yilda kutubxona kollej binosining Sharqiy qanotida ochildi, unda 1805 yildan boshlab Fransiya instituti joylashgan. Frantsiya inqilobi davrida 60000 jildlarining katta to'plami zodagonlar va cherkovdan musodara qilingan kitoblar hisobiga to'ldirildi. Shu bilan birga, kutubxona jamoatchilik kutubxonasiga aylandi. Kutubxona to'plamida Muqaddas kitob Mazarini deb nomlanuvchi Gutenberg Muqaddas kitoblaridan biri mavjud.

Sorbonna kutubxonasida birinchilardan bo'lib, kutubxona fondlari nomi alifbo tartibida joylashtirilgan. Sorbonna kollejining ilohiyot uyi 1257 yilda Robert de Sorbonna tomonidan Sorbonna kollejida tashkil etilgan. Kollejning kutubxonasi (Collège des Sorbonne) 1289 yilda tashkil etilgan. 1700 -yillarda izeutlar Sorbonnadan ketishidan oldin bino va kitoblarini Parij universitetiga hadya qilishdi. 1791 yilda Frantsiya inqilobi davrida kutubxona binosi qulab tushdi va kitoblar (inqilob arafasida 25000 jild bo'lgan) boshqa kutubxonalarga tarqatildi. Inqilobdan keyin Sorbonna o'rta asr binolari o'rnida qayta qurildi. 1800 yillarning oxirida, Napoleon davridan keyin, universitet kutubxonasi Sorbonna kutubxonasida ishlay boshladi. Cujas kutubxonasi (frans. Bibliothèque Cujas), frantsuz huquqshunosi va olimi Jak Kuya (1520–1590) sharafiga nomlangan, ilmiy -tadqiqot kutubxonasi. va Yevropadagi eng yirik huquq kutubxonasi. U Lotin kvartalida, Panteon va Sent-Jyenev kutubxonasi yonida, Parijning 5-tumanida joylashgan.

Sent Jenevyev kutubxonasi (1,5 mln.dan ortiq asar) (fr. Bibliothèque Sainte-Geneviève) Parijdagi eng yirik ommaviy va umumiy kutubxonalardan biri. Panteondan unchalik uzoq bo'lmagan, Sent Jenevyev tepaligida, Frantsiya poytaxtining V ma'muriy tumanida joylashgan. Kutubxona binosi 1843-1851 yillarda Buyuk

Frantsuz inqilobi davrida vayron bo'lgan Sent Jenevyev abbatligi o'rnida Anri Labroust tomonidan Italiya Uyg'onish (neo-Uyg'onish) arxitekturasiga taqlid qilib qurilgan. Tantanali ochilish 1851 yilda bo'lib o'tdi. Kutubxonaning fonlari 1,5 milliondan ziyod kitobni tashkil etadi. Sent-Jenevyev kutubxonasining o'rta asr qo'lyozmalari saqlangan kitoblar to'plami ham mavjud. Sent-Jenevyev abbatligi yopilgandan so'ng, kitoblar ulgurji va chakana sotilgan (ba'zida qog'oz narxida). 19 -asrda bozorda paydo bo'lgan individual kitoblarni sotib olib, kutubxonani tiklashga urinishdi. Keyinchalik olib borilgan islohotlar Sant-Jenevyev qirollik kutubxonasiga asos soldi.

Kutubxona umumiy fondida barcha fanlar bo'yicha 1 000 000 dan ortiq jildlar;

15000 dan ortiq nomdagi davriy nashrlar, shundan 3320 tasi obuna;

85000 dan ortiq mikroformlar;

ko'plab elektron resurslar.

Nodir asarlar bo'limi (La Réserve):

4300 ta qadimiy qo'lyozma;

160 000 ta qadimiy yoki nodir nashrlar;

50,000 chizmalar, bosmalar, fotosuratlar mavjud.

Arsenal kutubxonasi (1,5 mln.dan ziyod asar) (Bibliothèque de l'Arsenal) - Parijdagi asosiy kutubxonalardan biri, 1757 yilda tashkil etilgan. 1934 yildan Frantsiya Milliy kutubxonasi tarkibiga kiradi. Kutubxona kolleksiyalari 1757 yilda Parijning qadimiy arsenalining markazida, artilleriya ustasi qarorgohida joylashgan Mark Antuan Rene Argenjon (1722-1787) shaxsiy kutubxonasidan paydo bo'lgan. "Arsenal" ning o'zi XVI asrda qirol Frensis I tomonidan tashkil etilgan, keyinchalik Sulli tomonidan qayta qurilgan va 18 asrda me'mor Germen Bofrand tomonidan kengaytirilgan. Kutubxona Frantsiya inqilobi davrida davlat tomonidan musodara qilingan va Parij abbatliklaridan, shuningdek, Bastiliya arxividan olib qo'yilgan ko'plab qimmatbaho buyumlar bilan sezilarli darajada kengaytirilgan. 1797 yil 28 aprelda u ommaviy kutubxona deb e'lon qilindi. 1824 yilda yozuvchi Charlz Nodier kutubxonachi bo'ldi va o'sha davrning eng nufuzli adabiy salonlaridan birini "Arsenal"da saqladi. 19 asrda to'plamlar adabiyotga, ayniqsa dramatik adabiyotga tobora ko'proq e'tibor qarata boshladi. 1880 yildan 1914 yilgacha kutubxona Parijda

nashr etilgan barcha davriy nashrlarning nusxasini sotib oldi. 1934 yilda Milliy kutubxona bo'limiga aylandi. Hozirgi kunda kutubxonada taxminan 1 000 000 jild (1880 yilgacha 150 000 jild), 12 000 dan ziyod qo'lyozma, 100 000 ta bosma va 3 000 ta diagramma va rejalar mavjud. Kutubxonaning yig'ish siyosati 16-19 asrlardagi frantsuz adabiyotiga, mavjud arxivlar va qo'lyozmalar to'plamlari, kitoblar va jildlar tarixi, shuningdek, Arsenal tarixi va uning aholisi tarixi bilan bog'liq nashrlarga qaratilgan.

Nazorat savollari

1. XVI asrda Fransiya madaniy yuksalish xaqida nimalarni bilasiz?
2. Fransiya birinchi ommaviy kutubxona xaqida nimalarni bilasiz?
3. Kardinal Julio Mazarini faoliyati xaqida nimalarni bilasiz?
4. Fransiya Milliy kutubxonasi xaqida nimalarni bilasiz?

17-mavzu: Angliyada kutubxonachilik ishi.

Reja:

1. Angliyada yuksalish davrida monastr kutubxonalari.
2. Angliyada islohotlar o'tkazgan Genrix VIII davrida Oksford va Kembrij universitetlari kutubxonalari
3. Piter White nomidagi jamoat kutubxonasi

Tayanch soʻz va iboralar

Angliyada yuksalish davrida monastr kutubxonalari. Angliyada islohotlar o'tkazgan Genrix VIII davrida Oksford va Kembrij universitetlari kutubxonalari. Piter White nomidagi jamoat kutubxonasi

XIX asrning o'rtalarida Angliyada 274 kutubxonalari bor edi va Shotlandiyada 276 bor edi. Biroq, zamonaviy jamoat kutubxonalari faqat 1850 yilda davlat kutubxonalari aktiga ko'ra paydo bo'lgan. Boro akti orqali bepul ommaviy kutubxonalar yaratish imkoniga ega bo'ldi, bu axborot va adabiyotga bepul va bepul kirish imkonini beruvchi milliy tuzilmani yaratish uchun birinchi qadam bo'ldi. 1830-yillarida, buyuk Britaniya chartist harakati cho'qqisiga davlat islohotlar uchun

qo'ng'iroqlar bir to'lqin bor edi: iqtisodiyotning kapitalistik model ishchilar uchun bo'sh vaqt katta miqdorda yaratdi, lekin o'rta sinf ishchilar faqat, albatta, hech narsa bor edi, deb xavotirda edi. Ko'pgina faollar kutubxonada dam olish ishchilarning intellektual va ma'naviy rivojlanishida yordam berishi, shuningdek, jamiyat manfaati uchun xizmat qilishi mumkinligiga ishonishgan. 1835 yilda Britaniya parlamenti a'zosi Sheffild Jeyms Silk Bekingem, spirtli ichimliklar harakati tarafdori Britaniya ishchi sinfining vakillari orasida ommaviy spirtli zaharlanishning sabablari va oqibatlarini o'rganish bilan shug'ullanadigan tanlangan qo'mitaga rahbarlik qildi. Ishchilar sinfi islohotchilari va ideologlaridan biri Frensis Plais. "tez-tez tashrif buyuradigan va boshqa o'yin-kulgilarni topa olmaydigan"odamlar sonini kamaytirish uchun paroxial kutubxonalar va o'quv zallarini tashkil etishni qo'llab-quvvatladi. Backingham parlamentga davlat muassasalari to'g'risidagi qonun loyihasini taqdim etdi, unda tumanlar to'plangan soliqlar (har bir tumandan yarim pensiya) bo'yicha kutubxonalar va muzeylarni ochishi mumkin edi. Bill qabul qilinmadi, lekin deputatlar Uilyam Yuart va Jozef Brotherton (ingliz Tili) ga ta'sir qildi.)rus. boroda muzeylarni tashkil etish to'g'risidagi qonun loyihasini kamida 10 ming kishi taqdim etgan ushbu loyiha keyinchalik muzeylar aktiga aylandi. Yuart va Brasertonning faoliyati jamoat kutubxonalari masalalari bilan shug'ullanadigan tanlangan qo'mitani tashkil etishga yordam berdi. Qo'mita hisobotida jamoat kutubxonalari yaratish va ularni boshqarish odamlarga yomon odatlardan xalos bo'lishga yordam berishi mumkinligini aytdi. Mavjud binolarning salohiyatini cheklash maqsadida qo'mita ikkita muhim tavsiyani amalga oshirdi: davlat mablag'larini kutubxonalar tashkil etish va muzeylar aktini bekor qilish va AKTni amalga oshirish uchun yig'ilgan soliqlar davlat kutubxonalari bazasiga yo'naltiriladi. Parlament bu qonunni bir ovozdan qabul qildi: parlament a'zolari o'qish har bir sinf vakillarining o'z-o'zini rivojlantirishga yordam berishiga ishonishdi va ta'limning yuqori darajasi jinoyatchilik darajasini kamaytirishga yordam beradi.

Piter White nomidagi jamoat kutubxonasi.

Ingliz kutubxonasining eng qadimgi misoli, kollej talabalari emas, balki cherkov a'zolari tomonidan ishlatilmagan, Frensis Triggning

zanjirli kutubxonasi (ingliz tili.)rus., 1598 yilda Grantemda (Linkolnshire shtati) tashkil etilgan va haqiqiy kunga to'g'ri keladi. Uning vaqtidan oldin va jamoat kutubxonalarining kelajakdagi tizimlarini oldindan belgilab qo'ygan deb hisoblashadi. 1847da yangi, zamonaviy Britaniya kutubxonalari davri boshlandi, Uilyam Yuert boshchiligidagi jamoat kutubxonalari bo'yicha qo'mita parlament etib tayinlangach, Buyuk Britaniyaning turli burchaklarida kutubxonalar ochish zarurligini aniqladi. 1849-da, hisobot kutubxona ishining dahshatli shartlarini e'lon qildi va 1850-dan ommaviy kutubxonalar aktida aks ettirilgan bepul ommaviy kutubxonalarni ochish tavsiya etildi, bu esa 10 mingdan ortiq aholiga ega bo'lgan barcha shaharlarga davlat kutubxonalarni ochish va saqlash uchun soliq yig'ish imkonini berdi. Birinchi albatta pullik kutubxona noyabr 1850 yillarda ochilgan va endi Salford san'at galereyasi (eng.)rus.[130][131]. 1852 yilda ochilgan Kempfilddagi (Manchester) kutubxona o'qish uchun bepul kitob olish imkonini beradigan birinchi kutubxona edi[132]. Norvich 1850 davlat kutubxonalari aktini qabul qilgan va 100 ming kishidan ortiq aholiga ega bo'lgan tumanlarga (boro) davlat kutubxonalarni ochish uchun yarim pensiya solig'ini yig'ish uchun ruxsat bergan birinchi shahar hisoblanadi, ammo kitoblarni sotmaydi. 1857 da Norvichda 11-i kutubxonasi ochildi-bu kutubxonadan oldin vinchester, Manchester, Liverpool, Bolton, Kidderminster, Kembrij, Birkenhead va Sheffildda ochildi. 1870da ta'lim to'g'risidagi qonun qabul qilindi (ingliz tili.)rus., bu nafaqat savodxonlikni oshirish, balki kutubxonalar uchun barni ham ko'targan. 1877-yilda 75 dan ortiq shaharlarda bepul kutubxonalar mavjud bo'lib, 1900-yilda ularning soni 300 taga yetdi — bu vaqtga kelib kutubxonalar zamonaviy shaklda shakllandi va shunga o'xshash qonunlar keyinchalik boshqa mamlakatlarda qabul qilindi

Britaniya kutubxonasi (ingliz tili. British Library) - Buyuk Britaniya milliy kutubxonasi va kataloglashtirilgan ob'ektlar soni bo'yicha dunyodagi eng yirik milliy kutubxona. Bu 170-200 million saqlanadi, deb taxmin qilinadi ko'plab mamlakatlardan kelgan narsalar. Majburiy saqlash kutubxonasi sifatida Britaniya kutubxonasi Buyuk Britaniyada va Irlandiyada (kuniga taxminan 8 ming) chop etilgan barcha kitoblarning nusxalarini, shu jumladan Buyuk

Britaniyada tarqatiladigan xorijiy nashrlarning katta qismini oladi. Kutubxona madaniyat, ommaviy axborot vositalari va sport departamenti tomonidan moliyalashtiriladigan notanish davlat organi hisoblanadi. Kutubxona to'plamida XVI asrdan boshlab adabiyot, badiiy adabiyot, san'at va hunarmandchilik, arxitektura, tarix, falsafa, din, Biografiya, sayohat haqidagi xaritalar va adabiyotlar o'rin olgan. Ijtimoiy fanlar mavzularida adabiyot ham yomon. To'g'ri va tabiiy fanlar, texnologiya, tibbiyot va huquq kutubxonaning vakolatiga kirmaydi, garchi bu sohalar tarixi bo'yicha adabiyot taqdim etilsa. To'plam shuningdek, ko'plab masalalar bo'yicha davriy nashrlarni ham o'z ichiga oladi.

Buyuk Britaniya kutubxonasi ko'p tillarda fanlarni ega yirik tadqiqot kutubxona hisoblanadi[10] va bosma va raqamli, ham ko'p formatda: kitoblar, qo'lyozmalar, jurnallar, gazeta, jurnallar, yozuvlar va musiqa yozuvlar, video, sahna skriptlar, patentlar, ma'lumotlar bazalari, xaritalar, brendlar, Gravyuralar, chizmalar. Kutubxonaning kolleksiylari orasida 14 million kitob (11), shuningdek, 2000 yildan boshlab qo'lyozmalar va tarixiy ashyolarning muhim zaxiralari mavjud. Kutubxonaning yig'ilishi har yili taxminan uch millionga ko'payadi, bu esa 9,6 km yangi javonlarni egallaydi[12]. Kutubxona o'quv zallarida 1200 dan ortiq kitobxonlar uchun joylar mavjud[13].

1973gacha kutubxona Britaniya muzeyining bir qismi bo'lgan. 1972 yil Britaniya kutubxonasi haqidagi qonun kutubxonani muzeydan ajratdi, ammo 1997 yilgacha Britaniya kutubxonasi muzey binosida bo'lib, u Sankt-Pankras (Yuston va Sankt-Pankras stantsiyalari o'rtasida) hududida maxsus qurilgan binoga ko'chib o'tdi. Bundan tashqari, Kutubxona Boston Spa, West Yorkshire yaqinidagi hujjatlar do'koni va o'qish xonasini o'z ichiga oladi.

Ingliz kutubxonasining zamonaviy maqomi va nomi 1972 da Britaniya kutubxonasi to'g'risidagi qonunni qabul qilish bilan qo'lga kiritildi (ingliz tili. The British Library Act). Unga ko'ra, kutubxonalar birlashtirildi: Britaniya muzeyi[14], milliy Markaziy (yilda tashkil etilgan 1916), patent idorasi, shuningdek Britaniya milliy bibliografiya ishlari Kengashi, milliy kutubxona-obuna (Boston Spa), ilmiy va texnik axborot milliy byurosi[15].

Milliy Markaziy kutubxona va milliy kutubxona-abonementning birlashgan jamg'armalari negizida 1973 yilda hujjatlarni yetkazib berish markazi tashkil etildi[15].

Kutubxona boshqaruvi va tuzilishi

Britaniya kutubxonasi davlat tomonidan moliyalashtiriladi va pullik xizmatlar, xayr-ehsonlar va homiylarning qo'shimcha mablag'larini oladi. Kutubxona kengashi 8-dan 13-ga qadar bo'lgan, ulardan biri toj tomonidan tayinlangan, qolgan boshqaruv a'zolari vazir tomonidan tayinlanadi. Bosh ijrochi direktor boshqaruv kengashi raisining o'rinbosari.

Britaniya kutubxonasida boshqaruv optimallashtirish uchun, dunyoda birinchi biri, 1985 yildan buyon uzoq muddatli strategik rejalashtirish joriy etildi, uning ish ustuvor yo'nalishlarini belgilaydi [15].

Britaniya kutubxonasi uchta filialga ega:

Britaniya kutubxonasi, Sankt-Pankras bekatida bino. Bu erda 1997 yilda boshlangan va 1999 yilda tugagan yangi binoda asosiy kitob fondlari mavjud;

London-Buyuk Britaniya boshchiligidagi Hamdo'stlik tarkibiga kiruvchi mamlakat.;

Boston Spa Britaniya kutubxonasi (Boston Spa Britaniya kutubxonasi, Yorkshire), obuna bilan shug'ullanuvchi va buyuk Britaniya va chet eldan boshqa shaharlar (yiliga 4 million buyurtmalar) dan kitobxonlar buyurtmalarini qayta ishlash bir kutubxona xizmati filiali.

Kutubxonaning o'qish zallariga kirish bepul, yosh chegarasi yo'q, ammo amaldagi amaliyotga ko'ra, boshqa kutubxonalar mablag'laridan foydalanishlari mumkin bo'lgan 18 yoshdan kichik o'quvchilar o'qish zallariga yo'l qo'yilmaydi. Ilmiy tadqiqotlar bilan shug'ullanadigan o'quvchilar ingliz kutubxonasi fondlarida ishlashga imkon beruvchi o'quvchi chiptasini olishadi.

Nazorat savollari

1. Angliyada yuksalish davrida monastr kutubxonalari xaqida nimalarni bilasiz?
2. Angliyada islohotlar o'tkazgan Genrix VIII davrida Oksford va Kembirj universitetlari kutubxonalari xaqida nimalarni bilasiz? Piter White nomidagi jamoat kutubxonasi xaqida nimalarni bilasiz?

18-mavzu: Amerika qo'shma shtatlarida kutubxonachilik ishi

Reja:

1. AQSHda birinchi kutubxona Janubiy Korolinada 1697-yilda Tomas Brey tomonidan tashkil etilgan
2. AQSH Kongress kutubxonasi
3. Jefferson Kutubxonasi

Tayanch soʻz va iboralar

AQSHda birinchi kutubxona Janubiy Korolinada 1697-yilda Tomas Brey tomonidan tashkil etilgan. AQSH Kongress kutubxonasi. Jefferson Kutubxonasi

AQSh birinchi davlat kutubxonasi, soliqlar orqali qo'llab-quvvatlanadigan, 1833 yilda ochilgan Sankt-Peterburg (Nyu-Yempshir), kutubxona edi. Dastlab, davlat xazinalari uning tarkibiga ajratildi, keyin uni moliyalashtirish uchun asos 1849 yilda "davlat kutubxonalari tashkil etish to'g'risidagi qonun" edi[133]. Sankt-Ebiel Abbot Sankt-Peterburg shahar kutubxonasini shaharning barcha aholisi uchun mavjud bo'lgan mashhur mulk bo'lgan asosiy kitob do'koni qilishni taklif qildi[134]. S. da bir qancha gaz. va jur. lar nashr etiladi. 1876-yilda bir qancha muhim voqealar yuz berdi: Amerika kutubxona assotsiatsiyasi tashkil etildi, "The American Library Journal" jurnali tashkil etildi, Dewey ning o'nli tasnifi nashr etildi va AQSh ta'lim vazirligining "AQShda ommaviy kutubxonalar: ularning tarixi, shartlari va boshqaruvi" (eng. Public libraries in the United States of America; their history, condition, and management). Fuqarolar urushidan so'ng, ko'plab yangi tashkil etilgan ayollar klublarining sa'y-harakatlari yangi jamoat kutubxonalari yaratishga kirishdi, bu erda o'z kitoblari to'plamlari kiritildi va binolarni qurish va saqlash uchun mablag ' ajratildi (shu jumladan, turli jamoat tashkilotlari yordamida). Endryu Karnegi fondi kutubxonalari yaratish uchun mablag ' ajratildi[135]. Shunday qilib, 75-dan davlat kutubxonalari 80% gacha bu faoliyat tufayli yaratilgan[136].

Jon Passmore Edvards, Genri Tate va Endryu Karnegi kabi xayr-ehson qiluvchilar va tadbirkorlar XIX asrning oxirida kutubxonalar sonini ko'paytirishga yordam berdi. Po'lat sotish va qurilish sohasida o'z

boylilik qilgan, Karnegi sadaqa uchun o'z mablag'lari eng ajratilgan: uning boyligi haqida 90% (taxminan 300 million. AQSh dollari) hayotining oxirigacha universitetlar, kutubxonalar, shifoxonalar, jamoat bog'lar, konsert zallari va klublari, jamoat hammom va xayriya faoliyati etti sohalarda cherkovlar tashkil ajratilgan edi. Shu bilan birga, Karnegi binolarni qurish uchun to'liq javobgarlikni o'z zimmasiga olmadi, lekin jamoatchilikni qurilish uchun joy topishga chaqirdi, hukumat esa xodimlarning ish haqi va kutubxonalarni saqlashga mablag ' ajratishni talab qildi. Karnegi kutubxonalari nafaqat xususiy mablag'larga, balki turli fondlarga ham tayangan, bu esa kutubxonalarga kelajakda moliyalashtirishga yordam berdi. Jami 40 million dollar 1670 ta jamoat kutubxonalari va AQShda 100 ta universitet va ilmiy kutubxonalar qurishga sarflandi

Kongress kutubxonasi (ingliz. Kongress kutubxonasi) AQSh Kongressiga rasmiy ravishda xizmat ko'rsatadigan va AQSh milliy kutubxonasi de facto bo'lgan tadqiqot kutubxonasidir. Bu Qo'shma Shtatlardagi eng qadimgi federal madaniyat muassasasi. Kutubxona Vashingtondagi Capitol tepaligidagi uchta binoda joylashgan; shuningdek, Calpeper (Virginia) Milliy audiovizual konservatsiya markazini qo'llab-quvvatlaydi. Kutubxona vazifalari Kongress kutubxonachisi tomonidan nazorat qilinadi va uning binolari kapitol me'mori tomonidan xizmat qiladi. Kongress kutubxonasi dunyodagi eng katta kutubxonaning nomini da'vo qilmoqda. Uning "to'plamlari universal, mavzu, format yoki milliy chegara bilan chegaralanmagan va dunyoning barcha qismlaridan va 450 tilidan ko'proq tadqiqot materiallarini o'z ichiga oladi".

Kongress kutubxonasining maxsus bo'limi mualliflik huquqini rasmiylashtirish bilan shug'ullanadi. Kongress kutubxonasi veb-saytida kerakli shaklni to'ldirib, internetda mualliflik huquqini berishingiz mumkin. AQSh Prezidenti jon Adams (John Adams) Vashington (Vashington) uchun Filadelfiya davlat kapitalini o'tkazish to'g'risidagi qonunni imzoladi qachon tashkil etilgan sana aprel 24 1800 hisoblanadi. Boshqa narsalar bilan bir qatorda, ushbu qonun "Kongressga muhtoj bo'lgan kitoblarni sotib olish va ularni saqlash uchun tegishli xonani yaratish uchun"5000 dollar (keyin juda katta miqdorda) ajratish to'g'risidagi nuqtani o'z ichiga olgan. Shuningdek, u

kutubxonaning ishlash qoidalarini belgilab qo'ydi, unga ko'ra, faqat AQSh prezidenti va vitse-prezidenti, AQSh Senati a'zolari va vakillar palatasi (AQSh Kongressi) tashrif buyurdi va resurslardan foydalana oldi. Shuning uchun kutubxona "Kongress kutubxonasi" deb nomlana boshladi». Dastlabki fond Londonda sotib olingan 740 ta kitob va Amerikaning uchta geografik xaritasi edi. Keyingi prezident, Tomas Jefferson (Tomas Jefferson), mart 4 1801, jiddiy kutubxona fondi, uning roli va ahamiyati bilan shug'ullanish boshladi. U bilan kutubxona fondi ancha tez rivojlana boshladi. 8 yildan so'ng, Jeyms Madison Prezidentning qasamyodini keltirdi, uning ulushi og'ir yuk edi — Angliya-Amerika urushi 1812-1814 davrida mamlakat rahbariyati. Urush paytida 1814 avgust oyida Vashington inglizlar tomonidan deyarli yoqib yuborildi. Dotla va Capitol yondi, u erda qimmatbaho kitoblar bo'lgan kutubxona bor edi. AQSh poytaxtidan qolgan Britaniya qo'shinlaridan ozod qilinganidan so'ng, Madison kutubxonani qayta tiklashni buyurdi. Sobiq prezident va ehtirosli bibliofil Jefferson Kongressga 6487 jilddan yarim asrdan ko'proq vaqt davomida to'plangan va AQShda teng bo'lmagan turli tillarda shaxsiy uchrashuvini sotib olishni taklif qildi. Amerika bu taklifni qabul qildi. Bitim miqdori 23 940 dollarni tashkil etdi. O'shandan beri " Kongress kutubxonasi "nomi" Jefferson kutubxonasi" nomi bilan mos keldi.

1851da kutubxona Tomas Jeffersondan sotib olingan kitoblarning aksariyati vafot etgan va 2 / 3 haqida 55 000 turli nashrlar bo'lgan fondning barcha kitoblari vafot etgan ikkinchi dahshatli olovdan omon qoldi. Faqat bir yil o'tib, kutubxonani tiklash uchun davlat byudjetidan 168 700 dollar ajratildi. Ushbu mablag'larning sher ulushi qurilish va ta'mirlash ishlariga o'tdi. 1850-larda Vazirlar, ayrim idoralar rahbarlari, Oliy sud a'zolari, siyosiy partiyalar vakillari, taniqli olimlar va AQSh yozuvchilari, AQShning eng yirik ommaviy axborot vositalari jurnalistlari Kongress kutubxonasiga qabul qilindi.

1870da, ko'p jihatdan , Einsworth Rand Spafford kutubxonasi rahbari tomonidan taqdim etilgan sa'y-harakatlar hukumat darajasida qaror qabul qilindi, unga ko'ra, har qanday ommaviy nashrning Amerika qo'shma Shtatlari hududida nashr etilgandan so'ng, bitta nusxa Kongress kutubxonasiga o'tkazilishi kerak. Shu bilan birga, Davlat byudjeti Kongress kutubxonasiga kelib tushadigan mablag'larni olish

va sarflash tartibi qonuniy ravishda mustahkamlandi, fondni moliyaviy qo'llab-quvvatlashni istagan shaxslar, firmalar, jamoat birlashmalari va partiyalar uchun bir qator imtiyozlar va imtiyozlar taqdim etildi.

Jefferson Kutubxonasi

1899 yildan 1939 yilgacha kutubxonani boshqargan Herbert Patnem kitoblarni tasniflashning qulay tizimini ishlab chiqdi va uning etakchiligining oxirida Kongress kutubxonasi uchun maxsus qurilgan ikkinchi bino ochildi. Filial Kongress kutubxonasi asoschisi jon Adams nomini oldi. Yangi binoga 6 500 000\$ajratildi. Bino Tomas Jefferson nomidagi "bilim saroyi"ga juda yaqin.

1907 yilda Kongress kutubxonasi Krasnoyarsk savdogari va G. V. Yudinning shaxsiy kutubxonasini 40 000 dollar evaziga sotib oldi, u asosan rus tarixida 81 ming nusxa kitob va jurnallarni o'z ichiga olgan. O'shandan beri bu rus tilidagi kitoblarning eng katta to'plami (hozirgi kunda Kongress kutubxonasida uch yuz mingga yaqin nashrlar mavjud).1930-larda Jefferson kutubxonasi milliy maqomga ega bo'ldi va AQSh byudjeti hisobidan mablag'larni birinchi o'ringa qo'yish huquqini qo'lga kiritdi.

1939 yildan 1944 yilgacha Archibald Maklish kutubxonaga rahbarlik qilgan, 1945 yildan 1953 yilgacha Lyuter Evans boshchiligida, 1954 yildan 1974 yilgacha "Relay" Quincy Mamfordni va 1975 yildan 1987 yilgacha Daniel Burstinni qabul qilgan.

1980da Jeyms Madison nomi bilan atalgan AQSh Kongress kutubxonasi uchinchi, eng katta binosi qurildi. Madison binosi butun sayyoradan ko'plab tillarda gazeta va jurnallarni saqlaydi.

Kongress kutubxonasi dunyodagi eng yirik kutubxonalardan biridir. Uning hikoyasi 1800 yilda boshlandi, ikkinchi AQSh prezidenti jon Adams poytaxtni Filadelfiyadan Vashingtonga ko'chirish to'g'risida qaror qabul qildi. Ushbu qoida shuningdek, Kongress ehtiyojlari uchun kutubxona tashkil etish punktini ham o'z ichiga olgan. Uning muassasasi uchun 5 000 AQSh dollari miqdorida juda katta mablag ' ajratildi. Dastlab, kutubxonada Angliyada buyurtma qilingan 740 ta kitob va geografik xaritalar mavjud edi. Uning tashkil etilishida uning resurslariga kirish faqat prezident, vitse-prezident va Senat va Vakillar palatasi a'zolari bo'lishi kerak edi.

Dastlab, Kongress kutubxonasi Capitol binosida joylashgan va 1812-1815 ingliz-Amerika urushi paytida inglizlar tomonidan kutubxona mazmuni bilan birga yoqib yuborilgan.

Tadbirdan bir oy o'tgach, Tomas Jefferson Kongressga 50 yil davomida to'plangan shaxsiy kutubxonasini sotib olishni va dunyoning turli tillarida ilmiy ishlarni almashtirishni taklif qildi. 1815da Kongress taklifini qabul qildi va 6,487 ning sobiq prezidentidan \$23,950 uchun kitob sotib oldi. 1851da kutubxonada, o'sha vaqtga kelib, 55 000 jildni tashkil etgan, uning tarixidagi eng katta olov bor edi. Tomas Jefferson tomonidan taqdim etilgan 33 / 000 kitoblarini o'z ichiga olgan 2 3 ta jild yo'q qilindi. 1852da Kongress 168 700 \$ ni ajratdi, ular yo'qolgan kitoblarni almashtirishga to'g'ri keldi, ammo yangi materiallarni sotib olish uchun pul ajratilmadi.

Kutubxona yana 1865da Bosh kutubxonachi lavozimiga Einsworth Rand Spafford kelganida o'sib chiqa boshladi. 1870da, asosan, uning sa'y-harakatlari tufayli, AQSh hududida chop etilgan barcha nashriyotlarni Kongress kutubxonasiga o'z mahsulotlarining ikki nusxasini hisobga olish va undan keyingi saqlash uchun yuborishga majbur qilgan qonun qabul qilindi. Kutubxona to'plami darhol kitoblar, xaritalar, fotosuratlar, broshyuralar va boshqa mahsulotlar bilan to'ldirila boshladi. U Kapitoliyada Kutubxonaga taqdim etilgan joyni yo'qotdi. Keyin 1873da unga o'z binosini berishga qaror qilindi. Taxminan o'n yil o'tgach, nihoyat, 1980 yilda Tomas Jefferson nomini olgan italyan Uyg'onish uslubidagi binoning qurilishi boshlandi. 1897 yilda tugallandi va ochildi. Shu nuqtada Kutubxona to'plami 800 ming nusxani tashkil etdi.

1899, asosiy kutubxonachi Herbert Patnem bo'ladi. U bilan kutubxona o'z omborlarini sezilarli darajada to'ldirdi. 1901 da allaqachon Kongress kutubxonasi o'zining to'plamida 1 million nusxadan ortiq bo'lgan birinchi AQSh kutubxonasiga aylandi. Patnem kutubxonaning xorijiy xaridlarini kengaytirdi: Indik kutubxonasining 4000 ming jildini, G. V. Yudinining rus kutubxonasining 80 000 jildini sotib oldi va Romanovlar oilasining kutubxonalaridan 2 600 jilddan iborat Rossiya imperatorlik kolleksiyasini sotib oldi.

Kutubxonaning jadal o'sishini hisobga olgan holda, 1929 da yana bir bino qurishga qaror qilindi. Kongress kutubxonasini tashkil etish to'g'risidagi farmonni imzolagan shaxsning nomi jon Adams 1939 yilda ochilgan.

1930da Kutubxona milliy maqomga ega bo'ldi.

Kongress kutubxonasining eng katta binosi, Jeyms Madison binosi qurilishi haqidagi farmon 1965 yilda qabul qilingan, ammo qurilish faqat 1981 yilda tugagan.

Jeyms Madison Binosi

Hozirgi kunda Kongress kutubxonasi fondi 144 million nusxadan ortiq bo'lib, ular orasida 33 tilda 460 million kitob va boshqa bosma materiallar, 63 million qo'lyozma, Shimoliy Amerikadagi noyob kitoblarning eng katta to'plami va dunyodagi eng katta xaritalar, filmlar, ovozli yozuvlar to'plami mavjud. Ayni paytda u tomonidan saqlangan materiallarning 10% raqamlashtirildi.

Kongress kutubxonasi ko'plab avlodlarning bilim ombori vazifasini samarali bajaradi va uning xodimlari ushbu bilimlarni zamondoshlarga taqdim etishadi.

Nazorat savollari

1. AQSHda birinchi kutubxona qachon kim tomonidan tashkil etilgan?
2. AQSH Kongress kutubxonasi xaqida nimalarni bilasiz?
3. Jefferson Kutubxonasi xaqida nimalarni bilasiz?

19-mavzu: Rossiyada kutubxonachilik ishi

Reja:

1. 17 asrda Rossiya kutubxonalari va ularni rivojlantirish
2. 18 asrda Rossiya kutubxonalari va ularni rivojlantirish

Tayanch soʻz va iboralar

Rossiyada kutubxonachilik ishi,17 asrda Rossiya kutubxonalari va ularni rivojlantirish.18 asrda Rossiya kutubxonalari va ularni rivojlantirish, Yaroslav Dono Yunon, slavyan kitoblari.

“Kutubxona” soʻzining oʻzi Qadimgi Rusda deyarli ishlatilmagan. Birinchi marta u XV asrning oxirida (1499) Novgorodda tarjima qilingan va qayta yozilgan mashhur “Gennadievskaya Injil” da

uchraydi. Ushbu atama rus xalqi uchun g'ayrioddiy edi, shuning uchun uning qarshisida tarjimon "kitob uyi" deb izoh berdi. Bu atama ikkinchi marotaba XVII asrning boshlarida (1602) Solovetskiy xronikasida topilgan bo'lib, unda shunday deyilgan: "Kutubxonaga mo'ljallangan tosh kamera ayvonda sobor cherkovi yonida qurilgan". Kutubxonalarning birinchi annalistik ko'rsatmasiga kelsak, bu 1037-yilga tegishli bo'lib, Yaroslav Dono Yunon tilini tarjima qilish uchun yozuvchilar to'plagan va mavjud slavyan kitoblarining yozishmalarini Kiyevdagi Avliyo Sofiya soborida saqlashni buyurgan. Rossiyada shu tarzda yaratilgan birinchi kutubxona keyingi yillarda o'sib, kitob xazinalari bilan boyitildi.

Rossiya kutubxonalari tarixi. Kutubxona ishi tarixi

17 asrda davlat markazlashtirish jarayoni ilm-fan, savdo va sanoat ishlab chiqarishni rivojlantirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratdi, shuningdek, davlat boshqaruv apparati shakllanishi kutubxonalarning yangi turlari va turlarini shakllantirishga olib keldi.

17 asrning o'rtalariga kelib, Rossiyada Markaziy davlat idoralari tashkil etildi - unda davlat farmoni yoki buyruqlar, kutubxona ishi bo'yicha buyruq asosida maxsus idoraviy kutubxonalar tashkil etildi. Eng muhim kutubxonalardan biri 17 asrning boshlarida yaratilgan bosma kutubxonasi (tipografiya kutubxonasi) edi. 1649 yilda 148 ta kitob va qo'lyozmalar, 1679 yilda esa 637 ta kitob va qo'lyozmalar rus va chet tillarida yaratilganligi ma'lum. 17 asrning oxiriga kelib, u Rossiyaning eng yirik kitob omboriga aylandi. Ushbu kutubxona fondi nafaqat xodimlar, balki 1687 da tsar Fyodor Alekseevichning farmoni bilan tashkil etilgan akademiya o'qituvchilari tomonidan ham qo'llanilishi mumkin edi.

Buyuk kutubxona 1696 yilda Pyotr I farmoni bilan elchixona buyrug'i bilan tashkil etilgan. Unda turli joylardan to'plangan kitoblardan tashqari, chet eldan yuborilgan kitoblar, xaritalar va qo'lyozmalar ham saqlangan. 1696 yilda jamg'arma 333 ta kitob, asosan xorijiy tillarda faoliyat yuritgan. Kitoblar fondi umumiydir va boshqa shaharlarga elchilar, xizmatchilarga kitoblar berildi. 17 asrda maxsus kutubxonalarda birinchidan, texnika, harbiy ish, arxitektura, astronomiya, matematika, geometriya, geografiya va boshqa fanlar bo'yicha rus va xorijiy nashrlar to'plandi. Kitoblar ustalarga va

boshqalarga berildi. Birinchi maxsus kutubxonalarning asoslari 16 - 17 asrda diniy kitoblardan dunyoviy kitoblariga o'tishga yordam berdi, shuningdek, 18-da kutubxona ishining keyingi rivojlanishiga olib keldi.

18 asrning birinchi choragida imperator Pyotr I tomonidan

Rossiyada olib borilgan siyosat, iqtisodiyot, madaniyat va ta'lim sohasidagi davlat islohotlari kutubxonalarning rivojlanishi uchun katta ahamiyatga ega edi. Pyotr I davrida kutubxona ishi sohasidagi eng muhim voqea 1714 yilda Sankt-Peterburgda Kunstkamera bilan bir vaqtning o'zida tashkil etilgan Rossiyada birinchi davlat ilmiy kutubxonasi bo'ldi. Ushbu muassasalarning ikkalasi ham 1724 yilda tashkil etilgan Fanlar akademiyasi tasarrufiga o'tkazildi. Asosiy kutubxonaning tashkil etilishi Rossiyaning ijtimoiy-siyosiy va madaniy hayotining dolzarb ehtiyojlariga javob berdi va kutubxona ishining keyingi rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatdi. Kutubxona asosan xususiy kolleksiyalar, fondni ba'zi buyruqlardan o'tkazish, xorijiy ilmiy muassasalar bilan xarid qilish va almashish hisobiga to'ldirildi. Shuningdek, bosmaxonada chop etilgan adabiyotning majburiy nusxasi hisobiga. Kutubxona fondidan nafaqat akademiklar, balki boshqa olimlar, davlat arboblari va zodagonlar ham foydalanishlari mumkin edi.

Qo'lyozma kitoblari o'rta asr skriptlarida ishlab chiqarishni davom ettirdi. Uyg'onish davrida Lorenzo Medichining eng yirik kutubxonasi tashkil etildi; qadimiy qo'lyozmalar va qadimiy mualliflarning asarlari bilan chop etilgan dastlabki kitoblarning keng to'plami Vatikan kutubxonasiga tegishli edi. Hozirgi kunda G'arbiy YYevropa va Amerikaning eng yirik kutubxonalari 1759 yilda ochilgan Britaniya muzeyi kutubxonasi va bir yil o'tib ochilgan AQSh Kongressi kutubxonasi - 1800 yilda

Qadimgi rus tilidagi yozuvlarning asosiy yodgorliklari monastir kutubxonalari edi. Rossiyada birinchi kutubxona 1037 yilda Kievdagi Sofiya soborida Yaroslav donishmandning buyrug'i bilan tashkil etilgan. Kitoblar to'plami "kitob xazinas", "arxiv" deb nomlangan. Birinchi marta "kutubxona" so'zi 1499 da Novgorodda tarjima qilingan va qayta yozilgan mashhur "Gennadiy Injilida" topilgan.

Ikkinchi marta bu atama 1602 yilda Solovetskiy Chronicle'da uchraydi.

XVIII asrga kelib, Rossiyada yunon va lotin mualliflarining rus tiliga birinchi tarjimalari - Aesop afsonalari, Ksenofont asarlari, Ruf, Tsitseron, Ovidiya, Horace. Xususi kutubxonalar Tsarevich Aleksey Petrovich, Empress Ketrin II, Shahzoda D. Golitsyn, count V. Tatishchev edi. Fanlar Akademiyasi tashkil etilgandan so'ng Sankt-Peterburgda yirik davlat kutubxonalari tashkil etildi. 1714da Kremlda Qirollik kutubxonasi qo'lyozmalari va kitoblari va Piter i kitob to'plamlari asosida E. Dashkova, A. Vinus, A. Pitkarn, R. shaxsiy to'plamlari bilan to'ldiriladigan akademik kutubxona shakllana boshladi.Areskina.

18 asrda kutubxonani rivojlantirish

Butun Rossiya kutubxonalari kuni 1995 yildan buyon nishonlanadi. 27 may 1795 Empress Ketrin II imperator jamoat kutubxonasini - hozirgi Rossiya milliy kutubxonasini tashkil etdi.

18 asrning ikkinchi yarmida Rossiya uchun mutlaqo yangi ilmiy kutubxonalar ochildi. 1757 da Sankt-Peterburgda badiiy Akademiya kutubxonasi ochildi, ushbu kutubxonada yangiliklar muhim ahamiyatga ega edi. 1764da uning nizomida Ketrin II chet elliklar kutubxonaga belgilangan kunlarda tashrif buyurishi mumkinligini tasdiqladi. 1756da rus drama teatri repertuar kutubxonasi paydo bo'ldi. 1765da Erkin iqtisodiy jamiyat kutubxonasi tashkil etilgan bo'lib, u asosan iqtisodiyot va qishloq xo'jaligi bo'yicha adabiyotlarni yig'ishga ixtisoslashgan. Bu davlat emas, balki jamoat kutubxonasi edi. 18 asrda Rossiyada birinchi marta universitet kutubxonalari o'z faoliyatini boshlaydi.

Ketrin II hukmronligining oxiriga kelib, Rossiyada jamoat kutubxonasini tashkil qilish uchun qulay sharoitlar yaratilgan. Uning asosi Varshavada. A. Zalusskiyning birodarlari kutubxonasi sifatida olingan. 21 noyabr 1794 Ketrin II Suvorov farmoniga imzo chekdi: Zaluski kutubxonasini olish va uni Sankt-Peterburgga yuborish. 16 may 1795, Empress o'zining eng oliy buyrug'i bilan kutubxona uchun maxsus mo'ljallangan birinchi me'mor E. T. Sokolovni qurish loyihasini ma'qulladi. Zaluski kutubxonasi yozda va kuzda 1795da Sankt-Peterburgga etkazib berildi. birinchidan, dengiz osti kemalarida,

keyin esa Riga dengizida. Yig'ilishda cherkov slavyan va rus tillarida deyarli hech qanday kitob yo'q edi - ularning barchasi 8-dan 250-dan edi. Shuning uchun Kutubxona nafaqat Polsha kitoblarini tartibga solish, balki, birinchi navbatda, Rossiyada va boshqa mamlakatlarda rus va cherkov slavyan tillarida chop etilgan kitoblarni sotib olish vazifasi edi. Kutubxonaning birinchi direktori frantsuz muhojirlari, diplomat va tarixchi M.-G. Shuazel-Guffier edi.

19 asrda kutubxonalar tarixi

19 asrning boshlarida ilmiy va maxsus kutubxonalar ommaviy kutubxonalarga qaraganda ancha qulay sharoitlarda rivojlandi. Hukumat ularni qo'llab-quvvatlash uchun pul mablag'larini etarli darajada mablag ' bilan ta'minlamagan. Bu davrda matbaa faoliyati jadal rivojlanmoqda, bu esa akademik kutubxonalarga majburiy nusxalar sifatida kiradigan kitoblar sonining o'sishiga yordam beradi.

19 asrning birinchi yarmida xalq ta'limi islohoti munosabati bilan beshta yangi universitet kutubxonasi ochildi. Ilmiy kutubxonalar, shuningdek, temir yo'l muhandislari instituti, texnologiya instituti, Sankt-Peterburgdagi fuqarolik muhandislari instituti(1842), Moskvadagi kasb-hunar maktabi (1832), Oliy texnik maktabga aylantirildi.Universitetlar va boshqa o'quv yurtlarining tashkil etilishi kutubxonalar ochilgan yangi ilmiy jamiyatlarni tashkil etishga yordam berdi. Bular Rossiya tarixi va qadimiy jamiyatlari, tabiatni o'rganuvchilar jamiyati, Moskva va Sankt-Peterburgdagi mineralogik jamiyatlardir. Boshqa shaharlarda fizika-texnika, matematik, geografik, qishloq xo'jaligi ilmiy jamiyatlari ochiladi.

19 asrning boshlarida eng yirik universitet kutubxonasi Moskva universitetining kutubxonasi bo'lib, unda 20 mingdan ortiq kitob mavjud edi. Bu asrning boshlarida ochilgan universitetlar orasida Qozon universiteti ajralib turdi, uning rektori taniqli matematik N. I. Lobachevskiy, bir vaqtning o'zida universitet kutubxonasi direktori lavozimida ishlagan. Kutubxona rahbari va universitetning o'zi sifatida u fondning saqlanishiga va kutubxona xizmati talablariga javob beradigan yangi binoning qurilishiga alohida e'tibor berib, kutubxonani jamlash tizimini (ilmiy asosda qurilgan) qayta tashkil etishga erishdi. Shu bilan birga, Lobachevskiy kutubxonani "begona"

kitobxonlarga xizmat ko'rsatish nuqtai nazaridan jamoatchilikka aylantirishga erishdi.

XIX asrning birinchi yarmida Rossiyada milliy tarix bo'yicha kitoblarning eng qimmatbaho to'plami 1862da jamoat foydalanish uchun ochilgan mashhur Moskva jamoat arbobi va kollektor Aleksandr Dmitrievich Chertkovning maxsus kutubxonasi edi. Bu rus xalq tarixiy kutubxonasi fondlarining asosini tashkil etdi. Kutubxonada 1863-dan 1873-ga qadar tashkil etilgan va nashr etilgan. XIX asrning eng yaxshi tarixiy jurnallaridan biri - "Rossiya arxivi".

20 asrda kutubxonalarning holati.Rossiyada kutubxonalarni rivojlantirish.20 asrning boshlarida Rossiyada kutubxonalar tizimi mavjud edi. Jamoatchilik va xalq kutubxonalari bilan taqqoslaganda, ilmiy va maxsus kutubxonalar yanada qoniqarli holatda edi. Shu bilan birga, ular turli xil turlari va turlari, rivojlanishdagi rejalashtirishning yo'qligi, bir-biri bilan o'zaro munosabatlarning nomutanosibliigi bilan ajralib turardi. Buning sababi kutubxonalarning turli idoralar va muassasalar, ta'lim muassasalari va ilmiy jamiyatlar bilan shug'ullanganligi edi. Faqat ba'zi kutubxonalar uchun hukumat umumiy qoidalar va nizomlarni tasdiqladi.

Ilmiy va maxsus kutubxonalarning aksariyati mamlakatning Markaziy qismida, poytaxtlarda va yirik viloyat shaharlarida joylashgan. Ilmiy kutubxonalarning katta guruhi davlat jamoatchiligi, universitet va boshqa oliy o'quv yurtlari kutubxonalari, shuningdek Fanlar akademiyasi kutubxonalari va boshqa ilmiy muassasalar va jamiyatlar edi. Ularning eng kattasi Milliy - Imperial Davlat kutubxonasi bo'lib, 1917 uchun uning jamg'armasi 2 milliondan ortiq edi. Ikkinchi eng katta Fanlar Akademiyasi kutubxonasi bo'lib, uning fondi 1911 yilda 800 ming hajmga teng edi. Ilmiy kutubxonalar tizimida uchinchi o'rinni Moskvadagi Rumyantsev muzeyi kutubxonasi egalladi, uning fondi 1917 yil davomida 1 million tomni tashkil etdi.

Katta kutubxonalar orasida Tarix muzeyi kutubxonasi ham bor edi. Qonunchilik muassasalari - Davlat kengashi va Davlat Dumasi kutubxonalari, harbiy idoralarning kutubxonalari ham yirik va qimmatbaho kutubxonalarga mansub.

Nazorat savollari

1. Rossiyada kutubxonachilik ishi xaqida nimalarni bilasiz?

2. 7 asrda Rossiya kutubxonalari va ularni rivojlantirish xaqida nimalarni bilasiz?
3. 18 asrda Rossiya kutubxonalari xaqida nimalarni bilasiz?
4. Yaroslav Dono xaqida nimalarni bilasiz?

Dunyoning eng yirik kutubxonalari ro`yxatiga fondida 14 milliondan ortiq saqlovlari mavjud bo`lgan kutubxonalar kiritilgan.

O`rin	Nomlanishi	Joylashuvi	Fondidagi saqlovlar soni	Yillik tashrif buyuruvchilar soni
1	<u>Kongress Kutubxonasi</u>	 AQSh , Vashington	155,3 mln	1,7 mln
2	<u>Britaniya Kutubxonasi</u>	 UK Buyuk Britaniya, London	150 mln	1,29 mln
3	<u>Nyu-York Publik Kutubxonasi</u>	 AQSh , Nyu-York	53,1 mln	18 mln
4	<u>Kanada Kutubxonasi va Arxivi</u>	 Kanada , Ottava	48 mln	-
5	<u>Rossiya Davlat Kutubxonasi</u>	 Rossiya , Moskva	44,4 mln	1,17 mln
6	<u>Rossiya Milliy Kutubxonasi</u>	 Rossiya , Sankt-Peterburg	36,9 mln	886 ming
7	<u>Milliy Parlament Kutubxonasi</u>	 Yaponiya , Tokio , Kioto	35,7 mln	624 ming

8	Daniva Oirollik Kutubxonasi	 Daniva, Kopenqagen	33,3 mln	1,16 mln
9	Xitoy Milliy Kutubxonasi	 Xitoy, Pekin	31,2 mln	5,2 mln
10	Fransiya Milliy Kutubxonasi	 Fransiya, Parij	31 mln	1,3 mln
11	Rossiya Fanlar Akademiyasi Kutubxonasi	 Rossiya, Sankt-Peterburg	26,5 mln	-
12	Ispaniya Milliy Kutubxonasi	 Ispaniya, Madrid	25 mln	-
13	Olmoniya Milliy Kutubxonasi	 Germaniya, Berlin, Leypziq, Frankfurt-am-Main	24,7 mln	904 ming
14	Illinoys Universiteti Kutubxonasi	 AQSh, Urban, Shampeyn	24 mln	-
15	Berlin Davlat Kutubxonasi	 Germaniya, Berlin	23,4 mln	1,4 mln
16	Boston Publik Kutubxonasi	 AQSh, Boston	22,4 mln	-
17	Nyu-York shtati Kutubxonasi	 AQSh, Olbani	20 mln	-
18	Shvetsiya Milliy Kutubxonasi	 Shvetsiya, Stokgolm	18 mln	-

19	<u>Garvard Universiteti Kutubxonasi</u>	 AQSh , Kembridj	16,6 mln	-
20	<u>V.I.Vernadskiy nomidagi Ukraina Milliy Kutubxonasi</u>	 Ukraina , Kiyev	15 mln	500 ming
21	<u>RAN Tabiiy Fanlar Kutubxonasi</u>	 Rossiya , Moskva	15 mln	-
22	<u>Yel Universiteti Kutubxonasi</u>	 AQSh , Nyu-Xeyven	15 mln	-
23	<u>INION RAN Fundamental Kutubxonasi</u>	 Rossiya , Moskva	14,2 mln	135 ming
24	<u>RAN SO Davlat Publik Fanlar va Texnika Kutubxonasi</u>	 Rossiya , Novosibirsk	14 mln	365 ming

**O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O`RTA MAXSUS TA`LIM VAZIRLIGI**

NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI

**“MADANIYATSHUNOSLIK”
KAFEDRASI**

**“O`ZBEKISTONDA (XORIJDA)
KUTUBXONACHILIK ISHI TARIXI”
fani bo`yicha**

SEMINAR MASHG`ULOTLAR ISHLANMASI

Namangan – 2021

**O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O`RTA MAXSUS TA`LIM VAZIRLIGI**

NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI

**“O`zbekistonda (xorijda) kutubxonachilik ishi tarixi”
fanidan seminar mashg`ulotlar ishlanmasi**

O`zbekiston Respublikasi Oliy va o`rta maxsus ta`lim vazirligi oliy o`quv yurtlarining muvofiqlashtiruvchi kengashi tomonidan ijtimoiy madaniy faoliyat ta`lim yo`nalishi talabalari uchun “O`zbekistonda (xorijda) kutubxonachilik ishi tarixi” fanidan seminar mashg`ulotlar ishlanmasi NamDU Madaniyatshunoslik kafedrasining 2021 yil _____dagi ____-sonli yig`ilishi qaroriga ko`ra NamDU o`quv uslubiy kengashi tomonidan bakalavrlarning tayorgarlik darajasiga qo`yiladigan talablar bo`yicha qo`llanishga tavsiya etilgan.

Tuzuvchi: t.f.n., dots. O.Topildiyev

Taqrizchi: t.f.n., dots. Z. Xaydarov

Kirish

“O‘zbekiston (xorijda) kutubxonachilik ishi tarixi” fanini mamlakatimizdava xorijy mamlakatlarda kutubxonalar va kutubxonachilik ishining uzoq o‘tmishdan to hozirgi kungacha bo‘lgan davridagi rivojlanish tarixi bilan ichki aloqadorlikda, tarixiylik prinsiplaridan kelib chiqqan holda tushuntirib berishdan iborat.Fanning vazifasi – Kutubxnachilik ishi tarixining obyektini, kutubxonachilik ishi bilan bog‘liq barcha jarayonlar o‘z tarixiy o‘zgarishlari va rivojlanishida, dunyoning turli mamlakatlari, madaniyatlari va svilizatsiyalarida, turli tarixiy davrlarda kutubxonachilik ishining evolyutsiyasi va holati esa kutubxonachilik ishi tarixining predmetini tashkil etadi.

“O‘zbekiston (xorijda) kutubxonachilik ishi tarixi” fanidan seminar va amaliy mashg‘ulotlarning mavzulari va soatlar bo‘yiha taqsimlanishi:

Seminar mashg‘ulotlari taqsimoti.

№	Mavzular	Qisqacha mazmuni	Soati
	2-semestr		
1	O‘zbekiston hududida arablar istilosiga qadar vujudga kelgan yozuv, dastlabki kitob va kutubxonalar.	O‘zbekistonda kutubxonachilik ishi tarixi fanining predmeti, maqsadi va vazifalari. O‘zbekistonda kutubxonachilik ishi tarixi. Bu davrda vujudga kelgan kutubxonalarining xilma-xil tarmoqlari. O‘zbekistonda kutubxonachilik ishining rivojlanish davrini bosqichlari, O‘zbekiston mustaqilikka erishgandan keyin yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, hamda ulardan milliy iftixor, milliy g‘urur ruhiyatini shakllantirishda kutubxonalarning o‘rni.	4
2	O‘rta Osiyoning qadimgi kutubxonalari.	O‘zbekiston hududida arablar istilosiga qadar vujudga kelgan yozuv, dastlabki kitob va kutubxonalar.O‘zbekiston hududida miloddan avvalgi 1-ming yillikning so‘nggi asrlarida dastlabki kutubxonalar paydo bo‘lishi. Dastlabki kutubxonalarni hukmdorlar saroylarida va ibodatxonalarda tashkil etilishi. Turon	4

		xalqlari Misr, Eron, Yunon va ularga qo'shni bo'lgan xalqlar bilan yaqin aloqalar o'rnatgan, o'sha davrlardagi mavjud qo'lyozmalar. O'zbekiston xalqlarining qadimiy yozma yodgorliklari.	
3	O'rta Osiyoda bibliografiyaning paydo bo'lishi.	O'rta Osiyoning qadimgi kutubxonasi. IX-X asrlarga kelib arab halifaligini mustaqil viloyatlarga bo'linishi oqibatida XI asrning oxirgi choragida Markaziy Osiyo yerlarining arablardan ajralishi. Somoniylar davlatida kutubxona ishi. Markaziy Osiyoda tashkil topgan mustaqil davlatlarning tashkil topishi va kutubxona ishi.	4
4	Amir Temur va Temuriylar davrida madaniy hayot va kutubxonalar.	O'rta Osiyoda bibliografiyaning paydo bo'lishi. Xorazmshohlar saltanatida ham davlatga qarashli boy kutubxonalar faoliyati. XI-XII asrlarda Xorazmdagi Xiva, Kat, Gurganch (Urganch) shaharlari rivoji ularda kutubxona va kitob masakasiga e'tibor. Urganchda taniqli olim Faxriddin ar-Roziy "Fanlar to'plami" nomli qomusiy asari.	4
5	Shayboniylar hukmronligi davrida kutubxonalar.	Amir Temur va Temuriylar davrida madaniy hayot. Kutubxonalar. Amir Temur va temuriylar hukmronlik qilgan davrlarda qo'lyozmalar saqlanadigan kutubxonalar. qo'lyozma fondlarining shakllanishi. yangi kutubxonalar tashkil etilishi. XIV asrning ikkinchi yarmida XV asrning boshlarida Movarounnahrda kutubxonalar faoliyati. Amir Temur davlatining poytaxti bo'lgan Samarqandda kutubxonalar faoliyati.	4
	3-semestr		
6	XVIII-XIX asrlarda Buxoro amirligi, Xiva va	Shayboniylar hukmronligi davrida kutubxonalar. XV-XVI asrlarda Shayboniylarning ulkan saltanatining	4

	Qo'qon xonliklarida madaniy hayot va kutubxonalar.	tashkil topishi va kutubxonalar. Shayboniyxon Shayboniylar sulolasining asoschisi bo'lib, bu yerda ham temuriylar davrida bo'lgani kabi madaniy an'analar saqlanib qolgan edi. Movarounnahrda she'riyat va adabiyot, ilm-fan va san'at ancha rivoj topdi. Samarqand, Buxoro, Toshkent, va Markaziy Osiyoning boshqa yirik shaharlarida ko'plab shoirlar yashab ijod qildi, Markaziy Osiyo adabiy hayotining antologiyasi hisoblangan Hasan Buxoriy Nisoriyning "Muzakkir al-ahbob" Mutribiyning "Tazkirati shuaro" nomli kitoblari yuzaga keldi. O'zbek (turkiy) tilida ko'plab tarixiy asarlar yaratiladi, "Tavorixi guzidai Nusratnoma" Muhammad solihning "Shayboniynoma" nomli qahramonlik dostoni, Zahriddin Muhammad Boburnig "Boburnoma" va boshqa ko'pgina asarlari shular jumlasidandir.	
7	XVIII-XIX asrlarda o'zbek xonliklarida kitob savdosi.	XVII-XX asrlarda Buxoro amirligi, Xiva va Qo'qon xonliklarida madaniy hayot va kutubxonalar.XVIII asrda Buxoro amirligida, Buxoro va Qo'qon xonliklarida qo'lyozma kitoblar, dunyoviy bilim beradigan kitoblar chiqarish. Buxoro amirligi, Xiva va Qo'qon xonliklarida qo'lyozma kitob fondlariga ega bo'lgan saroy kutubxonalari va xususiy kutubxonalar.	4
8	Sharq qo'lyozma kitoblarini to'plash va saqlashda Turkistondagi mahalliy muassasalar va olimlarning roli.	XVIII-XIX asrlarda o'zbek xonliklarida kitob savdosi. O'zbekiston hududining bir qator shaharlarida kitob bozorlarining bo'lganligi va o'lkada kutubxonalar, sharq qo'lyozmalariga ega bo'lgan kolleksiyalar. Sharq qo'lyozma kitoblarini to'plash va saqlashda Turkistondagi mahalliy muassasalar va olimlarning roli.	2

9	Eng qadimgi sivilizatsiya davlatlarida kutubonalarining paydo bo'lishi.	Eng qadimgi sivilizatsiya davlatlarida kutubonalarining paydo bo'lishi. Eramizdan oldingi III-ming yillikda Shumerlar sopol taxtachalarda yozuvni ixtiro qilinishi, mazkur yozuvdan o'sha davrdagi Akkad, Ossuriya, Finikiya, Urartu mamlakatlarida foydalanilishi. Shumerlar davridagi Lagash, Larsa, Ura, Umma, Shuruppak, Nippur shahar xarobalaridan topilgan boy arxivlar.	4
10	Antik davr kutubxonalari.	Antik davr madaniyat – bu jahon tsivilizatsiyasi tarixdagi noyob hodisa. Krit oroli sivilizatsiyasi. Gretsiyani YYevropa madaniyatining beshigi deb hisoblanishi. Ilk bor Gretsiyada kutubxonalarining paydo bo'lishi. Antik davr kutubxonalari haqidagi ma'lumotlar. Krit orolidagi saroylarda sopol taxtachalardagi yozuvlar. Tarixiy jarayolardan ma'lumki sopol taxtachalardagi yozuvlar haqidagi ma'lumotlar.	4
11	Sharq davlatlari kutubxonalari.	Sharq davlatlari kutubxonalari. Xitoyda budda cherkovlari va monostrlari mavjud bo'lib mazkur budda monostrlarida kutubxona va kitob ishi. Xitoyda monastr kutubxonalari. Monastr kutubxonalarining asosini budda diniga oid adabiyotlar tashkil etilishi. Kutubxonalarda tibbiyot, matematika, astranomiya oid kitoblar. Xitoy qadimiy manbalarini yig'ishda Suy va Tan imperatorlarining o'rni . Qadimgi Hindistonda kutubxona tarixi va kitoblar.	4
12	Vizantiya kutubxonalari.	Vizantiya kutubxonalari. Vizantiya kutubxonasi - Vizantiya tarixiga oid kitoblarni nashr etgan Aletheia nashriyotining turkumi. Vizantiyaning intellektual hayotida kutubxonalar muhim o'rni. 4-asrda imperator Konstantin I	2

		Buyuk tomonidan yaratilgan Imperator kutubxonasi.	
13	Arablar xalifaligi davri kutubxonalari.	Arab xalifaligi davridagi kutubxonalar. Arab xalifaligi davrida VII asrda Damashqda tashkil etilgan birinchi kutubxona “Donolar uyi”. Musulmon dunyosining birinchi ilmiy markazi. “Donolar uyi”. kutubxonasining asosiy kitob fondiga jamlangan Qur’oni karim va hadislarga oid adabiyotlar. Kutubxonaning fondiga vizantiyadan keltirilgan ximiya, astrnomiya, tibbiyot, falsafa, tarixiga oid adabiyotlar. Arab xalifaligining yangi markazi Bog’dod shahridagi kutubxona faoliyati.	2
14	O’rta asr universiteti kutubxonalari.	Birinchi universitet kutubxonalari. YEvropada XII asrda paydo bo’lgan ya’ni Italiyada Boloniya huquq maktabi keyichalik va Boloniya universiteti kutubxonalari. Boloniya universiteti qoshida Selerno tibbiyot maktabining kutubxonasi. XII-XIV asrlarda Parijda, Monpelyeda, Oksford, Kembirdj, Salamanke, (Ispaniya), Lissabon (portugaliya), Krakov (Polsha), Vena (Avstriya) shaharlaridagi universitet kutubxonalari.	2
15	Germaniyada kutubxonachilik ishi.	Germaniyada kutubxonachilik ishi XV asrda boshlangan gumanistik harakatlar Germaniyada katolik cherkovi tomonidan olib borilgan g’oyaviy feodal yondashuvga chek qo’ydi. Gumanistlar Rudolf Agrikol, Konrad Seltislar nemis universitetlari qoshida krujoklar tashkil etib antik davr mualliflarining professori Martin Lyuter islohotlariga boshchilik qiladi.	2
16	Fransiyada kutubxonachilik	Fransiyada kutubxonachilik ishi. Fransiyada madaniy yuksalish XVI asrga	2

	ishi.	to'g'ri keladi. Yuksalish davrining markazlaridan biri Parij va Lion shaharlari hisoblanadi. Fransiyadagi birinchi ommamiy kutubxona 1634 yilda kardinal Julio Mazarani tomonidan tashkil etilgan.	
17	Angliyada kutubxonachilik ishi.	Angliyada kutubxonachilik ishi. Angliyada yuksalish davrida monastr kutubxonalari yetakchi o'rinlarni egallagan edi. Angliyada islohotlar o'tkazgan Genrix VIII Oksford va Kembrij universitetlari kutubxonalarining fondlaridagi dunyoviy ilmlarga asoslangan adabiyotlarni fondan chiqarib katolik cherkovi roxiblari rahbarligida yoqib yuboriladi.	2
18	Amerika qo'shma shtatlarida kutubxonachilik ishi.	Amerika qo'shma shtatlarida kutubxonachilik ishi, 1776-yilning iyul oyida AQSH mustaqillik deklaratsiyasini qabul qiladi. AQSHda birinchi kutubxona Janubiy Korolinada 1697-yilda Tomas Brey tomonidan tashkil etilgan	2
19	Rossiyada kutubxonachilik ishi.	“Kutubxona” so'zining o'zi Qadimgi Rusda deyarli ishlatilmagan. Birinchi marta u XV asrning oxirida (1499) Novgorodda tarjima qilingan va qayta yozilgan mashhur “Gennadievskaya Injil” da uchraydi. Ushbu atama rus xalqi uchun g'ayrioddiy edi, shuning uchun uning qarshisida tarjimon “kitob uyi” deb izoh berdi. Bu atama ikkinchi marotaba XVII asrning boshlarida (1602) Solovetskiy xronikasida topilgan bo'lib, unda shunday deyilgan: “Kutubxonaga mo'ljallangan tosh kamera ayvonda sobor cherkovi yonida qurilgan”. Kutubxonalarning birinchi annalistik ko'rsatmasiga kelsak, bu 1037-yilga tegishli bo'lib, Yaroslav Dono Yunon tilini tarjima qilish uchun	2

		yozuvchilar to'plagan va mavjud slavyan kitoblarining yozishmalarini Kievdagi Aziz Sofiya soborida saqlashni buyurgan. Rossiyada shu tarzda yaratilgan birinchi kutubxona keyingi yillarda o'sib, kitob xazinalari bilan boyitildi.	
20	Yevropa va AQSHdagi ilmiy kutubxonalar.	Yevropa va AQSHdagi ilmiy kutubxonalar. Ilmiy va maxsus kutubxonalar. Fan, iqtisodiyot va madaniyatning turli tarmoqlaridagi olimlar va mutaxassislarga xizmat ko'rsatadigan kutubxonalar. Yirik davlat, akademiya, universitet va tarmoq kutubxonalari. Ilmiy kutubxonalar shakllari: maxsus kutubxonalar va texnika kutubxonalari, muassasalar, ilmiy tadqiqot institutlari, oliy o'quv yurtlari va h. k. kutubxonalar faoliyati.	2
	Jami		60

Asosiy adabiyotlar:

- 1.Oxunjonov E. Vatan kutubxonachiligi tarixi: Darslik /E.Oxunjonov ; Ma'sul muharrir A.O.Umarov ; O'zR Madaniyat ishlari vazirligi, Abdulla Qodiriy nomidagi Toshkent Davlat Madaniyati in-ti, Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2004 y. – 308 b.
2. Qosimova O. O'zbekiston kutubxonachilik tarixi; Madaniyatoliy ta'lim yo'nalishlari talabalari uchun o'quv qo'llanma. -2- qayta ishlangan va to'ldirilgan nashr. -T. O'qituvchi, 1992.192 b.
3. Talalakina, O.I. Istoriya bibliotechnogo dela za rubejom [Tekst] : uchebnik vuzov / O.I. Talalakina. – Moskva : Kniga, 1982.-272 c. – B.s.

Qo'shimcha adabiyotlar:

1. Umarov A. Mamlakat kutubxonachiligi islohotlat yo'lida: muammo va ychimlar Sentral Azoya-2006: Fan, ta'li, madaniyat va biznes sohalarida internet va kutubxona-axborot resurslaridan

- foydalanish: Konfirensiya materiallari. –Urganch –Xiva, 2006,-B. b.10-16.
2. Upravleniya sovremennoy bibliotekoy: Nastolnaya kniga menedjera.-M: OGI, 1999.-128s.
 3. Shir D.X Vvedeniya v bibliotekovedeniye; Osnovniye elementi bibliotechnogo obslujivaniya. –M., 1983.-256s.
 4. Altuxova G.A. Professionalnaya etika bibliotekariya/ Uchebnoye posobiye-2-yeizd.ispr.i dop.-M.:Izd-vo MGUK : profizdat, 2000,-103 s.
 5. Mixnova I. B. biblioteka kak informatsionnoy sentr dlya naselniya: problem I ix resheniya:

Axborot manbalari:

www.gov.uz – O'zbekiston Respublikasi hukumat portal.

www.Lex.uz - O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumolari milliy bazasi.

(www.lex.uz)

(www.natlib.uz)

(www.rsl.ru)

(www.rgu.ac.uk)

(www.e-library.ru)

O'zbekistonda (xorijda) kutubxonachilik ishi tarixi fanidan mustaqil ta'lim tashkil etishning shakli va mazmuni.

Mavzular talabani mustaqil bilim olishga ongli ravishda yo'naltirishi lozim. Kafedra mutaxsislari tomonidan har bir mavzuni bo'yicha talabaning mustaqil o'qib o'rganishiga doir vazifa va topshiriqlar ishlab chiqiladi va ularni bajarish uchun aniq ko'rsatmalar misollar yordamida beriladi. Fanni o'rganish jarayonida talaba interfaol usullar vositasida mustaqil ta'lim olishga rag'batlantiriladi va mustaqil fikrlash talab qilinadi.

Mustaqil ta'lim uchun tavsiya etiladigan mavzular va faoliyat turlari:

№	Mavzu nomi	TMI shakli	Soati
	2-semestr		
1	O'zbekiston hududida arablar istilosiga qadar vujudga kelgan yozuv, dastlabki kitob va kutubxonalar.	Ma`ruza, amaliy va seminar mashg`ulotlariga tayorgarlik ko`rish, seminar mashg`ulotlarini konspekt qilish, adabitotlar bilan tanishish	4
2	O'rta Osiyoning qadimgi kutubxonalari.	Ma`ruza, amaliy va seminar mashg`ulotlariga tayorgarlik ko`rish, seminar mashg`ulotlarini konspekt qilish, adabitotlar bilan tanishish	4
3	O'rta Osiyoda bibliografiyaning paydo bo'lishi.	Ma`ruza, amaliy va seminar mashg`ulotlariga tayorgarlik ko`rish, seminar mashg`ulotlarini konspekt qilish, adabitotlar bilan tanishish	4
4	Amir Temur va Temuriylar davrida madaniy hayot va kutubxonalar.	Ma`ruza, amaliy va seminar mashg`ulotlariga tayorgarlik ko`rish, seminar mashg`ulotlarini konspekt qilish, adabitotlar bilan tanishish	4
5	Shayboniylar hukmronligi	Ma`ruza, amaliy va seminar mashg`ulotlariga tayorgarlik ko`rish,	4

	davrida kutubxonalar.	seminar mashg`ulotlarini konspekt qilish, adabitotlar bilan tanishish	
	3-semestr		
6	XVIII-XIX asrlarda Buxoro amirligi, Xiva va Qo`qon xonliklarida madaniy hayot va kutubxonalar.	Ma`ruza, amaliy va seminar mashg`ulotlariga tayorgarlik ko`rish, seminar mashg`ulotlarini konspekt qilish, adabitotlar bilan tanishish	4
7	XVIII-XIX asrlarda o`zbek xonliklarida kitob savdosi.	Ma`ruza, amaliy va seminar mashg`ulotlariga tayorgarlik ko`rish, seminar mashg`ulotlarini konspekt qilish, adabitotlar bilan tanishish	4
8	Sharq qo`lyozma kitoblarini to`plash va saqlashda Turkistondagi mahalliy muassasalar va olimlarning roli.	Ma`ruza, amaliy va seminar mashg`ulotlariga tayorgarlik ko`rish, seminar mashg`ulotlarini konspekt qilish, adabitotlar bilan tanishish	4
9	Eng qadimgi sivilizatsiya davlatlarida kutubonalarning paydo bo`lishi.	Ma`ruza, amaliy va seminar mashg`ulotlariga tayorgarlik ko`rish, seminar mashg`ulotlarini konspekt qilish, adabitotlar bilan tanishish	4
10	Antik davr kutubxonalari.	Ma`ruza, amaliy va seminar mashg`ulotlariga tayorgarlik ko`rish, seminar mashg`ulotlarini konspekt qilish, adabitotlar bilan tanishish	4
11	Sharq davlatlari kutubxonalari.	Ma`ruza, amaliy va seminar mashg`ulotlariga tayorgarlik ko`rish, seminar mashg`ulotlarini konspekt qilish, adabitotlar bilan tanishish	2
12	Vizantiya kutubxonalari.	Ma`ruza, amaliy va seminar mashg`ulotlariga tayorgarlik ko`rish,	2

		seminar mashg`ulotlarini konspekt qilish, adabitotlar bilan tanishish	
13	Arablar xalifaligi davri kutubxonalari.	Ma`ruza, amaliy va seminar mashg`ulotlariga tayorgarlik ko`rish, seminar mashg`ulotlarini konspekt qilish, adabitotlar bilan tanishish	2
14	O`rta asr universiteti kutubxonalari.	Ma`ruza, amaliy va seminar mashg`ulotlariga tayorgarlik ko`rish, seminar mashg`ulotlarini konspekt qilish, adabitotlar bilan tanishish	2
15	Germaniyada kutubxonachilik ishi.	Ma`ruza, amaliy va seminar mashg`ulotlariga tayorgarlik ko`rish, seminar mashg`ulotlarini konspekt qilish, adabitotlar bilan tanishish	2
16	Fransiyada kutubxonachilik ishi.	Ma`ruza, amaliy va seminar mashg`ulotlariga tayorgarlik ko`rish, seminar mashg`ulotlarini konspekt qilish, adabitotlar bilan tanishish	2
17	Angliyada kutubxonachilik ishi.	Ma`ruza, amaliy va seminar mashg`ulotlariga tayorgarlik ko`rish, seminar mashg`ulotlarini konspekt qilish, adabitotlar bilan tanishish	2
18	Amerika qo`shma shtatlarida kutubxonachilik ishi.	Ma`ruza, amaliy va seminar mashg`ulotlariga tayorgarlik ko`rish, seminar mashg`ulotlarini konspekt qilish, adabitotlar bilan tanishish	2
19	Rossiyada kutubxonachilik ishi.	Ma`ruza, amaliy va seminar mashg`ulotlariga tayorgarlik ko`rish, seminar mashg`ulotlarini konspekt qilish, adabitotlar bilan tanishish	2
20	YYevropa va AQSHdagi ilmiy kutubxonalar.	Ma`ruza, amaliy va seminar mashg`ulotlariga tayorgarlik ko`rish, seminar mashg`ulotlarini konspekt qilish, adabitotlar bilan tanishish	2
	Jami		60

Mustaqil o'zlashtiriladigan mavzular bo'yicha portfolio tayyorlash va uni taqdimot qilish tavsiya etiladi. Talabalardan fan bo'yicha mustaqil o'rgangan bilimlarini auditoriyada turli xil interaktiv uslublar orqali namoyish qila olishi va boshqalarga o'rgata olishi talab etiladi.

GLOSSARIY

«**Avesto**» – jahon madaniyatining, jumladan, Markaziy OsiyovaEronxalqlari tarixining qadimgi noyob yodgorligidir. Avesto (parfiyoncha: apastak – matn; ko‘pincha "Zend-Avesto", ya'ni "tafsir qilingan matn" deb ataladi) – zardushtiylikning muqaddas kitoblari to‘plami.Zardushtlike`tiqodiga amal qiluvchilarning muqaddas kitobi sifatida Yagona Tangriga topinish shu ta`limotdan boshlangan. Bu kitob tarkibi, ifoda uslubi va timsollar tizimi bilan adabiy manbalarga yaqin turadi. «Avesto»da tilga olingan joy nomlari (Varaxsha, Vaxsh)dan kelib chiqib, uning Amudaryo sohillarida yaratilgani aniqlangan. Shu asosda uning vatani Xorazmdir degan qarash mavjud.

«Avesto» oromiy va pahlaviy yozuvlari asosida yaratilgan maxsus alifboda dastlab to`qqiz ho`kiz terisiga yozilgan. Ilk nusxalari asosida sosoniylar (mil. ol. 7-3 asr) davrida 21 kitob holida yig`ilgan, bizgacha ularning chorak qismi yetib kelgan. Tiklangan matnga «Zand» nomi bilan sharhlar bitilgan.

«Avesto» to`rt qismdan iborat:

Yasna («Diniy marosimlar»),

Yasht (ma`no jihatdan Yasnaga yaqin),

Visparad («Barcha ilohlar haqidagi kitob»),

Vendidad («Yovuz ruhlarga qarshi qonunlar majmuasi»).

Ashurbanipal kutubxonasi (shuningdek, Assurbanipal tilida yozilgan) Musulda joylashgan Ossuriya Nineviya shahrining xarobalarida topilgan, akkad va shumer tillarida yozilgan kamida 30,000 mixxat hujjatlaridan iborat. , hozirgi Iroq. Adabiy va ma'muriy yozuvlarni o'z ichiga olgan matnlar, asosan Ashurbanipal tomonidan miloddan avvalgi 668-627 yillarda oltinchi Neo-Assuriya podshohi Ossuriya va Bobilni boshqarish uchun to'plangan; lekin u otasi Esarxaddon r ning belgilangan amaliyotiga amal qilar edi. 680-668 yillarda. Kutubxonadagi kolleksiyadagi eng qadimgi Ossuriya hujjatlari Sargon II (mil. Avv. 721-705) va Nineviyani Neo-Ossuriya poytaxtiga aylantirgan Sanxerib (mil. Avv. 704-681)

hukmronliklaridan. Bobilning dastlabki hujjatlari miloddan avvalgi 710 yilda Sargon II Bobil taxtiga o'tirganidan keyin.

Bobil va Ossuriyadan kelgan matnlarning o'z ichiga turli xil ma'muriy (shartnomalar kabi huquqiy hujjatlar) va adabiy, shu jumladan mashhur Gilgamish afsonasi kiradi.

- **Tibbiy:** kasalliklarni davolash uchun maxsus kasalliklar yoki tananing qismlari, o'simliklar va toshlar
- **Leksik:** bo'g'inlar va arxaik so'zlar ro'yxati, grammatik matnlar
- **Dasturlar:** Gilgamish, Anzu afsonasi, "Yaratilish dostoni", Ashurbanipal haqidagi adabiy afsonalar
- **Diniy:** liturgiylar, ibodatlar, diniy qo'shiqlar va madhiyalar, ikkitomonlama va ikki tilli, ekzoristlar va marsiyalardan olingan darsliklar
- **Tarixiy:** shartnomalar, Ashurbanipal va Esarxaddon haqidagi davlat targ'iboti, qirol yoki qirolning xizmatidagi mansabdor shaxslarga yozilgan xatlar
- **Divine:** munajjimlar bashorati, dabdabali xabarlar - Neo-Assiriyaliklar kelajakda qo'ylarning ichaklarini tekshirish orqali aytib berishdi
- **Astronomiya:** sayyoralar, yulduzlar va ularning yulduz turkumlari harakati, asosan astrologik (divinatory) maqsadlar uchun

Iskandariya Qirollik kutubxonasi, Afina litseyidan keyin modellashtirilgan muzey va kutubxonaning bir qismi qadimgi dunyodagi eng katta kutubxona edi. Dastlab 283 yilda B.C.E. Muses ma'badi sifatida Musaeum (bu erdan "Muzey" deb nom olamiz) ma'ruza joylari, bog'lar, hayvonot bog'i va diniy ziyoratgohlarni o'z ichiga olgan. 100 ga yaqin rezident olimlar izlanishlar olib borishgan, shuningdek, hujjatlar, xususan klassik yunon falsafasi, she'riyat va dramaning asarlari tarjima qilingan va ko'chirilgan. Kutubxonada Ossuriya, Yunoniston, Fors, Misr, Hindiston va boshqa ko'plab mamlakatlardan 400-700.000 atrofida pergament varaqalari saqlanganligi taxmin qilinadi. Mil.av. 332 yilda Iskandar Zulqarnayn tomonidan asos solingan. tashkil topganidan bir asr ichida qadimgi dunyoning eng katta shahriga aylandi. Iskandariya ellinistik madaniyatning markazi va dunyodagi eng katta yahudiy jamoasining uyi edi (yunoncha Septuagint, bu erda ibroniycha Bibliyaning tarjimasi chiqarilgan). Kutubxonaning vayron bo'lishi sir bo'lib

qolmoqda va insoniyat bilimlar omborining katta yo'qotishlaridan biri bo'lib qolmoqda, ammo kutubxonalar o'rganish va stipendiya manbai sifatida tushunchasi shu paytgacha kutubxonalar va muzeylarda bilimlarni saqlashga ilhomlantirgan. O'rganish nafaqat imtiyozli elitaga, balki butun insoniyatga xizmat qilishi kerak degan g'oyani ushbu qadimiy muassasada ko'rish mumkin.

Kutubxona – kitoblar va kishilik jamiyati tarixi yig'indisi bo'lgani uchun insonparvar muassasadir. Bunda insoniyat erishgan barcha ilmlar, turli fan sohalari bo'yicha shaklidan, xilidan, turidan, tilidan qat'i nazar, adabiyotlar to'plangan. Kutubxonalar zulmatga, nodonlikka, jaholatga qarshi kurashda faol bo'lgan, kishilar qalbiga ezgulik, yaxshilik, sahoovat, sadoqat, mehr-muhabbat, oqibat urug'larini singdirgan. U insoniyat butun borlig'ining buyuk hujjatlashgan guvohi sifatida yashab kelmoqda. Unga zarurat sezgan har bir kishi bemalol foydalana olishi va, o'z navbatida, kutubxonalar shu maqsadda hammabop bo'lishi kerak.

Kutubxona (yunon. βιβλίον "kitob" +θήκη "omborxona") - ommaviy foydalanish uchun bosma va yozma asarlarni yig'ish va saqlash, shuningdek, etakchi bibliografik ish.

Hozirgi kunda ko'plab kitoblar raqamlashtirilgan va elektron ommaviy axborot vositalarida saqlanmoqda, qog'oz shaklida ular yo'q.

Professional kutubxonalar muhandislar tomonidan hisob-kitob va grafik ishlarida qo'llaniladigan ko'plab amaliy ma'lumotlar tufayli faqat dastlabki nashrning qog'oz shaklida qimmatlidir. Boshqa nashrlar ahamiyatsiz hisoblanadi. Inson atrofidagi dunyoni his qilish madaniyati insonning bevosita ajdodlari qo'lida bo'lgan nashrning mavjudligi tufayli o'tmishni eslab qolishga imkon beradi, aks holda u "umumiy xotira" deb ataladi".

“Tarixiy manbalar” atamasining zamonaviy talqini ancha serqamrov. Keng ma'noda u kishilik jamiyatining o'tmishini tiklash uchun zarur va foydali bo'lgan axborotga ega va bunday axborotni berishga qodir har qanday hodisani qamrab oladi. Ma'lum voqeyelikning izi sifatida, yuqorida zikr etilgan har qanday hodisa

tarixchidan qat'i nazar yashaydi va tarixiy o'rganish ob'ekti deb qaralgan taqdirdagina tarixiy manba bo'lib xizmat qilishi mumkin. Har qanday tarixiy yodgorlikning tarixiy manba bo'lib xizmat qilishga yaroqliligi va "tayyorligi" darajasi hamda tarixiy manba maqomiga ega bo'lish huquqi bir xil emas. Buning ustiga, tarixiy yodgorlikning birlamchi axborot resurslari ilmiy-tarixiy izlanishning talablariga, shuningdek uning metodlari va amallarining mukammalligiga, tarixchining kasbiy mahoratiga qarab izchil, bosqichma-bosqich o'zlashtiriladi. Manbalar salohiyati, ularda zohir axborotlarning soni va sifati ham intensiv, ham ekstensiv yo'l bilan ochib berilishi va ifodalanishi mumkin va lozim. Birinchi holatda muayyan manbada o'z aksini topgan tarixiy voqeyelikning yangi-yangi qirralarini aniqlash va ulardan foydalanish, ilgari aniqlanmagan ma'rifiy-tarixiy resurslarni topish va ulardan foydalanish nazarda tutiladi. Tadqiqotchilarning yangi-yangi avlodlari bir qarashda yaxshi ma'lumdek tuyuladigan yodgorliklarda hali aniqlanmagan va foydalanilmagan axborot resurslarini kashf etayotganlari bejiz emas. Zotan, mazkur axborot resurslari bizning tarixiy o'tmish haqidagi tasavvurlarimizni yanada boyitish, ba'zan esa ularga aniqlik kiritish imkonini beradi. Bu nuqtai nazardan olib qaraganda, tarixiy manbalar ilmiy foydalanish uchun bitmas-tuganmas salohiyatga ega.

Kutubxonachilikishi tarixida moddiy manbalar, asosan kitoblar tarixiy kitobshunoslik tahlili ob'ekti sifatida, ularning tarixan shakllangan qiyofasi, adadi va alohida (nusxama—nusxa) xususiyatlari, nihoyat, ayirboshlash faktologiyasi, ya'ni kitobni saqlash, uning ijtimoiy va jismoniy noyoblik xususiyatlari, unga egalikni baholash (mazkur kitobga kim, qachon, qaysi kutubxona egalik qilganligini aniqlash), kitobning o'zidagi manbalar: titul va chiqish ma'lumotlari, kitoblardagi qayddar, esdalik qaydlari, dastxatlar, savdo va kutubxona qaydlari, muhrlar, ekslibrislar (kitob egasining shaxsiy tamg'asi) muhim ahamiyatga ega.

O'rta asrlardagi kutubxonalar haqida ma'lumotlar qo'lyozma kitoblarning hoshiyalaridagi qaydlarda, kitoblarning egalarning qaydlarida uchraydi. Kutubxonalarning nomlari ko'pincha kitob

egalarining shaxsiy tamgʻalari ekslibrislarda koʻrsatiladi. Kutubxonachilik ishi tarixiga oid juda koʻp materiallar idoralarning arxivlarida va shaxsiy arxivlarda uchraydi. “Arxiv” deganda muassasa, korxona, tashkilot, oila, alohida shaxsning faoliyati natijasida yuzaga kelgan hujjatlar majmui tushuniladi. Kutubxonachilik ishiga rahbarlik qilgan yoki kutubxonalarni nazorat qilgan idoralarning arxivlari, universal (ilmiy va ommaviy) hamda maxsus kutubxonalar, jamoat tashkilotlari kutubxonalari hujjatlarining toʻplamlari, kutubxonachilik insh arboblarning shaxsiy arxivlari ayniqsa diqqatga sazovordir.

Kutubxonalar turlari:

Davlat
Byudjet
Shahar
Xususiy
Shaxsiy (oilalar)
Ta'lim
va boshqalar.

Universal kutubxonalarning ijtimoiy turlari:

Davlat
Ko'r uchun
Bolalar
Yoshlar
Universitet
Akademik
Sanoat
va boshqalar

Maxsus sanoat kutubxonalari:

Tibbiy
Qishloq xo'jaligi
Texnik
Badiiy
va boshqalar

Ilogan Gutenberg(1400-1468) tipografiya ixtirochisi. Ilogan Gutenberg Germaniyaning Maynz shahrida tug'ilgan. Uning oilasi shaharning tepasiga tegishli edi. Kitob chop etish ixtirochisi bolaligi haqidagi ma'lumotlar saqlanib qolmagan. Biroq, ma'lumki, asosiy kasbda u oltin ish ustasi edi, ya'ni o'sha paytlarda juda jiddiy ta'lim olish va ayniqsa, lotin tilini o'rganish kerak edi. Uning ixtirosiga Ilogan asta-sekin ketdi. Avvaliga u shrift bilan keldi va bir necha yil davomida u uchun eng munosib materialni qidirdi. Ko'pgina tajribalardan so'ng, u birinchi shriftini to'kib tashlagan qo'rg'oshin asosidagi qotishmani tanladi. Bu 1440 yil atrofida sodir bo'ldi. Shuni ta'kidlash kerakki, chop etish jarayoni, unda bosma bo'yoq bilan qoplangan taxtalar Gutenbergga ma'lum edi. Uning ixtirosining mohiyati shundaki, u har qanday matnni tuzish mumkin bo'lgan metall harflar bilan keldi. Harflar to'siq kassasida edi, ular yozuvchini olib, matn satrini tuzdilar. Shunday qilib, butun sahifa asta-sekin to'plandi. Uni maxsus ramkaga o'rnatib, tipograflar bo'yoq bilan qoplangan harflar bilan qoplangan va keyin nam qog'ozga solingan. Jarayon taxtalardan chop etilgandan ko'ra kitoblarni tezroq bajarishga imkon berdi. "Sivillin kitob", Ilogan Gutenberg Maynz savdogar Ilogan fust bilan moliyaviy qo'llab — quvvatlash bo'yicha shartnoma imzoladi-bu ish, shuning uchun birinchi nashri chop, katta moliyaviy investitsiyalar talab, deb ochiq-oydin emas. Uning pullari bilan, u va uning yordamchisi Piter Sheffer allaqachon haqiqiy tipografiyani yaratdi, u erda faqat bitta emas, balki bir nechta ranglar ham chop etilishi mumkin edi. 1452da Ilogan Gutenberg bosma san'at asarlari sifatida e'tirof etilgan Muqaddas kitobni chop etdi. Bundan tashqari, u bosma va lavha materiallari- kalendarlar va hatto indulgensiylar.

Kitob -axborotlarni, g'oya, obraz va bilimlarni saqlash hamda tarqatish, ijtimoiy-siyosiy, ilmiy, estetik karashlarni shakllantirish vositasi; bilimlar targ'iboti va tarbiya quroli; badiiy, ilmiy asar, ijtimoiy adabiyot. Xalqaro statistikada YUNESKO tavsiyasiga ko'ra, hajmi 48 sahifadan kam bo'lmagan, taboqlab tikilgan nodavriy nashrni, shartli ravishda, Kitob deyish qabul qilingan. Kitob ishi kitobni yaratish, tayyorlash, uni tarqatish, saqlash, tavsiflash va

o`rganish bilan bog`liq katta jarayonni o`z ichiga oladi. Fan, adabiyot, san`at asarlaridan matbaada ko`paytirish va tarkatish uchun tanlash, ularga ilmiy va badiiy nuqtai nazardan yondoshish, tahrir qilish, badiiy bezash, matbaa ijrosini belgilash va nashrga tayyorlash noshirlikning vazifasi. Kitobni ko`plab chiqarish — kitob bosish ishi poligrafiya sanoatida olib boriladi. Kitoblarni to`plash, saqlash, o`quvchilar o`rtasida tashviqot qilish, ulardan kitobxonlar foydalanishlari uchun qulay sharoit yaratish kutubxona ishiga qaraydi. Kitob va boshqa bosma asarlar haqida muayyan maqsad bilan o`quvchilarga ma`lumot berish va ularni tashviqot qilish bibliografiya vazifasidir va h.k.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
O'ZBEKISTON DAVLAT SAN'AT VA MADANIYAT
INSTITUTI

Ro'yxatga olindi:
№ BD-5350600-2.02

2020- yil “ ____ ” _____

O'zbekistonda (xorijda) kutubxonachilik ishi
tarixi
fan dasturi

Bilim sohasi:	300 000	-	Ishlab chiqarish-texnika soha
Ta'lim sohasi:	350 000	-	Aloqa va axborotlashtirish, Telekommunikatsiya texnologiyalari sohasi
Ta'lim yo'nalishi:	5350600	-	“Kutubxona-axborot faoliyat” (kutuxonachilik va bibliografiya)

Toshkent-2020

Fan/modul kodi O'ZKUTISHIT4016		O'quv yili 2020/2021	Semestr 2-3	ECST- Kreditlar 6
Fan/modul turi Majburiy		Ta'lim tili O'zbek/rus		Haftadagi dars soatlari 6
1.	Fanning nomi	Auditoriya Mashg'ulotlari (soat)	Mustaqil ta'lim (soat)	Jami yuklama (soat)
2.	O'zbekistonda (xorijda) Kutubxonachilik ishi tarixi	90	90	180
1.Fanning mazmuni Fanni o'qishdan maqsad – talabalarga “O'zbekiston (xorijda) kutubxonachilik ishi tarixi” fanini mamlakatimizda va xorijy mamlakatlarda kutubxonalar va kutubxonachilik ishining uzoq o'tmishdan to hozirgi kungacha bo'lgan davridagi rivojlanish tarixi bilan ichki aloqadorlikda, tarixiylik prinsiplaridan kelib chiqqan holda tushuntirib berishdan iborat. Fanning vazifasi – Kutubxnachilik ishi tarixining obyekтини, kutubxonachilik ishi bilan bog'liq barcha jarayonlar o'z tarixiy o'zgarishlari va rivojlanishida, dunyoning turli mamlakatlari, madaniyatlari va sivilizatsiyalarida, turli tarixiy davrlarda kutubxonachilik ishining evolyutsiyasi va holati esa kutubxonachilik ishi tarixining predmetini tashkil etadi. II.Asosiy nazariy qism (ma'ruza mashg'ulotlari) II.I. Fan tarkibiga quydagi mavzular kiradi: 1-mavzu: O'zbekistonda kutubxonachilik ishi tarixi faniga kirish O'tgan gavr mobaynida O'zbekistonda kutubxonachilik ishi katta yo'lni bosib o'tdi. Bu davrda kutubxonalarining xilma-xil tarmoqlari vujudga keldi. O'zbekistonda kutubxonachilik ishining rivojlanish davrini 6ta bosqichga bo'lib o'rganamiz, 1-				

bosqich 1917 – 1924 yillar, 2- bosqich 1925 – 1941 yillar, 6-bosqich 1974 – 1990 yillar¹, O'zbekiston mustaqilikka erishgandan keyin yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, hamda ulardan milliy iftixor , milliy g'urur ruhiyatini shakllantirish masalasi dolzarb bo'lib turar edi.

2-mavzu:O'zbekiston hududida arablar istilosiga qadar vujudga kelgan yozuv, dastlabki kitob va kutubxonalar.

O'zbekiston hududida miloddan avvalgi 1-ming yillikning so'nggi asrlarida dastlabki kutubxonalar paydo bo'lgan. Dastlabki kutubxonalar hukmdorlar saroylarida va ibodatxonalarda tashkil etila boshlangan. Turon xalqlari Misr, Eron, Yunon va ularga qo'shni bo'lgan xalqlar bilan yaqin aloqalar o'rnatgan, o'sha davrlardagi mavjud qo'lyozmalar bilan ham tanish bo'lgan. O'zbekiston xalqlarining qadimiy yozma yodgorliklari saqlanmagan.

3-mavzu: O'rta Osiyoning qadimgi kutubxonasi.

IX-X asrlarga kelib ulkan arab halifaligi mustaqil viloyatlarga bo'linishi oqibatida XI asrning oxirgi choragida Markaziy Osiyo yerlari arablardan ajraldi va mustaqil Somoniylar davlati tashkil topdi. Mustaqil davlatlarining tashkil topishi davlat tuzilishining birmuncha markazlashuviga, feodal o'zaro urushlarning kamayishiga olib keldi. Bu hol ko'pgina sohalarining rivojlanishiga va madaniyatning o'sishiga yordam berdi.

4-mavzu: O'rta Osiyoda bibliografiyaning paydo bo'lishi

Xorazmshohlar saltanatida ham davlatga qarashli boy kutubxonalar bo'lgan. XI-XII asrlarda Xorazm har jihatdan ravnaq topayotgan, bu yerdagi Xiva,Kat, Gurganch (Urganch) shaharlari shiddat bilan rivojlana boshlagan, ularda o'qimishli kishilar ko'plab topilardi. Taxminan 1000-yilda bu yerga sulolar urishidan va qoraxoniylar zulmidan qochib Ibn Sino ham ko'chib ketgan edi. Urganchda taniqli olim Faxriddin ar-Roziy “Fanlar to'plami” nomli qomusiy asarini yozib tugatgan, bu asarda

ilimning 57 xil sohasi bo'yicha ma'lumotlarni to'plagandi.

5-mavzu: Amir Temur va Temuriylar davrida madaniy hayot. Kutubxonlar

Amir Temur va temuriylar hukmronlik qilgan davrlarda qo'lyozmalar saqlanadigon kutubxonalarning ko'p asrlik tarixi ko'p miqdorda qo'lyozma fondlarining shakllanishi bilimning turli tarmoqlariga doir asarlari mavjud bo'lgan yangi kutubxonalar tashkil etilishi bilan tahsinga sazovor. XIV asrning ikkinchi yarmida XV asrning boshlarida Movarounnahrda me'morchilik va amaliy san'at keng rivoj topdi. Amir Temur davlatining poytaxti bo'lgan Samarqand ulkan shaharga aylandi, bu yerda ko'plab saroylar, masjidlar, madrasalar, maqbaralar va inshootlar barpo etildi.

6-mavzu: Shayboniylar hukmronligi davrida kutubxonalar.

XV-XVI asrlarda Sirdaryodan tortib Markaziy Afg'onistongacha bo'lgan juda katta hududda Shayboniynonxoning ulkan saltanati tashkil topdi. Shayboniynonxon Shayboniylar sulolasining asoschisi bo'lib, bu yerda ham temuriylar davrida bo'lgani kabi madaniy an'analar saqlanib qolgan edi. Movarounnahrda she'riyat va adabiyot, ilm-fan va san'at ancha rivoj topdi. Samarqand, Buxoro, Toshkent, va Markaziy Osiyoning boshqa yirik shaharlarida ko'plab shoirlar yashab ijod qildi, Markaziy Osiyo adabiy hayotining antologiyasi hisoblangan Hasan Buxoriy Nisoriyning "Muzakkir al-ahbob" Mutribiyning "Tazkirati shuaro" nomli kitoblari yuzaga keldi. O'zbek (turkiy) tilida ko'plab tarixiy asarlar yaratiladi, "Tavorixi guzidai Nusratnoma" Muhammad solihning "Shayboniynoma" nomli qahramonlik dostoni, Zahriddin Muhammad Boburnig "Boburnoma" va boshqa ko'pgina asarlari shular jumlasidandir.

7-mavzu: XVII-XX asrlarda Buxoro amirligi, Xiv va Qo'qon xonliklarida madaniy hayot va kutubxonalar.

XVIII asrda Buxoro amirligida, Buxoro va Qo'qon xonliklarida tarbiya va ta'limda din ta'sirining kuchayganligi

bilan ajralib turar, qo'lyozma kitoblar, dunyoviy bilim beradigan kitoblar chiqarish sezilarli ravishda kamayib ketgan edi. Shunga qaramasdan bu davlatlarda ancha-muncha qo'lyozma fondlariga ega bo'lgan saroy kutubxonalari va xususiy kutubxonalar saqlanib qoldi. Ular avvalgidek har xil mavzulardagi kitoblar va qo'lyozmalarga unchalik boy bo'lmasa ham, ular torroq doirada foydalanishga mo'ljallangan edi. Ayni vaqtda kutubxonalarda hikmatli va nodir qo'lyozmalar ham topilardi.

8-mavzu: XVIII-XIX asrlarda o'zbek xonliklarida kitob savdosi.

Hozirgi O'zbekiston hududining bir qator shaharlarida ko'p sonli va ba'zida katta-katta kitob bozorlarining bo'lganligi o'lkada kutubxonalar, sharq qo'lyozmalariga ega bo'lgan kolleksiyalar mavjud bo'lganligidan dalolat beradi. Bu kitob bozorlari o'zining chuqur ildizlari bilan uzoq tarixiga borib taqaladi. Biz yuqorida VIII asrdayoq somoniylar davlatida ancha katta kitob bozorlari bo'lganligini qayd etib o'tgan edik. Undan keyingi asrlar Amir Temur va temuriylar, Shayboniylar, Ashtarxoniylar davrida ham kitoblar bilan savdo qilish to'xtagan emas. Vaqti-vaqti bilan kitob savdosi avj olib, goh tanazzulga uchrab turgan, Bunga u yoki bu davlatning umumiy madaniy yuksalishi va hayot – faoliyati ta'sir qilgan.

9-mavzu: Sharq qo'lyozma kitoblarini to'plash va saqlashda Turkistondagi mahalliy muassasalar va olimlarning ro'li.

XIX asrning oxirlarida qo'lyozma kitob kolleksiyalari asosan ayrim jamoat kutubxonalari huzurida shakllandi. Masalan, Toshkentdagi Turkiston o'qituvchilar seminariyasi kichikroq sharq qo'lyozmalari to'plamiga ega edi. Samarqand shahridagi 1907-yilda ochilgan va musulmon kutubxona – qiroatxonasida ham birmuncha miqdorda sharq qo'lyozmalari bo'lgan mazkur kutubxona – qiroatxona mahalliy aholining xayriya mablag'lari hisobiga tashkil etilgan bo'lib, Registondagi Mirzo Ulug'bek masjidi binosida joylashgan.

10-mavzu:Eng qadimgi sivilizatsiya davlatlarida kutubxonalarning paydo bo'lishi

Eramizdan oldingi III-ming yilligida Shumerlar sopol taxtachalarda yozuvni ixtiro qilishadi, mazkur yozuvdan o'sha davrdagi Akkad, Ossuriya, Finikiya, Urartu mamlakatlarida foydalanilgan. Eramizdan oldingi XXIV asrda Shumer davlati kuchli markazlashgan monarxiya davlatiga aylangan bo'lib bizgacha sopol taxtachalarga bitilgan yozuvlar yetib kelgan. Shumerlar davridagi Lagash, Larsa, Ura, Umma, Shuruppak, Nippur shahar xarobalaridan boy arxivlar topilgan. Bir necha ming sopol taxtachalar Nippurdan, arxeologlar Lagashdan 20 ming sopol taxtachalarni topishgan, mazkur taxtachalar mazmun jihatidan tizimlashtirilgan.

11-mavzu: Antik davr kutubxonalari

Antik davr madaniyat – bu jahon tsivilizatsiyasi tarixdagi noyob hodisa. Krit oroli tsivilizatsiyasi va Gretsiyani, olimlar Yevropa madaniyatining beshigi deb hisoblanadi. Ilk bor Gretsiyada kutubxona so'zining o'zi paydo bo'ldi. Antik davr kutubxonalari haqidagi ma'lumotlar eramizdan oldingi 2-ming yillikning birinchi yarmida qayd etilgan. Krit orolidagi saroylarda sopol taxtachalardagi yozuvlar saqlangan. Tarixiy jarayolardan ma'lumki sopol taxtachalardagi yozuvlar haqidagi ma'lumotlar Gretsiya kutubxonalarida eramizdan oldingi VI-IV asrlarda saqlangan.

12-mavzu: Sharq davlatlari kutubxonalari

Xitoyda feodalizmning shakllanishi buddizmning tarqalishi bilan bog'liq edi. Xitoyda 6 asrga kelib 50 ming budda cherkovlari va monastrlari mavjud bo'lib mazkur budda monastrlarida ikki milliondan ortiq manaxlar faoliyat olib borgan. Xitoyda o'sha davrda monastr kutubxonalaridan keng foydalanilgan. Monastr kutubxonalarining asosini budda diniga oid adabiyotlar tashkil etilishiga qarasmadan, ushbu kutubxonalarda tibbiyot, matematika, astranomiya oid

kitoblarni ham uchratish mumkin bo'lgan. Kutubxonalardagi kitoblar bambuk daraxtidan qilingan o'ramlarda yozilgan bo'lib, mazkur o'ramlarda muallif nomi, tarjimon haqida ma'lumotlar keltirilgan. Xitoy qadimiy manbalarini yig'ishda Suy va Tan imperatorlari katta jonbozlik ko'rsatishgan.

13-mavzu: Arab xalifaligi davri kutubxonalari

Arab xalifaligi davrida birinchi kutubxona "Donolar uyi" VII asrda Damashqda tashkil etilgan bo'lib, musulmon dunyosining birinchi ilmiy markazi ham hisoblangan. Kutubxona o'z faoliyatini arxiv bilan birgalikda olib borgan keyinchalik 689-yilga kelib mustaqil muassasa sifatida faoliyat yuritgan. Kutubxonaning asosiy kitob fondiga Qur'oni karim va hadislarga oid adabiyotlar jamlangan. Keyinchalik kutubxonaning fondi vizantiyadan keltirilgan ximiya, astrnomiya, tibbiyot, falsafa, tarixiga oid adabiyotlar bilan to'ldirilgan. Arab xalifaligining yangi markazi Bog'dod shahriga ko'chirilgan keyin kutubxona ham Bog'dodga ko'chirilgan.

14-mavzu: O'rta asr universitet kutubxonalari

Birinchi universitet kutubxonalari yEvropada XII asrda paydo bo'lgan ya'ni Italiyada Boloniya huquq maktabi keyichalik Boloniya universitetiga aylantirilgan. Boloniya universiteti qoshida Selerno tibbiyot maktabining kutubxonasi faoliyat olib borgan. XII-XIV asrlarda universitet kutubxonalari Parijda, Monpelyeda, Oksford, Kembirdj, Salamanke, (Ispaniya), Lissabon (portugaliya), Krakov (Polsha), Vena (Avstriya) shaharlarida ham ochildi.

15-mavzu: Germaniyada kutubxonachilik ishi

XV asrda boshlangan gumanistik harakatlar Germaniyada katolik cherkovi tomonidan olib borilgan g'oyaviy feodal yondashuvga chek qo'ydi. Gumanistlar Rudolf Agrikol, Konrad Seltislar nemis universitetlari qoshida krujoklar tashkil etib antik davr mualliflarining professori Martin Lyuter islohotlariga boshchilik qiladi.

16-mavzu:Fransiyada kutubxonachilik ishi

Fransiyada madaniy yuksalish XVI asrga to'g'ri keladi. Yuksalish davrining markazlaridan biri Parij va Lion shaharlari hisoblanadi. Fransiyadagi birinchi ommamiy kutubxona 1634 yilda kardinal Julio Mazarani tomonidan tashkil etilgan.

17-mavzu: Angliyada kutubxonachilik ishi

Fransiyada va Italiyadan farqli o'laroq Angliyada yuksalish davrida monastr kutubxonalari yetakchi o'rinlarni egallagan edi. Angliyada islohotlar o'tkazgan Genrix VIII Oksford va Kembirj universitetlari kutubxonalarining fondlaridagi dunyoviy ilmlarga asoslangan adabiyotlarni fondan chiqarib katolik cherkovi roxiblari rahbarligida yoqib yuboriladi.

18-mavzu:Amerika qo'shma shtatlarida kutubxonachilik ishi

1776-yilning iyul oyida AQSH mustaqillik deklaratsiyasini qabul qiladi. AQSHda birinchi kutubxona Janubiy Korolinada 1697-yilda Tomas Brey tomonidan tashkil etilgan

19-mavzu: Rossiyada kutubxonachilik ishi

“Kutubxona” so'zining o'zi Qadimgi Rusda deyarli ishlatilmagan. Birinchi marta u XV asrning oxirida (1499) Novgorodda tarjima qilingan va qayta yozilgan mashhur “Gennadievskaya Injil” da uchraydi. Ushbu atama rus xalqi uchun g'ayrioddiy edi, shuning uchun uning qarshisida tarjimon “kitob uyi” deb izoh berdi. Bu atama ikkinchi marotaba XVII asrning boshlarida (1602) Solovetskiy xronikasida topilgan bo'lib, unda shunday deyilgan: “Kutubxonaga mo'ljallangan tosh kamera ayvonda sobor cherkovi yonida qurilgan”. Kutubxonalarning birinchi annalistik ko'rsatmasiga kelsak, bu 1037-yilga tegishli bo'lib, Yaroslav Dono Yunon tilini tarjima qilish uchun yozuvchilar to'plagan va mavjud slavyan kitoblarining yozishmalarini Kievdagi Aziz Sofiya soborida saqlashni buyurgan. Rossiyada shu tarzda yaratilgan birinchi kutubxona keyingi yillarda o'sib, kitob xazinalari bilan boyitildi.

3	III. Seminar mashg'ulotlari bo'yicha ko'rsatma va tavsiyalar Seminar mashg'ulotlar uchun quyidagi mavzular tavsiya etiladi: 1. O'zbekiston hududida arablar istilosiga qadar vujudga kelgan yozuv, dastlabki kitob va kutubxonalar. 2. O'rta Osiyoning qadimgi kutubxonalari. 3. O'rta Osiyoda bibliografiyaning paydo bo'lishi. 4. Amir Temur va Temuriylar davrida madaniy hayot va kutubxonalar. 5. Shayboniylar hukmronligi davrida kutubxonalar. 6. XVIII-XIX asrlarda Buxoro amirligi, Xiva va Qo'qon xonliklarida madaniy hayot va kutubxonalar. 7. XVIII-XIX asrlarda o'zbek xonliklarida kitob savdosi. 8. Sharq qo'lyozma kitoblarini to'plash va saqlashda Turkistondagi mahalliy muassasalar va olimlarning roli. 9. Eng qadimgi sivilizatsiya davlatlarida kutubonalarining paydo bo'lishi. 10. Antik davr kutubxonalari. 11. Sharq davlatlari kutubxonalari. 12. Vizantiya kutubxonalari. 13. Arablar xalifaligi davri kutubxonalari. 14. O'rta asr universiteti kutubxonalari. 15. Germaniyada kutubxonachilik ishi. 16. Fransiyada kutubxonachilik ishi. 17. Angliyada kutubxonachilik ishi. 18. Amerika qo'shma shtatlarida kutubxonachilik ishi. 19. Rossiyada kutubxonachilik ishi. 20. YEvropa va AQSHdagi ilmiy kutubxonalar. Seminar mashg'ulotlari multimedia vositalari bilan jihozlangan auditoriyada o'tkazilishi lozim. Mashg'ulotlar faol va interfaol usullar yordamida o'tilishi, mos ravishda munosib pedagogik va axborot texnologiyalari qo'llanishi maqsadga muvofiq. Seminar darslari davomida talabalar kichik guruhlarda ishlagan

	holda taqdimotlar qiladilar. Har seminar darsida bir guruh o'z taqdimotini namoyish etadi. Taqdimotlar slaydlar, filmlar, posterlar, rasmlar, va artefaktlardan foydalanish talab etiladi.
4	IV. Mustaqil ta'lim va mustaqil ishlar. Mustaqil ish mavzulari fan o'qituvchisi va talabalar tomonidan ishlab chiqiladi. Mavzular talabani mustaqil bilim olishga ongli ravishda yo'naltirishi lozim. Kafedra mutaxsislari tomonidan har bir mavzuni bo'yicha talabaning mustaqil o'qib o'rganishiga doir vazifa va topshiriqlar ishlab chiqiladi va ularni bajarish uchun aniq ko'rsatmalar misollar yordamida beriladi. Fanni o'rganish jarayonida talaba interfaol usullar vositasida mustaqil ta'lim olishga rag'batlantiriladi va mustaqil fikrlash talab qilinadi. Mustaqil ta'lim uchun tavsiya etiladigan mavzu va faoliyat turlari: 1. O'zbekiston hududida arablar istilosiga qadar vujudga kelgan yozuv, dastlabki kitob va kutubxonalar. 2. O'rta Osiyoning qadimgi kutubxonalari. 3. O'rta Osiyoda bibliografiyaning paydo bo'lishi. 4. Amir Temur va Temuriylar davrida madaniy hayot va kutubxonalar. 5. Shayboniylar hukmronligi davrida kutubxonalar. 6. XVIII-XIX asrlarda Buxoro amirligi, Xiva va Qo'qon xonliklarida madaniy hayot va kutubxonalar. 7. XVIII-XIX asrlarda o'zbek xonliklarida kitob savdosi. 8. Sharq qo'lyozma kitoblarini to'plash va saqlashda Turkistondagi mahalliy muassasalar va olimlarning roli. 9. Eng qadimgi sivilizatsiya davlatlarida kutubonalarining paydo bo'lishi. 10. Antik davr kutubxonalari. 11. Sharq davlatlari kutubxonalari. 12. Vizantiya kutubxonalari. 13. Arablar xalifaligi davri kutubxonalari. 14. O'rta asr universiteti kutubxonalari. 15. Germaniyada kutubxonachilik ishi.

	16. Fransiya kutubxonachilik ishi. 17. Angliya kutubxonachilik ishi. 18. Amerika qo'shma shtatlarida kutubxonachilik ishi. 19. Rossiya kutubxonachilik ishi. 20. YEvropa va AQSHdagi ilmiy kutubxonalar. Mustaqil o'zlashtiriladigan mavzular bo'yicha portfolio tayyorlash va uni taqdimot qilish tavsiya etiladi. Talabalardan fan bo'yicha mustaqil o'rgangan bilimlarini auditoriyada turli xil interaktiv uslublar orqali namoyish qila olishi va boshqalarga o'rgata olishi talab etiladi.
5	V. Fan o'qitilishining natijalari (shakllanadigan kompetensiyalar) Fanni o'zlashtirish natijasida talaba: - "O'zbekistonda (xorijsda) kutubxonachilik ishi tarixi" fanining rivojlanish tendensiyalari; - "O'zbekistonda (xorijsda) kutubxonachilik ishi tarixi" fanining umumiy tamoyillari, qonuniyatlari haqida tasavvurga ega bo'lishi; - "O'zbekistonda (xorijsda) kutubxonachilik ishi tarixi" fanini muhim ahamiyatga molik jarayonlar haqida bilimlarga ega bo'lishi; - o'z kasbiy faoliyatida "O'zbekistonda (xorijsda) kutubxonachilik ishi tarixi" fanidan o'rganayotgan mavzularni so'zlab berish ko'nikmalariga ega bo'lishi kerak.
6	VI. Ta'lim texnologiyalari va metodlari -interfaol aqliy hujum; - mantiqiy fikrlash, tezkor savol-javoblar; -guruhlarda ishlash; -taqdimotlarni qilish; -jarayonga asoslangan metod.
7	VII. Kreditlarni olish uchun talabalar: O'zbekistonda (xorijsda) kutubxonachilik ishi tarixining turli davrlarda shakllanish jarayonining e'tiborga molik tarixiy – madaniy jarayonlari, mamlakatimizdan chiqqan buyuk allomalar, ulug' sarkardalar, ilm – fan hamda madaniyat namoyondalari,

	xorijiy mamlakatlarda kutubxonachilik ishi tarixi, ajdodlarimizning jahon sivilizatsiyasiga qo'shgan hissalar haqida gapirib berish, joriy, oraliq va yakuniy nazoratlar uchun berilgan vazifa va topshiriqlarni plagiatga yo'l qo'ymasdan bajarish hamda o'z vaqtida topshirish.
8	Asosiy adabiyotlar: 1. Oxunjonov E. Vatan kutubxonachiligi tarixi: Darslik /E. Oxunjonov ; Ma'sul muharrir A.O. Umarov ; O'zR Madaniyat ishlari vazirligi, Abdulla Qodiriy nomidagi Toshkent Davlat Madaniyati in-ti, Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2004 y. – 308 b. 2. Qosimova O. O'zbekiston kutubxonachilik tarixi; Madaniyatoliy ta'lim yo'nalishlari talabalari uchun o'quv qo'llanma. -2- qayta ishlangan va to'ldirilgan nashr. -T. O'qituvchi, 1992. 192 b. 3. Talalakina, O.I. Istoriya bibliotekhnogo dela za rubejom [Tekst] : uchebnik vuzov / O.I. Talalakina. – Moskva : Kniga, 1982.-272 c. –B.s. Qo'shimcha adabiyotlar: Umarov A. Mamlakat kutubxonachiligi islohotlat yo'lida: muammo va ychimlar Sentral Azoya-2006: Fan, ta'li, madaniyat va biznes sohalarida internet va kutubxona-axborot resurslaridan foydalanish: Konfirensiya materiallari. –Urganch –Xiva, 2006,- B. b.10-16. Upravleniya sovremennoy bibliotekoy: Nastolnaya kniga menedjera.-M: OGI, 1999.-128s. Shir D.X Vvedeniya v bibliotekovedeniye; Osnovniye elementi bibliotekhnogo obslujivaniya. –M., 1983.-256s. Altuxova G.A. Professionalnaya etika biliotekariya/ Uchebnoye posobiye-2-ye izd.ispr.i dop.-M.:Izd-vo MGUK : profizdat, 2000,- 103 s. Mixnova I. B. biblioteka kak informatsionnoy sentr dlya naselniya: problem I ix resheniya: Axborot manbalari: www.gov.uz – O'zbekiston Respublikasi hukumat portal. www.Lex.uz - O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari

	ma'lumolari milliy bazasi. www.lex.uz www.natlib.uz www.rsl.ru www.rgu.ac.uk) www.e-library.ru http://atdt.tuit.uz)
9	Fan dasutur Oliy va o'rta maxsus, professional ta'lim yo'nalishlari bo'yicha o'quv uslubiy birlashmalar faoliyatini Muvofiqlashtiruvchi kengashning 2020 yil "29" avgustdagi 4-sonli bayonnomasi bilan ma'qullangan. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining 2020 yil "29" avgustdagi 452-sonli buyrug'I bilan ma'qullangan fan dasturlari tayanch oliy ta'lim muassasasi tomonidan tasdiqlashga rozilik berilgan.
10	Fan/modul uchun mas'ullar: S.X. Davlatov O'zDSMI, " Kutubxonashunoslik" kafedrası dotsenti, filologiya fanlar nomzodi, dotsent. A.N.O'rozov – O'zDSMI, " Kutubxonashunoslik" kafedrası katta o'qituvchisi.
11	Taqrizchilar: G'.A.Narzullayev – O'zDSMI " Kutubxona fondlari va bibliografiyashunosik" kafedrası dotsenti, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent. Z.SH.Berdiyeva – O'zRFA, Asosiy kutubxona direktori.

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA’LIM VAZIRLIGI
NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI
MADANIYATSHUNOSLIK KAFEDRASI

TASDIQLAYMAN
O'quv ishlari bo'yicha prorektor
_____ D.Xolmatov
« ____ » _____ 2021 yil

TASDIQLAYMAN
Kafedra mudiri _____ O.Topildiyev
« ____ » _____ 2021 yil

**O'ZBEKISTONDA (XORIJDA)
KUTUBXONACHILIK ISHI TARIXI FANINING
ISHCHI O‘QUV DASTURI**

2021/2022 o`quv yili kunduzgi ta`lim shakli, 2-kurslari uchun

Bilim sohasi:	300 000	-	Ishlab chiqarish-texnika soha
Ta’lim sohasi:	350 000	-	Aloqa va axborotlashtirish, Telekommunikatsiya texnologiyalari sohasi
Ta’lim yo’nalishi:	5350600	-	Kutuxona-axborot faoliyati (faoliyat turlari bo’yicha)

NAMANGAN – 2021

Fan/modul kodi O'ZKUTISHIT4016		O'quv yili 2021/2022	Semestr 2-3	ECST- Kreditlar 6
Fan/modul turi Majburiy		Ta'lim tili O'zbek		Haftadagi dars soatlari 2-4
1.	Fanning nomi	Auditoriya mashg'ulotlari (soat)	Mustaqil ta'lim (soat)	Jami yuklama (soat)
	O'zbekistonda (xorijsda) kutubxonachilik ishi tarixi	90	90	180
2.	1.Fanning mazmuni Fanni o'qishdan maqsad – talabalarga “O'zbekiston (xorijsda) kutubxonachilik ishi tarixi” fanini mamlakatimizda va xorijs mamlakatlarda kutubxonalar va kutubxonachilik ishining uzoq o'tmishdan to hozirgi kungacha bo'lgan davridagi rivojlanish tarixi bilan ichki aloqadorlikda, tarixiylik prinsiplaridan kelib chiqqan holda tushuntirib berishdan iborat. Fanning vazifasi – Kutubxnachilik ishi tarixining obyektini, kutubxonachilik ishi bilan bog'liq barcha jarayonlar o'z tarixiy o'zgarishlari va rivojlanishida, dunyoning turli mamlakatlari, madaniyatlari va sivilizatsiyalarida, turli tarixiy davrlarda kutubxonachilik ishining evolyutsiyasi va holati esa kutubxonachilik ishi tarixining predmetini tashkil etadi. II.Asosiy nazariy qism (ma'ruza mashg'ulotlari) III. Fanning nazariy mashg'ulotlari mazmuni. 1-mavzu: O'zbekistonda kutubxonachilik ishi tarixi faniga kirish O'tgan davr mobaynida O'zbekistonda kutubxonachilik ishi katta yo'lni bosib o'tdi. Bu davrda kutubxonalarining xilma-xil tarmoqlari vujudga keldi. O'zbekistonda kutubxonachilik ishining rivojlanish davrini 6ta bosqichga bo'lib o'rganamiz, 1- bosqich 1917 – 1924 yillar, 2- bosqich 1925 – 1941 yillar, 6-bosqich 1974 – 1990 yillar1, O'zbekiston mustaqillikka erishgandan keyin yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, hamda ulardan milliy iftixor , milliy g'urur ruhiyatini shakllantirish masalasi dolzarb bo'lib turar edi. 2-mavzu:O'zbekiston hududida arablar istilosiga qadar vujudga kelgan yozuv, dastlabki kitob va kutubxonalar. O'zbekiston hududida miloddan avvalgi 1-ming yillikning so'nggi asrlarida dastlabki kutubxonalar paydo bo'lgan. Dastlabki kutubxonalar hukmdorlar saroylarida va ibodatxonalarda tashkil etila boshlangan. Turon			

xalqlari Misr, Eron, Yunon va ularga qo'shni bo'lgan xalqlar bilan yaqin aloqalar o'rnatgan, o'sha davrlardagi mavjud qo'lyozmalar bilan ham tanish bo'lgan. O'zbekiston xalqlarining qadimiy yozma yodgorliklari saqlanmagan.

3-mavzu: O'rta Osiyoning qadimgi kutubxonasi.

IX-X asrlarga kelib ulkan arab halifaligi mustaqil viloyatlarga bo'linishi oqibatida XI asrning oxirgi choragida Markaziy Osiyo yerlari arablardan ajraldi va mustaqil Somoniylar davlati tashkil topdi. Mustaqil davlatlarining tashkil topishi davlat tuzilishining birmuncha markazlashuviga, feodal o'zaro urushlarning kamayishiga olib keldi. Bu hol ko'pgina sohalarining rivojlanishiga va madaniyatning o'sishiga yordam berdi.

4-mavzu: O'rta Osiyoda bibliografiyaning paydo bo'lishi

Xorazmshohlar saltanatida ham davlatga qarashli boy kutubxonalar bo'lgan. XI-XII asrlarda Xorazm har jihatdan ravnaq topayotgan, bu yerdagi Xiva, Kat, Gurganch (Urganch) shaharlari shiddat bilan rivojlana boshlagan, ularda o'qimishli kishilar ko'plab topilardi. Taxminan 1000-yilda bu yerga sulolar urishidan va qoraxoniylar zulmidan qochib Ibn Sino ham ko'chib ketgan edi. Urganchda taniqli olim Faxriddin ar-Roziy "Fanlar to'plami" nomli qomusiy asarini yozib tugatgan, bu asarda ilimning 57 xil sohasi bo'yicha ma'lumotlarni to'plagandi.

5-mavzu: Amir Temur va Temuriylar davrida madaniy hayot. Kutubxonlar

Amir Temur va temuriylar hukmronlik qilgan davrlarda qo'lyozmalar saqlanadigon kutubxonalarning ko'p asrlik tarixi ko'p miqdorda qo'lyozma fondlarining shakllanishi bilimning turli tarmoqlariga doir asarlari mavjud bo'lgan yangi kutubxonalar tashkil etilishi bilan tahsinga sazovor. XIV asrning ikkinchi yarmida XV asrning boshlarida Movarounnahrda me'morchilik va amaliy san'at keng rivoj topdi. Amir Temur davlatining poytaxti bo'lgan Samarqand ulkan shaharga aylandi, bu yerda ko'plab saroylar, masjidlar, madrasalar, maqbaralar va inshootlar barpo etildi.

6-mavzu: Shayboniylar hukmronligi davrida kutubxonalar.

XV-XVI asrlarda Sirdaryodan tortib Markaziy Afg'onistongacha bo'lgan juda katta hududda Shayboniyni ulkan saltanati tashkil topdi. Shayboniynon Shayboniylar sulolasining asoschisi bo'lib, bu yerda ham temuriylar davrida bo'lgani kabi madaniy an'analar saqlanib qolgan edi. Movarounnahrda she'riyat va adabiyot, ilm-fan va san'at ancha rivoj topdi. Samarqand, Buxoro, Toshkent, va Markaziy Osiyoning boshqa yirik shaharlarida ko'plab shoirlar yashab ijod qildi, Markaziy Osiyo adabiy hayotining antologiyasi hisoblangan Hasan Buxoriy Nisoriyning "Muzakkir al-ahbob" Mutribiyning "Tazkirati shuaro" nomli kitoblari yuzaga keldi.

O'zbek (turkiy) tilida ko'plab tarixiy asarlar yaratiladi, "Tavorixi guzidai Nusratnoma" Muhammad solihning "Shayboniynoma" nomli qahramonlik dostoni, Zahriddin Muhammad Boburnig "Boburnoma" va boshqa ko'pgina asarlari shular jumlasidandir.

7-mavzu: XVII-XX asrlarda Buxoro amirligi, Xiva va Qo'qon xonliklarida madaniy hayot va kutubxonalar.

XVIII asrda Buxoro amirligida, Buxoro va Qo'qon xonliklarida tarbiya va ta'limda din ta'sirining kuchayganligi bilan ajralib turar, qo'lyozma kitoblar, dunyoviy bilim beradigan kitoblar chiqarish sezilarli ravishda kamayib ketgan edi. Shunga qaramasdan bu davlatlarda ancha-muncha qo'lyozma fondlariga ega bo'lgan saroy kutubxonalari va xususiy kutubxonalar saqlanib qoldi. Ular avvalgidek har xil mavzulardagi kitoblar va qo'lyozmalarga unchalik boy bo'lmasa ham, ular torroq doirada foydalanishga mo'ljallangan edi. Ayni vaqtda kutubxonalarda hikmatli va nodir qo'lyozmalar ham topilardi.

8-mavzu: XVIII-XIX asrlarda o'zbek xonliklarida kitob savdosi.

Hozirgi O'zbekiston hududining bir qator shaharlarida ko'p sonli va ba'zida katta-katta kitob bozorlarining bo'lganligi o'lkada kutubxonalar, sharq qo'lyozmalariga ega bo'lgan kolleksiyalar mavjud bo'lganligidan dalolat beradi. Bu kitob bozorlari o'zining chuqur ildizlari bilan uzoq tarixiga borib taqaladi. Biz yuqorida VIII asrdayoq somoniylar davlatida ancha katta kitob bozorlari bo'lganligini qayd etib o'tgan edik. Undan keyingi asrlar Amir Temur va temuriylar, Shayboniylar, Ashtarxoniylar davrida ham kitoblar bilan savdo qilish to'xtagan emas. Vaqti-vaqti bilan kitob savdosi avj olib, goh tanazzulga uchrab turgan, Bunga u yoki bu davlatning umumiy madaniy yuksalishi va hayot – faoliyati ta'sir qilgan.

9-mavzu: Sharq qo'lyozma kitoblarini to'plash va saqlashda Turkistondagi mahalliy muassasalar va olimlarning ro'li.

XIX asrning oxirlarida qo'lyozma kitob kolleksiyalari asosan ayrim jamoat kutubxonalari huzurida shakllandi. Masalan, Toshkentdagi Turkiston o'qituvchilar seminariyasi kichikroq sharq qo'lyozmalari to'plamiga ega edi. Samarqand shahridagi 1907-yilda ochilgan va musulmon kutubxona – qiroatxonasida ham birmuncha miqdorda sharq qo'lyozmalari bo'lgan mazkur kutubxona – qiroatxona mahalliy aholining xayriya mablag'lari hisobiga tashkil etilgan bo'lib, Registondagi Mirzo Ulug'bek masjidi binosida joylashgan.

10-mavzu: Eng qadimgi sivilizatsiya davlatlarida kutubxonalarning paydo bo'lishi

Eramizdan oldingi III-ming yilligida Shumerlar sopol taxtachalarda yozuvni ixtiro qilishadi, mazkur yozuvdan o'sha davrdagi Akkad, Ossuriya,

Finikiya, Urartu mamlakatlarida foydalanilgan. Eramizdan oldingi XXIV asrda Shumer davlati kuchli markazlashgan monarxiya davlatiga aylangan bo'lib bizgacha sopol taxtachalarga bitilgan yozuvlar yetib kelgan. Shumerlar davridagi Lagash, Larsa, Ura, Umma, Shuruppak, Nippur shahar xarobalaridan boy arxivlar topilgan. Bir necha ming sopol taxtachalar Nippurdan, arxeologlar Lagashdan 20 ming sopol taxtachalarni topishgan, mazkur taxtachalar mazmun jihatidan tizimlashtirilgan.

11-mavzu: Antik davr kutubxonalari

Antik davr madaniyat – bu jahon tsivilizatsiyasi tarixdagi noyob hodisa. Krit oroli tsivilizatsiyasi va Gretsiyani, olimlar Yevropa madaniyatining beshigi deb hisoblanadi. Ilk bor Gretsiyada kutubxona so'zining o'zi paydo bo'ldi. Antik davr kutubxonalari haqidagi ma'lumotlar eramizdan oldingi 2-ming yillikning birinchi yarmida qayd etilgan. Krit orolidagi saroylarda sopol taxtachalardagi yozuvlar saqlangan. Tarixiy jarayolardan ma'lumki sopol taxtachalardagi yozuvlar haqidagi ma'lumotlar Gretsiya kutubxonalari eramidan oldingi VI-IV asrlarda saqlangan.

12-mavzu: Sharq davlatlari kutubxonalari

Xitoyda feodalizmning shakllanishi buddizmning tarqalishi bilan bog'liq edi. Xitoyda 6 asrga kelib 50 ming budda cherkovlari va monastrlari mavjud bo'lib mazkur budda monastrlarida ikki milliondan ortiq manaxlar faoliyat olib borgan. Xitoyda o'sha davrda monastr kutubxonalaridan keng foydalanilgan. Monastr kutubxonalarining asosini budda diniga oid adabiyotlar tashkil etilishiga qarasmadan, ushbu kutubxonalarda tibbiyot, matematika, astranomiya oid kitoblarni ham uchratish mumkin bo'lgan. Kutubxonalaridagi kitoblar bambuk daraxtidan qilingan o'ramlarda yozilgan bo'lib, mazkur o'ramlarda muallif nomi, tarjimon haqida ma'lumotlar keltirilgan. Xitoy qadimiy manbalarini yig'ishda Suy va Tan imperatorlari katta jonbozlik ko'rsatishgan.

13-mavzu: Arab xalifaligi davri kutubxonalari

Arab xalifaligi davrida birinchi kutubxona “Donolar uyi” VII asrda Damashqda tashkil etilgan bo'lib, musulmon dunyosining birinchi ilmiy markazi ham hisoblangan. Kutubxona o'z faoliyatini arxiv bilan birgalikda olib borgan keyinchalik 689-yilga kelib mustaqil muassasa sifatida faoliyat yuritgan. Kutubxonaning asosiy kitob fondiga Qur'oni karim va hadislariga oid adabiyotlar jamlangan. Keyinchalik kutubxonaning fondi vizantiyadan keltirilgan ximiya, astronomiya, tibbiyot, falsafa, tarixiga oid adabiyotlar bilan to'ldirilgan. Arab xalifaligining yangi markazi Bog'dod shahriga ko'chirilgan keyin kutubxona ham Bog'dodga ko'chirilgan.

14-mavzu: O'rta asr universitet kutubxonalari

Birinchi universitet kutubxonalari. YEvropada XII asrda paydo bo'lgan ya'ni Italiyada Boloniya huquq maktabi keyichalik va Boloniya universiteti kutubxonalari. Boloniya universiteti qoshida Selerno tibbiyot maktabining kutubxonasi. XII-XIV asrlarda Parijda, Monpelyeda, Oksford, Kembirdj, Salamanke, (Ispaniya), Lissabon (portugaliya), Krakov (Polsha), Vena (Avstriya) shaharlaridagi universitet kutubxonalari.

15-mavzu: Germaniyada kutubxonachilik ishi

XV asrda boshlangan gumanistik harakatlar Germaniyada katolik cherkovi tomonidan olib borilgan g'oyaviy feodal yondashuvga chek qo'ydi. Gumanistlar Rudolf Agrikol, Konrad Seltislar nemis universitetlari qoshida krujoklar tashkil etib antik davr mualliflarining professori Martin Lyuter islohotlariga boshchilik qiladi.

16-mavzu:Fransiyada kutubxonachilik ishi

Fransiyada madaniy yuksalish XVI asrga to'g'ri keladi. Yuksalish davrining markazlaridan biri Parij va Lion shaharlari hisoblanadi. Fransiyadagi birinchi ommamiy kutubxona 1634 yilda kardinal Julio Mazarani tomonidan tashkil etilgan.

17-mavzu: Angliyada kutubxonachilik ishi

Fransiyada va Italiyadan farqli o'laroq Angliyada yuksalish davrida monastr kutubxonalari yetakchi o'rinlarni egallagan edi. Angliyada islohotlar o'tkazgan Genrix VIII Oksford va Kembirj universitetlari kutubxonalarining fondlaridagi dunyoviy ilmlarga asoslangan adabiyotlarni fondan chiqarib katolik cherkovi roxiylari rahbarligida yoqib yuboriladi.

18-mavzu:Amerika qo'shma shtatlarida kutubxonachilik ishi

1776-yilning iyul oyida AQSH mustaqillik deklaratsiyasini qabul qiladi. AQSHda birinchi kutubxona Janubiy Korolinada 1697-yilda Tomas Brey tomonidan tashkil etilgan

19-mavzu: Rossiyada kutubxonachilik ishi

“Kutubxona” so'zining o'zi Qadimgi Rusda deyarli ishlatilmagan. Birinchi marta u XV asrning oxirida (1499) Novgorodda tarjima qilingan va qayta yozilgan mashhur “Gennadievskaya Injil” da uchraydi. Ushbu atama rus xalqi uchun g'ayrioddiy edi, shuning uchun uning qarshisida tarjimon “kitob uyi” deb izoh berdi. Bu atama ikkinchi marotaba XVII asrning boshlarida (1602) Solovetskiy xronikasida topilgan bo'lib, unda shunday deyilgan: “Kutubxonaga mo'ljallangan tosh kamera ayvonda sobor cherkovi yonida qurilgan”. Kutubxonalarning birinchi annalistik ko'rsatmasiga kelsak, bu 1037-yilga tegishli bo'lib, Yaroslav Dono Yunon tilini tarjima qilish uchun yozuvchilar to'plagan va mavjud slavyan kitoblarining yozishmalarini

	Kievdagi Aziz Sofiya soborida saqlashni buyurgan. Rossiyada shu tarzda yaratilgan birinchi kutubxona keyingi yillarda o'sib, kitob xazinalari bilan boyitildi.
3	III. Seminar mashg'ulotlari bo'yicha ko'rsatma va tavsiyalar Seminar mashg'ulotlar uchun quyidagi mavzular tavsiya etiladi: 1. O'zbekiston hududida arablar istilosiga qadar vujudga kelgan yozuv, dastlabki kitob va kutubxonalar. 2. O'rta Osiyoning qadimgi kutubxonalari. 3. O'rta Osiyoda bibliografiyaning paydo bo'lishi. 4. Amir Temur va Temuriylar davrida madaniy hayot va kutubxonalar. 5. Shayboniylar hukmronligi davrida kutubxonalar. 6. XVIII-XIX asrlarda Buxoro amirligi, Xiva va Qo'qon xonliklarida madaniy hayot va kutubxonalar. 7. XVIII-XIX asrlarda o'zbek xonliklarida kitob savdosi. 8. Sharq qo'lyozma kitoblarini to'plash va saqlashda Turkistondagi mahalliy muassasalar va olimlarning roli. 9. Eng qadimgi sivilizatsiya davlatlarida kutubonalarining paydo bo'lishi. 10. Antik davr kutubxonalari. 11. Sharq davlatlari kutubxonalari. 12. Vizantiya kutubxonalari. 13. Arablar xalifaligi davri kutubxonalari. 14. O'rta asr universiteti kutubxonalari. 15. Germaniyada kutubxonachilik ishi. 16. Fransiyada kutubxonachilik ishi. 17. Angliyada kutubxonachilik ishi. 18. Amerika qo'shma shtatlarida kutubxonachilik ishi. 19. Rossiyada kutubxonachilik ishi. 20. YEvropa va AQSHdagi ilmiy kutubxonalar. Seminar mashg'ulotlari multimedia vositalari bilan jihozlangan auditoriyada o'tkazilishi lozim. Mashg'ulotlar faol va interfaol usullar yordamida o'tilishi, mos ravishda munosib pedagogik va axborot texnologiyalari qo'llanishi maqsadga muvofiq. Seminar darslari davomida talabalar kichik guruhlarda ishlagan holda taqdimotlar qiladilar. Har seminar darsida bir guruh o'z taqdimotini namoyish etadi. Taqdimotlar slaydlar, filmlar, posterlar, rasmlar, va artefaktlardan foydalanish talab etiladi.
4	IV. Mustaqil ta'lim va mustaqil ishlar. Mustaqil ish mavzulari fan o'qituvchisi va talabalar tomonidan ishlab chiqiladi. Mavzular talabani mustaqil bilim olishga ongli ravishda yo'naltirishi

	lozim. Kafedra mutaxsislari tomonidan har bir mavzuni bo'yicha talabanning mustaqil o'qib o'rganishiga doir vazifa va topshiriqlar ishlab chiqiladi va ularni bajarish uchun aniq ko'rsatmalar misollar yordamida beriladi. Fanni o'rganish jarayonida talaba interfaol usullar vositasida mustaqil ta'lim olishga rag'batlantiriladi va mustaqil fikrlash talab qilinadi. Mustaqil ta'lim uchun tavsiya etiladigan mavzu va faoliyat turlari: 1. O'zbekiston hududida arablar istilosiga qadar vujudga kelgan yozuv, dastlabki kitob va kutubxonalar. 2. O'rta Osiyoning qadimgi kutubxonalari. 3. O'rta Osiyoda bibliografiyaning paydo bo'lishi. 4. Amir Temur va Temuriylar davrida madaniy hayot va kutubxonalar. 5. Shayboniylar hukmronligi davrida kutubxonalar. 6. XVIII-XIX asrlarda Buxoro amirligi, Xiva va Qo'qon xonliklarida madaniy hayot va kutubxonalar. 7. XVIII-XIX asrlarda o'zbek xonliklarida kitob savdosi. 8. Sharq qo'lyozma kitoblarini to'plash va saqlashda Turkistondagi mahalliy muassasalar va olimlarning roli. 9. Eng qadimgi sivilizatsiya davlatlarida kutubxonalarning paydo bo'lishi. 10. Antik davr kutubxonalari. 11. Sharq davlatlari kutubxonalari. 12. Vizantiya kutubxonalari. 13. Arablar xalifaligi davri kutubxonalari. 14. O'rta asr universiteti kutubxonalari. 15. Germaniyada kutubxonachilik ishi. 16. Fransiyada kutubxonachilik ishi. 17. Angliyada kutubxonachilik ishi. 18. Amerika qo'shma shtatlarida kutubxonachilik ishi. 19. Rossiyada kutubxonachilik ishi. 20. YEvropa va AQSHdagi ilmiy kutubxonalar. Mustaqil o'zlashtiriladigan mavzular bo'yicha portfolio tayyorlash va uni taqdimot qilish tavsiya etiladi. Talabalardan fan bo'yicha mustaqil o'rgangan bilimlarini auditoriyada turli xil interaktiv uslublar orqali namoyish qila olishi va boshqalarga o'rgata olishi talab etiladi.
5	V. Fan o'qitilishining natijalari (shakllanadigan kompetensiyalar) Fanni o'zlashtirish natijasida talaba: - "O'zbekistonda (xorijda) kutubxonachilik ishi tarixi" fanining rivojlanish tendensiyalari; - "O'zbekistonda (xorijda) kutubxonachilik ishi tarixi" fanining umumiy tamoyillari, qonuniyatlari haqida tasavvurga ega bo'lishi; - "O'zbekistonda (xorijda) kutubxonachilik ishi tarixi" fanini muhim ahamiyatga molik jarayonlar haqida bilimlarga ega bo'lishi; - o'z kasbiy faoliyatida "O'zbekistonda (xorijda) kutubxonachilik ishi tarixi"

	fanidan o'rganayotgan mavzularni so'zlab berish ko'nikmalariga ega bo'lishi kerak.
6	VI. Ta'lim texnologiyalari va metodlari: -interfaol aqliy hujum; -mantiqiy fikrlash, tezkor savol-javoblar; -guruhlarda ishlash; -taqdimotlarni qilish; -jarayonga asoslangan metod.
7	VII. Kreditlarni olish uchun talabalar: O'zbekistonda (xorijda) kutubxonachilik ishi tarixining turli davrlarda shakllanish jarayonining e'tiborga molik tarixiy – madaniy jarayonlari, mamlakatimizdan chiqqan buyuk allomalar, ulug' sarkardalar, ilm – fan hamda madaniyat namoyondalari, xorijiy mamlakatlarda kutubxonachilik ishi tarixi, ajdodlarimizning jahon sivilizatsiyasiga qo'shgan hissalar haqida gapirib berish, joriy, oraliq va yakuniy nazoratlar uchun berilgan vazifa va topshiriqlarni plagiatga yo'l qo'ymasdan bajarish hamda o'z vaqtida topshirish.
8	Asosiy adabiyotlar: 1.Oxunjonov E. Vatan kutubxonachiligi tarixi: Darslik /E.Oxunjonov ; Ma'sul muharrir A.O.Umarov ; O'zR Madaniyat ishlari vazirligi, Abdulla Qodiriy nomidagi Toshkent Davlat Madaniyati in-ti, Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2004 y. – 308 b. 2. Qosimova O. O'zbekiston kutubxonachilik tarixi; Madaniyatoliy ta'lim yo'nalishlari talabalari uchun o'quv qo'llanma. -2- qayta ishlangan va to'ldirilgan nashr. -T. O'qituvchi, 1992.192 b. 3. Talalakina, O.I. Istoriya bibliotechnogo dela za rubejom [Tekst] : uchebnik vuzov / O.I. Talalakina. – Moskva : Kniga, 1982.-272 c. –B.s. Qo'shimcha adabiyotlar: Umarov A. Mamlakat kutubxonachiligi islohotlat yo'lida: muammo va ychimlar Sentral Azoya-2006: Fan, ta'li, madaniyat va biznes sohalarida internet va kutubxona-axborot resurslaridan foydalanish: Konfirensiya materiallari. –Urganch –Xiva, 2006,-B. b.10-16. Upravleniya sovremennoy bibliotekoy: Nastolnaya kniga menedjera.-M: OGI, 1999.-128s. Shir D.X Vvedeniya v bibliotekovedeniye; Osnovniye elementi bibliotechnogo obslujivaniya. –M., 1983.-256s. Altuxova G.A. Professionalnaya etika biliotekariya/ Uchebnoye posobiye-2-yezd.ispr.i dop.-M.:Izd-vo MGUK : profizdat, 2000,-103 s. Mixnova I. B. biblioteka kak informatsionnoy sentr dlya naselniya: problem I ix resheniya: Axborot manbalari: www.gov.uz – O'zbekiston Respublikasi hukumat portal. www.Lex.uz - O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumolari milliy

	bazasi. www.lex.uz www.natlib.uz www.rsl.ru www.rgu.ac.uk) www.e-library.ru
9	Fan dasturi Namangan davlat universiteti o`quv-uslubiy kengashning 2021 yil “__” _____dagi ____-sonli bayonnomasi bilan ma’qullangan. Namangan davlat universiteti Kengashining 2021 yil “__” _____dagi ____-sonli qarori bilan ma’qullangan.
10	Fan/modul uchun mas’ul: Topildiyev O.R. – NamDU, “Madaniyatshunoslik” kafedراس dotsenti, tarix fanlari nomzodi.
11	Taqrizchilar: Xaydarov Z.X. – NamDU, “Madaniyatshunoslik” kafedراس dotsenti, tarix fanlari nomzodi.

O'zbekistonda (xorijda) kutubxonachilik ishi tarixi fanidan oraliq nazorat savollari

1-variant

1. O'zbekistonda kutubxonachilik ishi tarixi fanining predmeti
2. O'zbekistonda kutubxonachilik ishi tarixining rivojlanish davrlari
3. Kutubxonachilik ishi tarixi va nazariy asoslarining umumlashtirilishi

2-variant

1. O'zbekistonda kutubxonachilik ishi tarixining rivojlanish davrlari,
2. Kutubxonachilik ishi tarixi va nazariy asoslarining umumlashtirilishi,
3. O'zbekiston mustaqilligi qo'lga kiritilganidan so'ng kutubxonachilik ishi tarixi.

3-variant

1. O'zbekistonda kutubxonachilik ishi tarixi fanining predmeti
2. O'zbekiston hududida dastlabki kutubxonalar paydo bo'lishi.
3. Markaziy Osiyo hududida yirik sulolaviy kutubxonalar, masjid-madrasalar qoshida kutubxonalar.

4-variant

1. O'zbekistonda kutubxonachilik ishi tarixi fanining maqsadi va vazifalari
2. O'zbekiston hududida arablar istilosiga qadar vujudga kelgan yozuv dastlabki kitob va kutubxonalar
3. Buxoro kutubxonasi.

5-variant

1. Markaziy Osiyo hududida yirik sulolaviy kutubxonalar, masjid-madrasalar qoshida kutubxonalar.
2. IX – X asrlarda arab xalifaligi va XI asrning oxiriga kelib O'rta Osiyo hududida Somoniylar davlatidagi kutubxonalar

3. O'zbekiston hududida dastlabki kutubxonalar paydo bo'lishi.

6-variant

1. Markaziy Osiyo hududida yirik sulolaviy kutubxonalar, masjid-madrasalar qoshida kutubxonalar.
2. O'zbekiston mustaqilligi qo'lga kiritilganidan so'ng kutubxonachilik ishi tarixi.
3. O'zbekistonda kutubxonachilik ishi tarixi fanining maqsadi va vazifalari

7-variant

1. O'zbekiston hududida dastlabki kutubxonalar paydo bo'lishi,
2. Markaziy Osiyo hududida yirik sulolaviy kutubxonalar, masjid-madrasalar qoshida kutubxonalar,
3. Buxoro kutubxonasi.

8-variant

1. Avesto
2. O'rta Osiyoda bibliografiyani paydo bo'lishi
3. O'zbekiston mustaqilligi qo'lga kiritilganidan so'ng kutubxonachilik ishi tarixi.

9-variant

1. Bibliografiya tushunchasi.
2. Amir Temur va Temuriylar davrida madaniy hayot, kutubxonalar
3. O'zbekiston mustaqilligi qo'lga kiritilganidan so'ng kutubxonachilik ishi tarixi.

10-variant

1. Bibliografiyaning tarkibiy qismlari
2. O'zbekiston mustaqilligi qo'lga kiritilganidan so'ng kutubxonachilik ishi tarixi.
3. O'rta Osiyoning qadimgi kutubxonalari

11-variant

1. Markaziy Osiyo hududida yirik sulolaviy kutubxonalar, masjid-madrasalar qoshida kutubxonalar.
2. Bibliografik faoliyat
3. IX – X asrlarda arab xalifaligi va XI asrning oxiriga kelib O'rta Osiyo hududida Somoniylar davlatidagi kutubxonalar

12-variant

1. Amir Temur va temuriylar hukmronlik qilgan davrlarda qo'lyozmalar saqlanadigon kutubxonalar.
2. Amir Temurning Shahrisabzda va Samarqanddagi saroy kutubxonasi,
3. Hazrat Alisher Navoiyning kitob san'ati tarixida o'ziga xos o'rni.

13-variant

1. Kutubxona tushunchasi
2. Shayboniylar hukmronligi davrida kutubxonalar
3. Sharq qo'lyozma kitoblarini to'plash va saqlash

14-variant

1. Samarqand shahridagi 1907-yilda ochilgan va musulmon kutubxona – qiroatxonasi.
2. Kutubxona tushunchasi
3. Shayboniylar hukmronligi davrida kutubxonalar

15-variant

1. Registondagi Mirzo Ulug'bek masjidi binosida joylashgan kutubxona.
2. Eng qadimgi sivilizatsiya davlatlarida kutubxonalarning paydo bo'lishi
3. Eramizdan oldingi III-ming yilligida Shumerlar sopol taxtachalarda yozuvni ixtiro qilinishi.

16-variant

1. Akkad, Ossuriya, Finikiya, Urartu mamlakatlarida kutubxonalardan foydalanish.
2. Kutubxona tushunchasi
3. Shayboniylar hukmronligi davrida kutubxonalar

17-variant

1. Eramizdan oldingi XXIV asrda Shumer davlati kuchli markazlashgan monarxiya davlatiga aylangan bo'lib bizgacha sopol taxtachalarga bitilgan yozuvlar yetib kelgan.
2. Kutubxona tushunchasi
3. Shayboniylar hukmronligi davrida kutubxonalar

18-variant

1. Shumerlar davridagi Lagash, Larsa, Ura, Umma, Shuruppak, Nippur shahar xarobalaridan boy arxivlar.
2. Kutubxona tushunchasi
3. Shayboniylar hukmronligi davrida kutubxonalar

19-variant

1. XVI–XVIII asrlarda Buxoroda ikkita yirik saroy kutubxonalari.
2. Akkad, Ossuriya, Finikiya, Urartu mamlakatlarida kutubxonalardan foydalanish
3. O'rta Osiyo xonliklarida kutubxonadalar faoliyati

20-variant

1. Shayboniylar saroyi kutubxonasi.
2. O'rta Osiyo xonliklarida kutubxonadalar faoliyati
3. Bibliografiya tushunchasi.

21-variant

1. Amir Temur va Temuriylar davrida madaniy hayot, kutubxonalar
2. O'zbekiston mustaqilligi qo'lga kiritilganidan so'ng kutubxonachilik ishi tarixi.

3. XVIII asrga kelib Buxoro, Xiva va Qo‘qon xonliklarida madaniy hayot.

22-variant

1. Bibliografiya tushunchasi.
2. Amir Temur va Temuriylar davrida madaniy hayot, kutubxonalar
3. O‘zbekiston mustaqilligi qo‘lga kiritilganidan so‘ng kutubxonachilik ishi tarixi.

23-variant

1. Buxoroda amir kutubxonasi
2. XVIII asrda O‘rta Osiyoning yirik davlatlarida shaxsiy kutubxonalar, madrasa va masjidlar oldida kutubxonalar
3. Bibliografiya tushunchasi.

24-variant

1. Amir Temur va Temuriylar davrida madaniy hayot, kutubxonalar
2. O‘zbekiston mustaqilligi qo‘lga kiritilganidan so‘ng kutubxonachilik ishi tarixi.
3. Xiva xonligi kutubxonasi,

25-variant

1. Amir Temur va Temuriylar davrida madaniy hayot, kutubxonalar
2. Xiva xoni Abulg‘ozixon hukmronligi davrida boshqa o‘lkalardan qo‘lyozma va bosma kitoblarni keltirilishi
3. Bibliografiya tushunchasi.

26-variant

1. Amir Temur va Temuriylar davrida madaniy hayot, kutubxonalar
2. Qo‘qon xoni kutubxonasi, Umarxon, Murodxon va Xudoyorxon hukmronligi davrida kutubxona faoliyati
3. XVIII-XIX asrlarda O‘zbek [xonliklarida](#) kitob savdosi

27-variant

1. Bibliografiya tushunchasi.
2. Amir Temur va Temuriylar davrida madaniy hayot, kutubxonalar
3. O'zbek xonliklaridagi kitob bozorlari

28-variant

1. Bibliografiya tushunchasi.
2. Amir Temur va Temuriylar davrida madaniy hayot, kutubxonalar
3. Toshkentda kitob savdosi

29-variant

1. Bibliografiya tushunchasi.
2. Amir Temur va Temuriylar davrida madaniy hayot, kutubxonalar
3. Sharq qo'lyozma kitoblarini to'plash va saqlashda Turkistondagi mahalliy muassasalar hamda olimlarning ro'li.

30-variant

1. Bibliografiya tushunchasi.
2. Amir Temur va Temuriylar davrida madaniy hayot, kutubxonalar
3. XIX asrning oxirlarida Toshkentda qo'lyozma kitob kolleksiyalari.

31-variant

Bibliografiya tushunchasi.

Amir Temur va Temuriylar davrida madaniy hayot, kutubxonalar
XIX asrning oxirlarida Toshkentda jamoat kutubxonlari

32-variant

1. Amir Temur va Temuriylar davrida madaniy hayot, kutubxonalar

2. O`zbekiston mustaqilligi qo`lga kiritilganidan so`ng kutubxonachilik ishi tarixi.
3. XVIII asrga kelib Buxoro, Xiva va Qo`qon xonliklarida madaniy hayot.

33-variant

1. Buxoroda amir kutubxonasi
2. XVIII asrda O`rta Osiyoning yirik davlatlarida shaxsiy kutubxonalar, madrasa va masjidlar oldida kutubxonalar
3. Bibliografiya tushunchasi.

34-variant

1. Amir Temur va Temuriylar davrida madaniy hayot, kutubxonalar
2. O`zbekiston mustaqilligi qo`lga kiritilganidan so`ng kutubxonachilik ishi tarixi.
3. Xiva xonligi kutubxonasi,

35-variant

1. Amir Temur va Temuriylar davrida madaniy hayot, kutubxonalar
2. Xiva xoni Abulq`ozixon hukmronligi davrida boshqa o`lkalardan qo`lyozma va bosma kitoblarni keltirilishi
3. Bibliografiya tushunchasi.

36-variant

1. Amir Temur va Temuriylar davrida madaniy hayot, kutubxonalar
2. Qo`qon xoni kutubxonasi, Umarxon, Murodxon va Xudoyorxon hukmronligi davrida kutubxona faoliyati
3. XVIII-XIX asrlarda O`zbek xonliklarida kitob savdosi

O'zbekistonda (xorijda) kutubxonachilik ishi tarixi fanidan yakuniy nazorat savollari

1-variant

1. O'zbekistonda kutubxonachilik ishi tarixi fanining predmeti
2. O'zbekistonda kutubxonachilik ishi tarixining rivojlanish davrlari
3. Kutubxonachilik ishi tarixi va nazariy asoslarining umumlashtirilishi

2-variant

4. O'zbekistonda kutubxonachilik ishi tarixining rivojlanish davrlari,
5. Kutubxonachilik ishi tarixi va nazariy asoslarining umumlashtirilishi,
6. O'zbekiston mustaqilligi qo'lga kiritilganidan so'ng kutubxonachilik ishi tarixi.

3-variant

1. O'zbekistonda kutubxonachilik ishi tarixi fanining predmeti
2. O'zbekiston hududida dastlabki kutubxonalar paydo bo'lishi.
3. Markaziy Osiyo hududida yirik sulolaviy kutubxonalar, masjid-madrasalar qoshida kutubxonalar.

4-variant

1. O'zbekistonda kutubxonachilik ishi tarixi fanining maqsadi va vazifalari
2. O'zbekiston hududida arablar istilosiga qadar vujudga kelgan yozuv dastlabki kitob va kutubxonalar
3. Buxoro kutubxonasi.

5-variant

1. Markaziy Osiyo hududida yirik sulolaviy kutubxonalar, masjid-madrasalar qoshida kutubxonalar.
2. IX – X asrlarda arab xalifaligi va XI asrning oxiriga kelib O'rta Osiyo hududida Somoniylar davlatidagi kutubxonalar

3. O'zbekiston hududida dastlabki kutubxonalar paydo bo'lishi.

6-variant

1. Markaziy Osiyo hududida yirik sulolaviy kutubxonalar, masjid-madrasalar qoshida kutubxonalar.
2. O'zbekiston mustaqilligi qo'lga kiritilganidan so'ng kutubxonachilik ishi tarixi.
3. O'zbekistonda kutubxonachilik ishi tarixi fanining maqsadi va vazifalari

7-variant

1. O'zbekiston hududida dastlabki kutubxonalar paydo bo'lishi,
2. Markaziy Osiyo hududida yirik sulolaviy kutubxonalar, masjid-madrasalar qoshida kutubxonalar,
3. Buxoro kutubxonasi.

8-variant

1. Avesto
2. O'rta Osiyoda bibliografiyani paydo bo'lishi
3. O'zbekiston mustaqilligi qo'lga kiritilganidan so'ng kutubxonachilik ishi tarixi.

9-variant

1. Bibliografiya tushunchasi.
2. Amir Temur va Temuriylar davrida madaniy hayot, kutubxonalar
3. O'zbekiston mustaqilligi qo'lga kiritilganidan so'ng kutubxonachilik ishi tarixi.

10-variant

1. Bibliografiyaning tarkibiy qismlari
2. O'zbekiston mustaqilligi qo'lga kiritilganidan so'ng kutubxonachilik ishi tarixi.
3. O'rta Osiyoning qadimgi kutubxonalari

11-variant

1. Markaziy Osiyo hududida yirik sulolaviy kutubxonalar, masjid-madrasalar qoshida kutubxonalar.
2. Bibliografik faoliyat
3. IX – X asrlarda arab xalifaligi va XI asrning oxiriga kelib O'rta Osiyo hududida Somoniylar davlatidagi kutubxonalar

12-variant

1. Amir Temur va temuriylar hukmronlik qilgan davrlarda qo'lyozmalar saqlanadigon kutubxonalar.
2. Amir Temurning Shahrisabzda va Samarqanddagi saroy kutubxonasi,
3. Hazrat Alisher Navoiyning kitob san'ati tarixida o'ziga xos o'rni.

13-variant

1. Kutubxona tushunchasi
2. Shayboniylar hukmronligi davrida kutubxonalar
3. Sharq qo'lyozma kitoblarini to'plash va saqlash

14-variant

1. Samarqand shahridagi 1907-yilda ochilgan va musulmon kutubxona – qiroatxonasi.
2. Kutubxona tushunchasi
3. Shayboniylar hukmronligi davrida kutubxonalar

15-variant

1. Registondagi Mirzo Ulug'bek masjidi binosida joylashgan kutubxona.
2. Eng qadimgi sivilizatsiya davlatlarida kutubxonalarning paydo bo'lishi
3. Eramizdan oldingi III-ming yilligida Shumerlar sopol taxtachalarda yozuvni ixtiro qilinishi.

16-variant

1. Akkad, Ossuriya, Finikiya, Urartu mamlakatlarida kutubxonalardan foydalanish.

2. Kutubxona tushunchasi
3. Shayboniylar hukmronligi davrida kutubxonalar

17-variant

1. Eramizdan oldingi XXIV asrda Shumer davlati kuchli markazlashgan monarxiya davlatiga aylangan bo'lib bizgacha sopol taxtachalarga bitilgan yozuvlar yetib kelgan.
2. Kutubxona tushunchasi
3. Shayboniylar hukmronligi davrida kutubxonalar

18-variant

4. Shumerlar davridagi Lagash, Larsa, Ura, Umma, Shuruppak, Nippur shahar xarobalaridan boy arxivlar.
5. Kutubxona tushunchasi
6. Shayboniylar hukmronligi davrida kutubxonalar

19-variant

1. XVI–XVIII asrlarda Buxoroda ikkita yirik saroy kutubxonalari.
2. Akkad, Ossuriya, Finikiya, Urartu mamlakatlarida kutubxonalardan foydalanish
3. O'rta Osiyo xonliklarida kutubxonadalar faoliyati

20-variant

1. Shayboniylar saroyi kutubxonasi.
2. O'rta Osiyo xonliklarida kutubxonadalar faoliyati
3. Bibliografiya tushunchasi.

21-variant

1. Amir Temur va Temuriylar davrida madaniy hayot, kutubxonalar
2. O'zbekiston mustaqilligi qo'lga kiritilganidan so'ng kutubxonachilik ishi tarixi.
3. XVIII asrga kelib Buxoro, Xiva va Qo'qon xonliklarida madaniy hayot.

22-variant

1. Bibliografiya tushunchasi.
2. Amir Temur va Temuriylar davrida madaniy hayot, kutubxonalar
3. O'zbekiston mustaqilligi qo'lga kiritilganidan so'ng kutubxonachilik ishi tarixi.

23-variant

1. Buxoroda amir kutubxonasi
2. XVIII asrda O'rta Osiyoning yirik davlatlarida shaxsiy kutubxonalar, madrasa va masjidlar oldida kutubxonalar
3. Bibliografiya tushunchasi.

24-variant

1. Amir Temur va Temuriylar davrida madaniy hayot, kutubxonalar
2. O'zbekiston mustaqilligi qo'lga kiritilganidan so'ng kutubxonachilik ishi tarixi.
3. Xiva xonligi kutubxonasi,

25-variant

1. Amir Temur va Temuriylar davrida madaniy hayot, kutubxonalar
2. Xiva xoni Abulg'ozixon hukmronligi davrida boshqa o'lkalardan qo'lyozma va bosma kitoblarni keltirilishi
3. Bibliografiya tushunchasi.

26-variant

1. Amir Temur va Temuriylar davrida madaniy hayot, kutubxonalar
2. Qo'qon xoni kutubxonasi, Umarxon, Murodxon va Xudoyorxon hukmronligi davrida kutubxona faoliyati
3. XVIII-XIX asrlarda O'zbek [xonliklarida](#) kitob savdosi

27-variant

1. Bibliografiya tushunchasi.

2. Amir Temur va Temuriylar davrida madaniy hayot, kutubxonalar
3. O'zbek xonliklaridagi kitob bozorlari

28-variant

1. Bibliografiya tushunchasi.
2. Amir Temur va Temuriylar davrida madaniy hayot, kutubxonalar
3. Toshkentda kitob savdosi

29-variant

1. Bibliografiya tushunchasi.
2. Amir Temur va Temuriylar davrida madaniy hayot, kutubxonalar
3. Sharq qo'lyozma kitoblarini to'plash va saqlashda Turkistondagi mahalliy muassasalar hamda olimlarning ro'li.

30-variant

1. Bibliografiya tushunchasi.
2. Amir Temur va Temuriylar davrida madaniy hayot, kutubxonalar
3. XIX asrning oxirlarida Toshkentda qo'lyozma kitob kolleksiyalari.

31-variant

1. Bibliografiya tushunchasi.
2. Amir Temur va Temuriylar davrida madaniy hayot, kutubxonalar
3. XIX asrning oxirlarida Toshkentda jamoat kutubxonalari

32-variant

1. Amir Temur va Temuriylar davrida madaniy hayot, kutubxonalar
2. O'zbekiston mustaqilligi qo'lga kiritilganidan so'ng kutubxonachilik ishi tarixi.

3. XVIII asrga kelib Buxoro, Xiva va Qo‘qon xonliklarida madaniy hayot.

33-variant

1. Buxoroda amir kutubxonasi
2. XVIII asrda O‘rta Osiyoning yirik davlatlarida shaxsiy kutubxonalar, madrasa va masjidlar oldida kutubxonalar
3. Bibliografiya tushunchasi.

34-variant

1. Amir Temur va Temuriylar davrida madaniy hayot, kutubxonalar
2. O‘zbekiston mustaqilligi qo‘lga kiritilganidan so‘ng kutubxonachilik ishi tarixi.
3. Xiva xonligi kutubxonasi,

35-variant

1. Amir Temur va Temuriylar davrida madaniy hayot, kutubxonalar
2. Xiva xoni Abulg‘ozixon hukmronligi davrida boshqa o‘lkalardan qo‘lyozma va bosma kitoblarni keltirilishi
3. Bibliografiya tushunchasi.

36-variant

1. Amir Temur va Temuriylar davrida madaniy hayot, kutubxonalar
2. Qo‘qon xoni kutubxonasi, Umarxon, Murodxon va Xudoyorxon hukmronligi davrida kutubxona faoliyati
3. XVIII-XIX asrlarda O‘zbek [xonliklarida](#) kitob savdosi

“O‘ZBEKISTONDA (XORIJDA) KUTUBXONACHILIK ISHI TARIXI”FANIDAN BAHOLASH MEZONLARI (2-3-semestrlar uchun)

Talabalar bilimini nazorat qilish oraliq va yakuniy nazorat turlarini o‘tkazish orqali amalga oshiriladi. Oraliq nazorat semestr davomida ishchi fan dasturining tegishli bo‘limi tugagandan keyin talabaning bilim va amaliy ko‘nikmalarini baholash maqsadida o‘quv mashg‘ulotlari davomida hamda mashg‘ulotlardan keyin o‘tkaziladi.

Talabalar mashg‘ulotlardagi faolligi fan o‘qituvchisi tomonidan baholab boriladi. Seminar mashg‘ulotlarida talabalar ishchi fan dasturida belgilangan mavzularning kamida 50 foizini o‘zlashtirishlariga baholanishlari shart. Talabalarning mashg‘ulotlarda olgan baholari barchasi qo‘shiladi va olinishi shart bo‘lgan baholar soniga bo‘lgan holda o‘rtacha baho keltirib chiqariladi.

Mashg‘ulotlar jarayonida talabalar mustaqil ta‘limiga alohida e‘tibor qaratiladi. Bunda talaba belgilangan TBBM asosida baholab boriladi.

Oraliq nazorat fan o‘qituvchilari tomonidan ishlab chiqilgan va kafedra mudiri tomonidan tasdiqlangan yozma ish shaklida semestr davomida bir marta o‘tkaziladi. Yozma ish TBBM asosida baholanadi.

Talabani yakuniy nazoratga kiritilishi o‘quv mashg‘ulotlari (seminar va amaliy mashg‘ulotlari, mustaqil ta‘lim, ma‘ruza mashg‘ulotlari yakunida olinadigan oraliq nazoratning yozma ish shakli)da olgan ballari asosida amalga oshiriladi. Bunda talabaning olgan barcha baholari umumlashtiriladi va o‘rtacha baho keltirib chiqariladi.

Talabaning yakuniy nazorat turigacha bo‘lgan o‘rtacha bahosi quyidagicha aniqlanadi:

$$O'B = \frac{MO'B + MTB + ONB}{3}$$

buyrda: O'B- semestrda talabalarning olgan o‘rtacha bahosi;
MO'B – mashg‘ulotlarda o‘plagan o‘rtacha bahosi;

MTB – mustaqilta’limdanolganbahosi;
 ONB – oraliqnazorat turining yozma ish
 shaklidaolganbahosi.

3 – mashg‘ulotlar,
 mustaqilta’limvaoraliqnazoratshakllari

Agar talabaning o‘rtacha bahosi 3 bahoga yetmasa yakuniy nazoratga kiritilmaydi.

Yakuniy nazorat turi semestr yakunida talabaning nazariy bilim va amaliy ko‘nikmalarini o‘zlashtirish darajasini aniqlash maqsadida o‘tkaziladi.

Yakuniy nazorat turini o‘tkazish shakli (fan hususiyatidan kelib chiqqan holda yozma ish, test, amaliy shakllarda bo‘lishi mumkin) Ijtimoiy madaniy faoliyat va musiqa ta’limi kafedrası tomonidan belgilanadi.

Nazorat turlari bo‘yicha materiallar 6 oy mobaynida saqlanadi

Talabalar bilimini baholash mezonı (TBBM):

Baho	Talabalarning bilim darajasi
5 – “A’lo”	Talaba mustaqil xulosa va qaror qabul qiladi, ijodiy fikrlay oladi, mustaqil mushohada yuritadi, olgan bilimini amalda qo‘llay oladi, fanning (mavzuning) mohiyatini tushunadi, biladi, ifodalay oladi, aytib beradi hamda fan (mavzu) bo‘yicha tasavvurga ega deb topilganday
4 – “Yaxshi”	Talaba mustaqil mushohada yuritadi, olgan bilimini amalda qo‘llay oladi, fanning (mavzuning) mohiyatni tushunadi, biladi, ifodalay oladi, aytib beradi hamda fan (mavzu) bo‘yicha tasavvurga ega deb topilganda.
3 – “Qoniqarli”	Talaba olgan bilimini amalda qo‘llay oladi, fanning (mavzuning) mohiyatni tushunadi, biladi, ifodalay oladi, aytib beradi hamda fan (mavzu) bo‘yicha tasavvurga ega deb topilganda.
2 – “Qoniqarsiz”	Talaba fan dasturini o‘zlashtirmagan, fanning (mavzuning) mohiyatini tushunmaydi hamda fan (mavzu) bo‘yicha tasavvurga ega emas deb topilganda.

Talabala bilimini baholash:

Talabalarbiliminibaholash 5 baholiktizimda amalga oshiriladi. Bunda 5, 4 va 3 baholar nazorat turlariga kirish yoki talabalaga stipendiya tayinlash va kursdan-kursga ko'chirish uchun asos bo'lsa, 0, 1 va 2 baholar nazorat turlariga kirish uchun yetarli bo'lmaydi va belgilangan muddatlarda talaba fandan qayta topshira olmasa akademik qarzdor hisoblanadi.

Oraliq nazorat turini o'tkazish va mazkur nazorat turi bo'yicha talabaning bilimini baholash tegishli fan bo'yicha o'quv mashg'ulotlarini olib borgan professor-o'qituvchi tomonidan amalga oshiriladi. Oraliq nazorat ballari yakuniy nazorat o'tkaziladigan muddatdan kamida bir hafta muddatda umumlashtirilishi va talabalarga fan o'qituvchisi tomonidan yetkazilishi shart.

Yakuniy nazorat turini o'tkazish va mazkur nazorat turi bo'yicha talabaning bilimini baholash o'quv mashg'ulotlarini olib bormagan professor-o'qituvchi tomonidan yoki markazlashgan holda axborot kommunikasiya texnologiyalarini qo'llagan holda amalga oshirilishi mumkin. Kafedra mudiri yillik yuklamadagi fanlar bo'yicha yukuniy nazoratlarni o'tkazadigan professor-o'qituvchilar ro'yxatini shakllantiradi va ro'yxatni fakultet dekaniga tasdiqlatadi. Agar belgilangan fan bo'yicha mashg'ulot o'tgan professor-o'qituvchi(lar)dan boshqa fan bo'yicha mutaxassis bo'lmagan hollarda, tegishli kafedra mudiri o'quv yilining boshida fakultet dekaniga mutaxassis bilan ta'minlash yuzasidan yozma murojaat qiladi. Ushbu holatlarda fakultet dekani mutaxassis yetishmaydigan fan(lar) bo'yicha mutaxassis topish uchun bevosita mas'ul hisoblanadi.

Tegishli fan bo'yicha o'quv mashg'ulotlarini olib borgan professor-o'qituvchi yakuniy nazorat turini o'tkazishda ishtirok etmaydi.

Talaba tegishli fan bo'yicha yakuniy nazorat turi o'tkaziladigan muddatga qadar oraliq nazorat turini topshirgan bo'lislari shart.

Oraliq nazorat turini topshirmagan, shuningdek ushbu nazorat turi bo'yicha "2" (qoniqarsiz) baho bilan baholangan talaba yakuniy nazorat turiga kiritilmaydi.

Yakuniy nazorat turiga kirmagan yoki kiritilmagan, shuningdek ushbu nazorat turi bo'yicha "2" (qoniqarsiz) baho bilan baholangan talaba akademik qarzdor hisoblanadi.

Talaba uzrli sabablarga ko'ra oraliq va (yoki) yakuniy nazorat turiga kirmagan taqdirda ushbu talabaga tegishli nazorat turini qayta topshirishga fakultet dekanining farmoyishi asosida ruxsat beriladi.

Talabaga oraliq va (yoki) yakuniy nazorat turini qayta topshirish uchun berilgan muddat davomida talaba tomonidan qayta topshirishlar soni 2 martadan ko'p bo'lmashligi kerak.

Talaba oraliq va (yoki) yakuniy nazorat turini birinchi marta qayta topshirishdan o'ta olmagan taqdirda, fakultet dekani tomonidan komissiya tuziladi. Komissiyatarkibitegishli fan bo'yicha professor-o'qituvchivasohamutaxassislariorasidanshakllantiriladi.

Ikkinchimartaoraliqva (yoki) yakuniynazoratturinio'tkazishvatalabanibaholashmazkurkomissiyatomonidanamalgaoshiriladi.

Baholashnatijasidannorozi bo'lgantalabalar fakultetdekanitomonidan tashkilotiladigan Apellyasiyakomissiyasiga apellyasiyaberish huquqiga ega.

Apellyasiyakomissiyasitarkibigatalabanibaholashda ishtiroketmagan tegishli fan professor-o'qituvchilariorasidankomissiyaraisivakamidato'rt nafara'zokiritiladi.

Talababaholashnatijasidannorozi bo'lgan taqdirda, baholashnatijasie'lonqilingan vaqtdan boshlab 24 soat davomida apellyasiyaberish mumkin. Talabatomonidan berilgan apellyasiya Apellyasiyakomissiyasitomonidan 2 kun ichida ko'ribchiqilishilozim.

Talabaning apellyasiyasiniko'ribchiqishdatalaba ishtiroketish huquqiga ega.

Apellyasiyakomissiyasitalabaning apellyasiyasiniko'ribchiqib, uning natijasibo'yichategishli qaror qabul qiladi. Qaror dalabaning tegishli fannio'zlashtirgani yoki o'zlashtira olmaganlik o'rsatiladi. Apellyasiya komissiyasi tegishli qarorni fakultet dekani va talabaga yetkazilishini ta'minlaydi.

Baholash natijalarini qayd etish:

Talabalar bilimini baholash o'quv mashg'ulotlarini olib boruvchi o'qituvchi tomonidan Talabalarining fanlarni o'zlashtirishini hisobga olish jurnalida qayd etib boriladi.

Professor-o'qituvchi qo'shimcha ravishda talabalar bilimini baholashni elektron tizimda ham yuritishi mumkin.

Nazorat turi bo'yicha talabaning bilimi "3" (qoniqarli) yoki "4" (yaxshi) yoxud "5" (a'lo) baho bilan baholanganda, nazorat turini qayta topshirishga yo'l qo'yilmaydi.

Talaba nazorat turi o'tkazilgan vaqtda uzrli sabablarsiz qatnashmagan hollarda Jurnalga "0" belgisi yozib qo'yiladi. Agar talaba sababsiz yoki uzrli sabab bilan mashg'ulotlarga qatnashmasa, unga yo'q (y yoki nb) qo'yiladi. Uzrli sabablarga kasallik, uylanish va turmushga chiqish, yaqinlarini olamdan o'tishi, boshqa joylarga rejalashtirilgan safar va shunga o'xshash omillar kiritiladi.

Yakuniy nazorat turi bo'yicha talabaning bilimi "2" (qoniqarsiz) baho bilan baholangan yoki Jurnalga "0" belgisi yozib qo'yilgan hollarda ushbu baho yoki belgi talabaning Baholash daftariga yozilmaydi.

